

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

“AZƏRBAYCANDA HƏYAT SİĞORTASININ FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ”

İxtisas: 5301.01 – “Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi”

Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş

DİSSERTASIYA

İddiaçı: **HÜSEYNOV NİCAT HÜSEYN oğlu**

Elmi rəhbər: İqtisad elmləri doktoru, professor
Mübariz Məmmədtağı oğlu Bağırov

BAKI – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-12
--------------------	-------------

I FƏSİL. Həyat sığortasının mahiyyəti, onun ümumi xarakteristikası və idarə olunmasının metodoloji aspektləri

1.1. Həyat sığortasının məzmunu, əhəmiyyəti və iqtisadiyyatdakı rolu....	13
1.2. Azərbaycan Respublikasının həyat sığortası bazarının ümumi xarakteristikası və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri.....	25
1.3. Həyat sığortasının dünya təcrübəsi.....	37

II FƏSİL. HƏYAT SIĞORTASI FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Həyat sığortası fəaliyyətinin hüquqi bazası və normativ hüquqi əsasları.....	52
2.2. Həyat sığortası fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlili.....	63
2.3. Həyat sığortası fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.....	78

III FƏSİL. HƏYAT SIĞORTASI FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ BU BAZARDA DÜNYANIN QABAQCIL TƏCRÜBƏSİNİN TƏTBİQİ İMKANLARI

3.1. Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	97
3.2. Həyat sığortasının dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi imkanları.....	108

Nəticə	124
---------------------	------------

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı	130
--	------------

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ölkə iqtisadiyyatında baş verə biləcək təhlükələrin nəticələrindən, risklərdən və qeyri-müəyyənliklərdən qorunmaq üçün mükəmməl sığorta sisteminin olması vacib şərtidir. Qeyd edilən mənfi halların nəticələrinin aradan qaldırılması ilə paralel olaraq sığorta sistemi nüfuz etdiyi iqtisadiyyatın bütün sahələrində dövlətin yükünün azalmasına köməklik göstərir və investisiya kanalları vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi üçün müəyyən dəyərin yaradılmasını reallaşdırır.

Son illərdə ölkənin sığorta bazarı dinamik inkişafda olmaqla öz fəaliyyəti sahəsində bütün göstəricilərin yaxşılaşmasını təmin edə bilmişdir. Lakin buna baxmayaraq bu bazarın ölkənin maliyyə bazarına və iqtisadi inkişafa təsiri minimum göstəricilərlə ölçülür. Bu bazarın fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının məlumatlarına əsaslanaraq demək olar ki, 2017-ci ilin yekun göstəricilərinə əsasən sığorta bazarında toplanmış haqların ümumi daxili məhsula nisbəti 0,8%-i təşkil etmişdir.[141] Bu göstərici inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin analoji göstəricilərindən dəfələrlə geri qalır.

Həyat sığortası bir tərəfdən, vətəndaşlar tərəfindən yığımlarının təşkili, digər tərəfdən, bu və ya digər dərəcədə daha sığortalı (sığorta olunan) öldükdə ailəsinin məruz qaldığı iqtisadi təsirləri aradan qaldırmaq və ya asanlaşdırmaq üçün ən səmərəli maliyyə alətlərinin biridir. Bundan başqa, həyat sığortası əməliyyatları sığorta müqavilələrinin uzunmüddətli (10 ildən dən 30 ilədək) qüvvədə olması ilə səciyyəli və sığortaçıların (sığorta edənlərin) uzunmüddətli sığorta fondları yaratmasına imkan verən investisiya resurslarının əsas mənbəyi sayılır. Azərbaycanda hazırda mövcud vəziyyət, sığortanın bu növünün sığorta bazarı iştirakçılarının yüksək maraq dairəsində olduğu və həyat sığortası əməliyyatlarının yüksək gəlirliliyinə görə sığorta portfelində daha böyük paya malik olduğu xarici ölkələrin təcrübəsinə də uyğun deyil.

Şərqi Avropa ölkələrinin təcrübəsi Azərbaycanda həyat sığortasının inkişafı üçün böyük potensialın olduğunu göstərir. Şərqi Avropa ölkələrindəki həyat sığortası sektoru ümumi sığorta bazarının ən 40-50%-ni təşkil etdiyi halda, Azərbaycanda həyat

sığortasının ümumi sığorta haqlarında payı 2012-2013-cü ildə 4,2-4,6%-i, 2014-2015-ci ildə cü ildə 16,9-18,2%-i, 2016-cı ildə 21,2%-i və 2017-ci ildə 37,9% faizini təşkil etmişdir. [141, 144] Yəni ancaq son 2017-ci ildə bu sığorta növünə diqqət dünya təcrübəsinə yaxın olmuşdur.

Malik olduğu parametrlərinə görə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında xüsusi rol oynayan sığorta sisteminin fəaliyyətinin genişləndirilməsi, onun daimi təkmilləşdirilməsi, fəaliyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması çox zəruridir. Bunun üçün həm bütövlükdə bazarın özü, həm də onun fəaliyyətinin tərkib hissəsi olan həyat və qeyri həyat, icbari və könüllü sığorta sahələrinin inkişaf etdirilməsi vacibdir.

Sığorta bazarının ən mühüm elementlərindən biri də məhz həyat sığortasıdır. Sığortanın bu sahəsi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmaqla sığortanın başqa sahələrində həyata keçirilməyən spesifik halların sığortasını reallaşdırır ki, onlara sığortalının ölümü; sağlamlığının, iş qabiliyyətinin qocalığa, yaxud əlilliyə görə tamamilə və ya qismən itirilməsi halları üçün aparılan sığorta aid edilir. İnsan həyatının təhlükələrdən qorumaq, qeyri-müəyyənliyin baş verdiyi hallarda törənmiş fəsadların zərərlərini aradan qaldırmaq, hər bir vətəndaşın və hər bir işçinin həyatının qorunması həyat sığortası üçün çox vacibdir.

Ayrılıqda götürülən hər bir vətəndaşın həyatının, sağlamlığının qorunması cəmiyyətin və dövlətin qarşısında duran mühüm vəzifədir. Bu baxımdan sığorta bazarında həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi, onun bazarda həm üfiqi, həm də şaquli istiqamətlərdə genişləndirilməsi günün mühüm problemi kimi qarşıda durur. Cəmiyyətin davamlı inkişafı üçün insan həyatının zəruri və vacib olduğu kimi insan həyatının davamlı olması üçün də həyat sığortası bir o qədər vacibdir. Buna görə də cəmiyyətin inkişafının istənilən dövründə və mərhələsində həyat sığortasının inkişaf etdirilməsinə ehtiyac duyulur. Məhz bu səbəbdən yaranan zərurət həyat sığortasının formalaşması və inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin tədqiq olunmasını məqsəd kimi qarşımıza qoymuş, seçimimizə səbəb olmuşdur.

İqtisadiyyatımızın müasir dövrdə keçirdiyi böhran vəziyyəti ümumi daxili məhsul həcmnin azalması, məşğulluq səviyyəsinin zəifləməsi, işsizliyin səviyyəsinin artması, inflyasiyanın yüksəlməsi, devalvasiyanın baş verməsi kimi neqativ hallarla müşahidə

olunur. Belə vəziyyət yeni iqtisadi və sosial islahatlar, modernləşmə, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və mövcud maliyyə vasitələrindən optimal səviyyədə səmərəli istifadə mexanizminin tətbiqini, pul kredit sahəsində və fiskal siyasətdə səmərə verəcək maliyyə tənzimləmə üsullarının tətbiqini tələb edir. Qeyd olunanlarının uğurla icra olunması üçün etibarlı sığorta sisteminin olması zəruridir.

Etibarlı, dayanıqlı sığorta sisteminin mövcudluğu yeni, müasir sığorta texnologiyalarının cəlb olunmasına, qabaqcıl ölkələrin bu sahədəki təcrübəsinin ölkəmizdə tətbiq olunmasına və sonda ölkə iqtisadiyyatının qloballaşma proseslərinə uğurla qoşulmasına şərait yaradır.

Səmərəli həyat sığortası sisteminin təşkil olunması, Azərbaycanda bu bazarın özünəməxsus xüsusiyyətlərinin araşdırılması, sığortanın bu sahəsinin dünya təcrübəsinin öyrənilməsi, bu təcrübənin müsbət meyillərinin ölkəmizin həyat sığortası bazarında tətbiq olunması imkanlarının öyrənilməsi, bu bazarın mövcud vəziyyətinin geniş təhlil edilməsi, həyat sığortası bazarı fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi qarşımızda bir məqsəd kimi tələb edilir.

Azərbaycanda həyat sığortası bazarının zəif inkişafı etməsi maliyyə, bank və hətta səhiyyə sisteminin, həmçinin insanların sağlam yaşamasına və uzunömürlülyünə də mənfi təsir göstərir. Bu problemin ölkənin istər sosial-iqtisadi həyatındakı belə əvəzsiz əhəmiyyətinə baxmayaraq, sığorta sisteminin beynəlxalq təcrübə və iqtisad elminin qarşısında qoyulan müasir tələblər nəzərə alınmaqla yenidən qurulması, sığorta ilə və sosial-iqtisadi sferaların qarşılıqlı əlaqəsini müəyyənləşdirən, onun daxili və xarici faktorlar üzrə qiymətləndirilməsini aparan, mövcud problemlərin həll yollarını göstərən, eləcə də bu sistemin dayanıqlı inkişafını təmin edəcək fundamental tədqiqatlar çox azdır.

Tədqiqatın aktuallığı həyat sığortasının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan - Azərbaycan-2020: Gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası: Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji yol xəritəsi və sosial xarakterli digər Dövlət Proqramlarında əhalinin sığorta müdafiəsi ehtiyaclarının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan tədbirlər və müvafiq qurumlar qarşısında qoyulan tələb və vəzifələrin həll edilməsi baxımından da təsdiq olunur. Həmin sənədlərdə bu sahənin əsas inkişaf

istiqlamətləri, sığorta bazarının genişlənməsi, əhalinin sığorta təminatı olmayan hissəsinin sığorta məhsulları ilə əhatə olunması, maliyyə xidmətlərinə çıxışın artırılması və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin dəstəkləməsi məqsədilə yeni sığorta məhsullarının yaradılması bu sahədə aparılan məqsədyönlü fəaliyyətin əsas istiqamətləri kimi müəyyən edilmişdir.

Bundan başqa, Azərbaycanın aparıcı iqtisadçılarının və mütəxəssislərinin fikrinə görə, əhalinin yığım bazarı maliyyə resurslarının cəlb olunmasına görə ən praktik və ən real mənbələrindən biri olmasına baxmayaraq, ən zəif mənimsənilən və zəif inkişaf edən bazar segmentidir. [19,s.110] Eyni zamanda həyat sığortası bazarının inkişafı və sığorta sektorunun formalaşması problemlərinin özü də iqtisadi ədəbiyyatda kifayət qədər tədqiq olunmamışdır. Son illərdə bu sahənin inkişafına dair bir sıra hökumət qərarları, normativ hüquqi aktlar, həmçinin ümumi sığorta və həyat sığortası problemlərinə dair bəzi nəşrlər olsa da, sığortalıların həyat və sağlamlığı, həyat sığortası müqavilələri üzrə tərəflərin hüquqi münasibətləri ilə bağlı əmlak maraqları, həyat sığortasının kompleks inkişafı və təkmilləşdirilməsi problemlərinə dair digər məsələlərin daha dərinlən öyrənilməsi zərurəti qalmaqdadır. Bu şərtlər altında, iqtisadi ədəbiyyatda həyat sığortasının öyrənilməsinin nəzəri-praktiki və metodoloji yanaşmaların, həmçinin həyat sığortasının inkişafı problemlərinin həlli üçün Azərbaycanda sığortaçıların əldə etdiyi təcrübənin ümumiləşdirilməsinə, müvafiq tövsiyələrin və təkliflərin işlənməsinə artan ehtiyac da gündəmdədir.

Bütün bunlar, Azərbaycanda həyat sığortası bazarının inkişafına həsr olunmuş bu dissertasiya mövzu aktuallığını müəyyən edən amillərdəndir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Sığorta bazarının mühüm tərkib hissəsi olan həyat sığortasının formalaşması və inkişaf istiqamətləri, onun nəzəri metodoloji və praktiki aspektləri daimi olaraq həm tədqiqatçı alimlərin, həm iqtisadçıların, həm də praktiki sahədə çalışanların diqqət mərkəzində olmuşdur. Qeyd olunan problemlərə dair həm klassik iqtisadçıların, həm də müasir dövrün mütəxəssislərinin, həm xarici ölkə alimlərinin, həm də Azərbaycanlı mütəxəssislərin tədqiqatlarında rast gəlmək olur.

Sığorta bazarının formalaşmasına, onun inkişafı, fəaliyyət prinsipləri, iqtisadi inkişafdakı rolu və əhəmiyyətinə dair klassik iqtisadçılar olan Adam Smitin, David

Rikardonun, Karl Marksın, həmçinin Heymanın N.Piqunun, C.Hiksin, C.Keynsin, A.Marşalın, L.Valrasın əsərlərində rast gəlmək olur.

Bazar münasibətlərinə keçid Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv olan ölkələrdə yeni iqtisadi, mülkiyyət münasibətlərinə keçidi şərtləndirdi ki, nəticədə də iqtisadiyyatın müstəqil fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı sistemləri formalaşır. Həmin sistemlərdən biri də sığorta sistemidir. Bu sistemin yenidən yaranması onun təşkilinin nəzəri, metodoloji və praktiki məsələlərinə yeni yanaşma tələb edir ki, bununla bağlı məsələlər Rusiya iqtisadçı alimlərindən – Avdaşeva S., Adamçuy N.Q., Aksyutina S.V., Andreyeva E.A., Balakirova V.Y., Zavriyev S.V., Kalinin N.N., Karpov V.N., Kolesnikova T.V., Levant N.A., Lukinov A.İ., Muravyova İ.P., Okorokova O.A., Pastuxov B.İ., Saxirova N.P., Sazonov A.V., Skamay L.Q., Şiborş K.V., Qvozdenko A.A.; Qərb və Amerika alimlərindən - Baldvin B.G., Browne M.J., Marijana C., Sharon M., Palande P. S., Tapas K.P., Debashis A. və b. əsərlərində və müxtəlif səpkili tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır.

Sığorta sisteminin, sığorta bazarının, sığorta fəaliyyətinin çoxsaylı problem və parametrləri azərbaycanlı alimləri və tədqiqatçıların da əsər və tədqiqatlarında mühüm yer tutmuşdur. Belələrinə - Səmədzadə Z.S., Bağirov D.A., Ələkbərov Ə.Ə., Bağirov M.M, Xankişiyev B.A., Xudiyev N.N., Kərimov A.M., Şəkərəliyev A.A., Yaqubov S.M., Babayev N., Hüseynov R., Yolçuyev M. və başqalarını aid etmək olar. Onlar öz əsərlərində sığorta fəaliyyətinin prinsiplərini, bu fəaliyyət növünün iqtisadi və sosial inkişafa təsir dərəcəsini, sığorta şirkətlərinin yaranması və fəaliyyəti üçün zəruri olan vacib parametrlərin xarakterini və s. əks etdirmişlər. Qeyd olunanlara baxmayaraq Azərbaycan Respublikasında həyat sığortasının formalaşması və onun inkişaf perspektivlərinə həsr olunmuş geniş tədqiqat aparılmamışdır. Təqdi edilən dissertasiyada ölkədə sığorta sektorunun, onun ən vacib segmenti olan həyat sığortasının problemləri araşdırılıb, sektorun inkişafına mane olan amillər təhlil olunaraq beynəlxalq, eləcə də region ölkələrinin bu sahədəki təcrübələri öyrənməklə Azərbaycanda sığorta sisteminin sektor kimi inkişafına dəstək verməyə çalışılıb.

Məhz bu səbəbdən də həyat sığortasının vacibliyini, cəmiyyətin inkişafındakı rolunu, həm də bu sahənin tədqiqinə ehtiyac olduğunu nəzərə alaraq, onun öyrənilmə səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə bu mövzu tədqiqat mövzusu kimi seçilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri - Tədqiqatın başlıca məqsədi Azərbaycanın həyat sığortası bazarının formalaşması və inkişafının əsas xüsusiyyətlərini, parametrlərini, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolunu və əhəmiyyətinin açıqlamaq, öyrənmək, ölkədə fəaliyyət göstərən həyat sığortası şirkətlərinin əsas maliyyə göstəricilərinin təhlili və qiymətləndirilməsi əsasında həyat sığortası sahəsində mövcud meylləri aşkara çıxarmaq və bu sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr hazırlamaqdır. Qeyd edilən məqsədlərə çatmaq üçün dissertasiyada aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- həyat sığortasının məzmununu və mahiyyətini, maliyyə sisteminin digər həlqələri ilə qarşılıqlı əlaqədə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolunu və əhəmiyyətini açıqlamaq;

- Azərbaycanda həyat sığortasının ümumi xarakteristikasını və səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;

- həyat sığortasının fəaliyyətinin normativ-hüquqi və qanunvericilik bazasını tədqiq etmək, səmərəli həyat sığortası fəaliyyətinin təmin olunması üçün mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi üzrə praktiki tövsiyələr hazırlamaq;

- ölkədə fəaliyyət göstərən həyat sığortası şirkətlərinin müasir vəziyyətini təhlil etmək, sığortaçı və sığortalananların mənafelərinin uzlaşdırılmasına mane olan maliyyə-iqtisadi xarakterli amillərin və onun səbəblərini müəyyən etmək və qiymətləndirmək, vəziyyətin daha da yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər işləmək;

- Azərbaycanda həyat sığortası bazarının formalaşması və inkişafını, sığorta ödənişləri və haqlarının vergiyə cəlb olunmasının təkmilləşdirilməsini şərtləndirən zəminləri göstərmək;

- öncül ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla həyat sığortasının sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas problemlərini aşkara çıxarmaq, onların aradan qaldırılması və təkmilləşdirilməsi üçün konkret təklif və tövsiyələr hazırlamaq;

- həyat sığortası şirkətlərinin əsas maliyyə göstəricilərinin təhlili əsasında həyat sığortası sahəsində mövcud meylləri aşkara çıxarmaq və bu sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində tövsiyələr işləmək;

- Azərbaycanın həyat sığortası haqları və ödənişlərinin multiplikator amili kimi makroiqtisadi parametrlərini təhlil etmək, həyat sığortası sahəsində dinamik inkişafın təmin edilməsi, ölkə iqtisadiyyatında onun rolunun daha da artırılması və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər vermək;

- həyat sığortası sahəsində öncül dünya təcrübəsini öyrənmək, həyat sığortasının daha da inkişaf etdirilməsi, onun keyfiyyətə yaxşılaşdırılması məqsədilə bu təcrübənin Azərbaycan sığorta bazarında tətbiqi üzrə konkret təkliflər hazırlamaq.

Tədqiqatın predmeti - həyat sığortasının formalaşması və inkişafı prosesində yaranan sosial-iqtisadi və maliyyə xarakterli münasibətlərdir.

Tədqiqatın obyektı - Azərbaycanın sığorta bazarı və həyat sığortası fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlərdə sığorta işinin təşkili və tətbiqidir.

Tədqiqatın nəzəri metodoloji əsasını – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sığortaya dair fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti və Milli Məclis tərəfindən sığortaya dair qəbul olunmuş qərar və qanunlar, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən sığortaya dair qəbul olunmuş normativ hüquqi aktlar, Azərbaycanın və xarici ölkələrin alim və tədqiqatçılarının sığorta və həyat sığortası problemlərinə həsr olunmuş elmi əsərləri, dərsləkləri, monoqrafiyaları, məqalələri və s. elmi tədqiqat işləri təşkil edir.

Tədqiqatda **statistik, müqayisəli-təhlil, sintez, pozitiv-proqmatik, sistemli kompleks, balans və digər üsullarından** istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası – Dissertasiya üzərində tədqiqat aparılarkən Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin illik məcmuələrindən, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının materiallarından, “Paşa Həyat” Sığorta Şirkəti ASC, “Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti ASC və “Qala Həyat” Sığorta Şirkəti ASC şirkətlərinin 2011-2017-ci illər üzrə hesabat göstəricilərindən və materiallarından istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- həyat sığortasının məzmunu, mahiyyəti, iqtisadi inkişafa təsiri istiqamətləri;
- həyat sığortasının formalaşmasının normativ-hüquqi və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri;
- həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyətlərinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyətində qabaqcıl dünya təcrübəsinin tətbiqi imkanları;
- həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- həyat sığortasının məzmunu, mahiyyəti açıqlanmış, həyat sığortasının maliyyə sisteminin digər həlqələri ilə qarşılıqlı əlaqədə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu və əhəmiyyəti aşkara çıxarılmışdır;
 - Azərbaycanda həyat sığortasının ümumi xarakteristikası verilmiş və səciyyəvi xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir;
 - həyat sığortasının formalaşmasının və fəaliyyətinin normativ-hüquqi və qanunvericilik bazası ətraflı və sistemli tədqiq edilmiş, onun mühüm parametrləri dəyərləndirilmiş və səmərəli həyat sığortası fəaliyyətinin təmin olunması üçün mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi üzrə praktiki tövsiyələr işlənmişdir;
 - həyat sığortası haqlarına və ödənişlərinə münasibətdə sığortaçı və sığortalananların mənafelərinin uzlaşdırılmasına mane olan maliyyə-iqtisadi xarakterli amillər və onun səbəbləri müəyyən edilmişdir;
 - həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyət göstəriciləri əsasında bu sahənin müasir vəziyyəti geniş və hərtərəfli təhlil olunmuş, mövcud vəziyyət dəyərləndirilmiş, vəziyyətin daha da yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər verilmişdir;
 - Azərbaycanda həyat sığortasına ehtiyacların ödənilməsinə təmin edəcək həyat sığortası bazarının formalaşması və inkişafını, sığorta ödənişləri və haqlarının vergiyə cəlb olunmasının təkmilləşdirilməsini şərtləndirən zəminlər göstərilmişdir;
 - elmi ədəbiyyatda nüfuzlu mütəxəssislərin fikirləri və öncül ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla həyat sığortasının sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin

əsas problemləri aşkara çıxarılmış, onların aradan qaldırılması və təkmilləşdirilməsi üçün konkret təklif və tövsiyələr verilmişdir;

- Azərbaycanda fəaliyyət göstərən həyat sığortası şirkətlərinin əsas maliyyə göstəricilərinin müqayisəli təhlili əsasında həyat sığortası sahəsində mövcud meyillər aşkara çıxarılmış, səmərəlilik baxımından qiymətləndirilmiş və bu sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində tövsiyələr işlənilmişdir;

- Azərbaycanın həyat sığortası haqları və ödənişlərinin multiplikator amili kimi makroiqtisadi parametrlərinin təhlili əsasında həyat sığortası sahəsində dinamik inkişafın təmin edilməsi, ölkə iqtisadiyyatında onun rolunun daha da artırılması və bu sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər verilmişdir;

- həyat sığortası sahəsində inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan bir neçə ölkənin təmsalında dünya təcrübəsi öyrənilmiş, mütərəqqi və nümunəvi ünsürləri dəyərləndirilmiş, həyat sığortasının daha da inkişaf etdirilməsi, onun keyfiyyətə yaxşılaşdırılması məqsədilə dünya təcrübəsinin Azərbaycan sığorta bazarında tətbiqi üzrə konkret təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti – Həyat sığortası sahəsində aparılan tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş konseptual müddəalar, irəli sürülən konkret təkliflər respublikamızda sığorta biznesinin və sığorta bazarının formalaşmasında zəruri proqramların qəbul olunmasında funksional, məqsədli proqram və proqnozların tərtib olunmasında, aid olduğu sahəyə dair dövlətin iqtisadi siyasətinin təşkil olunmasında istifadə edilə bilər.

Bununla yanaşı tədqiqatın materialları bütövlükdə tədris prosesində bakalavr pilləsində “Sığorta işi”, magistratura pilləsində isə “Sığortanın nəzəri və təcrübi məsələləri”, “Sığortanın təşkili” kimi fənlərin tədrisində istifadə oluna bilər. Eyni zamanda bu materiallar sığorta kadrlarının hazırlığı prosesində və praktiki fəaliyyətdə də istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi. Dissertasiyanın nəticələri və əsas nəzəri müddəaları 2013-2017-ci illər ərzində beynəlxalq və respublika miqyaslı konfrans, simpozium və seminarlarda məruzə olunmuş və müzakirə olunmuşdur.

Tədqiqat nəticəsində dərc edilmiş materiallar – Tədqiqat nəticəsində dissertasiya işi üzrə ümumi həcmi 2,7 çap vərəqi olmaqla 8 adda elmi məqalə və tezislər çap olunmuşdur.

Tədqiqat işinin həcmi və quruluşu – Dissertasiya işi giriş(18216 işarə), üç fəsil (I fəsil 75981 işarə, II fəsil 67921 işarə, III fəsil 47997 işarə), nəticə (10533 işarə) və 151 adda ədəbiyyat siyahısı, 29 cədvəl, 28 diaqram və 4 qrafiklə birlikdə 140 səhifədən ibarətdir. Ümumi işin həcmi 220584 işarədən ibarətdir.

I FƏSİL. HƏYAT SİĞORTASININ MAHİYYƏTİ, ONUN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI VƏ İDARƏ OLUNMASININ METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Həyat sığortasının məzmunu, əhəmiyyəti və iqtisadiyyatdakı rolu

İnsan cəmiyyəti yarandığı gündən onun inkişaf etməsində təhlükəsizlik məsələsi böyük rol oynamışdır. İlk dövrlərdə təbiətdə mövcud olan təhlükələr qarşısında insanlar çarəsiz qalmışdır. Buna görə də onlar qrup halında yaşamağa başlamışdır. Sonrakı dövrlərdə insan cəmiyyətinin sürətli inkişafı nəticəsində iqtisadi münasibətlərin genişlənməsi, kommersiya münasibətlərinin yaranması insanların əldə etdikləri kapitalın və eyni zamanda onlar üçün dəyərli olan həyatlarının qorunması üçün sığorta münasibətləri inkişaf etmişdir. Həyat sığortasının ilkin formaları insanın ölümü ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, insanlar həmişə ölümdən qorxaraq ondan qaçmağa çalışsalar da insan təfəkkürünün inkişafı nəticəsində onların ölümü qəbul etməsi insanlıq tarixinin əhəmiyyətli hadisələrindən biridir. Tarix boyu insanlar üçün risklərdən qorunmaq əsas məqsədlərdən biri olmuşdur və həyat sığortasının yaranmasının əsasında məhz bu fikir dayanır. Ümumiyyətlə həyat sığortasının tarixi qədim Roma imperiyasına qədər gedib çıxır. Həyat sığortasını təmin edən ilk qurum kimi o dövrdə Romada yaradılmış «dəfn klubları» hesab edilir. Romalılar düşünürdülər ki, insanın ruhunun ölümdən sonra işgəncəyə məruz qalmaması üçün insan düzgün dəfn edilməlidir və təmtəraqlı dəfn mərasimi həyata keçirilməlidir. Buna görə də əhali tərəfindən dəfn klubları yaradılmışdı və onun maliyyələşməsinə həyata keçirirdilər. Klubun üzvlərindən kimsə dünyasını dəyişdikdə klubun vəsaitləri hesabına dəfn mərasimi keçirilirdi və ailəsinə yardım ayrılırdı. Roma imperiyası dağıldıqdan sonra isə həyat sığortasına XVII əsrə qədər rast gəlinməmişdir. Bu dövrdə ilk dəfə olaraq 1662-ci ildə Londonda Con Qraunt adlı tacir tərəfindən əhali qruparı üzrə orta yaş həddinin və ölümün proqnozlaşdırılması istiqamətində araşdırma aparılmışdır.[134,s.43]

Daha sonra 1693-cü ildə astronom Edmond Helley tərəfindən həyat sığortası ödənişləri ilə orta yaş həddi arasında əlaqəni göstərən cədvəl yaradıldı. Həyat sığortasının bu dövrdə inkişaf etməsi sənaye inqilabı nəticəsində zəngin ailələrin yaranması ilə bağlı idi. Varlanan istehsalçıların və tacirlərin ailələri onlar olmadan özlərini təmin edə bilmək imkanlarının olmaması həyat sığortasının inkişafına təkan verdi. Varlı adamlar üçün gələcək dövrdə ailələrini zəruri vəsaitlərlə təmin etmək məsələsinin əhəmiyyəti artdı. Bu baxımdan həyat sığortası ailələrin maliyyə təhlükəsizliyinin təminatçısı kimi diqqəti cəlb etməyə başladı. Bu proseslər nəticəsində 1699-cu ildə ilk həyat sığortası təşkilatı Londonda yaradıldı [110s.21]. Sığorta Cəmiyyəti adlandırılan bu təşkilat ölüm halı baş verdiyi zaman dul qadınların və kimsəsiz uşaqların maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsinə xidmət edirdi. Eyni zamanda bu dövrdə dünyanın müxtəlif ölkələrində də həyat sığortası inkişaf etməyə başlamışdır. Amerika Birləşmiş Ştatlarında ilk həyat sığortası təşkilatı olan Presbiterian Din Xadimlərinin Fondu Benjamin Franklinin təşəbbüsü ilə 1759-cu ildə yaradılmışdır [122]. Bu təşkilat müasir həyat sığortası təşkilatlarının fəaliyyət prinsiplərinə uyğun gələn ən qədim həyat sığortası təşkilatı sayılır.

Asiya məkanında ilk həyat sığortası yaranmış ölkə Hindistan sayılır. Hindistanda həyat sığortası münasibətlərinin inkişafı XIX əsrə təsadüf edir. Belə ki, 1818-ci ildə Hindistanda Oriental Həyat Sığortası təşkilatı yaradılmışdır [123]. Avropalılar tərəfindən yaradılan bu təşkilat ilk illərdə yerli əhəlinin həyat sığortası ilə təmin olunmasını həyata keçirməs də, sonralar bu təşkilatın yenidən formalaşması nəticəsində yerli əhaliyə də xidmət göstərməyə başlamışdır. Ümumiyyətlə həyat sığortasının ilk formaları əsasən ölüm halı üçün nəzərdə tutulduğundan XVII, XVIII əsrlərdə iqtisadiyyatda böyük paya sahib olmamışdır.[46] Lakin, sonrakı inkişaf mərhələsində həyat sığortasının yığım aləti olaraq böyük həcmdə pul vəsaitlərini özünə cəlb etməsi və kapital bazarlarında rolunun artması həyat sığortasının iqtisadiyyatda payını artırmışdır. Uzunmüddətliyi və maliyyə təhlükəsizliyi baxımından etibarlı yatırım mənbəyinə çevrilən həyat sığortası uzunmüddətli layihələrin həyata keçirilməsi üçün əhəmiyyətli mənbəyə çevrilmişdir.

Həyat sığortası ilə bağlı olan əməliyyatlara üç aspektdən yanaşmaq mümkündür.

Birincisi, həyat sığortası məhsul və ya xidmət olaraq, insanların tələblərini ödəyir. İnsanlar ondan asılı olan digər adamların gələcəkdə gəlirdən məhrum olmasının qarşısının almaq məqsədilə bu xidmətdən istifadə edirlər. Ümumiyyətlə insanlar həmişə təhlükəsizlik axtarışında olmuşdur və xidmət sahəsinin yaranması da bununla bağlı olmuşdur. İkincisi, həyat sığortasının iqtisadi aləti hansı ki, onun yığım instrumenti olması ilə bağlıdır. Bu baxımdan uğurlu həyat sığortası əməliyyatları yığım instrumenti olaraq təklif edilən şərtlərin digər investisiya vasitələrinin şərtlərindən cəlbedici olması ilə bağlıdır. Üçüncü və daha geniş aspekt qlobal həyat sığortası əməliyyatlarının milli iqtisadiyyatda roludur.[31,s.57] Həyat sığortası həm qlobal mənada, həm də yerli həyat sığortası əməliyyatları mənasında milli məhsulun və gəlirlərin formalaşmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Sığorta mükafatlarının ödənilməsindən kənar həyat sığortasının sərbəst pul vəsaitlərinin toplanması və səmərəli bölüşdürülməsi onun iqtisadi dəyərini artırır. Bununla yanaşı sığorta şirkətləri məşğulluğu artırmaqla və dövlətə vergilər ödəməklə də iqtisadiyyatın inkişafına dəstək vermiş olur.

Müəyyən mənada həyat sığortası müqavilələri insan həyatının qorunmasına xidmət etdiyindən bəzən həyat sığortasına insan həyatının dəyəri kimi yanaşılır. lakin bu yanaşmanı doğru saymaq olmaz. Ona görə ki, insan həyatının dəyəri müqayisə olunmazdır və insan həyatına pul dəyəri kimi yanaşmaq düzgün deyildir. Həyat sığortası insan həyatının dəyəri ilə deyil hər hansı bir insanın gəlir əldə etmə bacarığı və digər insanların bir şəxsin bu bacarığından asılılığı mənasında həyatın iqtisadi dəyəri ilə bağlıdır. Bu mənada həyat sığortasına fərdlərin iqtisadi ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət edən bir vasitə kimi yanaşmaq daha düzgündür. Fərdlərin müxtəlif iqtisadi ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından həyat sığortasının təklif etdiyi xidmətləri əsas üç hissəyə bölmək olar. [123]

Ailə gəlirlərinin sığortası. Həyat sığortası vasitəsilə hər hansı bir şəxs sağlığında və ölümündən sonra ailəsinin zəruri maliyyə vəsaitləri ilə təmin etmiş olur. Ölüm halı baş verdikdə fərddən asılı olan digər insanların maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsi həyat sığortasının ilk iqtisadi funksiyası sayılır. Bu baxımdan sığortalananın gələcək gəlirlərinin kapitallaşdırılması və maliyyə baxımından asılı olan fərdlərin gələcək ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəruri olan maliyyə vəsaitlərinin hesablanması məsələsi

əhəmiyyətlidir. Lakin bu hesablamalar nəticəsində müəyyən edilən məbləğ sığortaçının sağlığında qazandığı gəlirlərin həcmindən aşağı olur. Yəni asılı olan fərdlərin sığorta götürənin ölümü halında mövcud olan gəlirlərdən daha çox gəliri təmin edərsə bu zaman həyat sığortası özünün əsas mahiyyətini itirmiş olar.

Təqaüdçülər və əlillər üçün sığorta. Həyat sığortası insan ölümü ilə bağlı olan xərclərin ödənilməsi üçün yaransa da zamanla onun insan həyatı ilə bağlı digər kateqoriyaları da formalaşmışdır. Bura təqaüdçülər və əlillər üçün həyat sığortası xidmətlərini aid etmək olar. Bu xidmətlər həyat sığortasının digər növünə aid edilsə də iqtisadi gəlir baxımından əvvəl qeyd etdiyimiz ölüm halında asılı fərdlərin maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsi ilə eyni mahiyyətə malikdir. Yəni istər ölüm halı baş verdikdə, istər yaş baxımından insanın əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq bacarığı itdikdə, istərsə də hər hansı bədbəxt hadisə nəticəsində ailə başçısı əmək qabiliyyətini itirdikdə ailə üzvlərinin zəruri maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsi ehtiyacı yaranır.

Biznes sığortası. Həyat sığortasına olan ehtiyac eyni zamanda təşkilatın səmərəli fəaliyyəti üçün öz savadı, kapitalı, təcrübəsi və biznes əlaqələri ilə böyük əhəmiyyətə malik olan fərdin ölümündən yaranır. Belə şəxsin ölümü nəticəsində təşkilatın real kapitalına dəyəcək zərərin qarşılınması üçün həyat sığortası böyük əhəmiyyətə malikdir. Lakin bu kateqoriyada dəyə biləcək zərərin müəyyən edilməsi mübahisəli məsələdir. Adətən bu hesablama həmin şəxsin ölümü nəticəsində təşkilatın itirə biləcəyi gəlirlər əsasında müəyyən edilir. Digər hallarda müəyyən müddətə həyata keçirilən layihələrin reallaşdırılmasında böyük rola malik olan şəxs dünyasını dəyişərsə bu zaman həmin layihənin dəyəri həcmində həyat sığortası ödənilir. Eyni zamanda həyat sığortasının bu növü şirkət üçün böyük əhəmiyyətə malik olan şəxsin dəyişdirilməsi ehtiyacı yarandıqda zəruri kompensasiyaların ödənilməsini də nəzərdə tutur.

Həyat sığortasının bizneslə bağlı olan digər cəhəti fərdlərin əməkdaşlığı əsasında fəaliyyət göstərən təşkilatların davamlı fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bu formada fəaliyyət göstərən təşkilatlarda hər hansı bir tərəfdaşın dünyasını dəyişməsi böyük zərərin yaranmasına və gəlirlərin davamlılığının pozulmasına səbəb ola bilər. Buna görə də risklərin aradan qaldırılması üçün tərəfdaşların hər biri şirkətdə olan paylarına uyğun olaraq həyat sığortası əldə etməsi vacibdir. Bu formada həyat sığortası

eyni zamanda qapalı səhmdar cəmiyyəti formasında fəaliyyət göstərən və hissələri açıq bazarda satış üçün nəzərdə tutulmayan təşkilatlar üçün də önəmlidir. Belə təşkilatlarda hər hansı səhmdarın həyatını itirməsi əməkdaşlıq əsasında formalaşan təşkilatlardakı qədər riskli olmasa da müəyyən risklər daşdığından bir çox təşkilatlar səhmdarların həyat sığortası əldə etməsinə çalışırlar.

Borcuların həyat sığortası əldə etməsi də həyat sığortasının bizneslə bağlı olan aspektlərindən biridir. İstənilən halda borc götürənin ölüm halının baş vermək ehtimalı vardır hansı ki, borcverən üçün maliyyə çətinliyi yarada bilər. Bu baxımdan həyat sığortası kredit əməliyyatlarının daha çətin və baha başagələn olmasının qarşısını almış olur. Buna görə də borcverənlər borc götürənlər üçün həyat sığortasını təmin etməklə ölüm halı baş verdiyi zaman borc öhdəliyinin sığorta şirkəti tərəfindən dərhal ödənilməsinə nail olurlar. Bəzi hallarda səhmdarların əlil olması halı ilə əlaqədar olaraq da həyat sığortasından istifadə edilir. [1, s.206]

Azərbaycan qanunvericiliyinə görə sığortalıya aşağıdakı hallarda həyat sığortası üzrə ödəniş növləri etmək öhdəliyi yaranır: 1) sığortalının sığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş müddətə və ya yaşa qədər yaşadıqda; 2) sığortalı vəfat etdikdə.

Həyat sığortası üzrə müqavilə bir ildən az olmayan müddətə bağlanır və bu sığorta növləri üzrə tarif dərəcəsi ölüm cədvəli göstəriciləri və netto-sığorta haqqlarının investisiya olunması halında gözlənilən gəlirlər əsasında hesablanır. Bu sığorta növləri üzrə netto-dərəcə yaşam və ölüm hadisəsi üzrə netto-dərəcələrin cəmi kimi hesablanır.

Netto-dərəcənin kəmiyyəti aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir:

- sığorta müqaviləsi bağlanan tarixə sığortalının yaşı və cinsi;
- sığorta təminatının növü, həcmi və ödənilmə müddəti;
- sığorta haqqlarının ödənilmə müddəti və dövriliyi;
- sığorta müqaviləsinin qüvvədə olma müddəti;
- həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarının investisiyasından gözlənilən gəlir (gəlir norması).

Həyat sığortası ilə bağlı ən acib anlayışları nəzərdən keçirək.

Həyatın ölüm halından sığortası – sığortalı və ya sığorta olunan vəfat etdikdə sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan sığorta növüdür.

Həyatın yaşam sığortası –sığortalının sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətin sonuna qədər yaşaması və ya müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə ölməsi halında, müəyyən olunmuş müddət ərzində sığorta ödənişinə malik olması deməkdir.

Annuitet sığortası – hər hansı sığorta şirkəti ilə bağlanmış müqaviləyə görə müəyyən vaxtdan etibarən, fiziki şəxsə müntəzəm olaraq müəyyən pul məbləği almaq hüququ verən, razılıq və ya sazişdir.

Əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından sığorta – sığorta olunanın istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətini tam və ya qismən itirdiyi halda, onun itirilmiş gəlirinin əvəzini ödəmək məqsədilə vaxtaşırı sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. [20]

Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta - sağalmaz xəstəliklərdən könüllü sığortada müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə Sığorta olunan sağalmaz xəstəliklərdən sığortalanır və sığortalanan şəxsin müəyyən sağalmaz xəstəliyə düşər olması zamanı ona ödənilir. [21]

Həyatın ölüm halından sığortası dedikdə, sığortalı və ya sığorta olunan şəxsin vəfat etməsi ilə sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutulan sığorta növü başa düşülür. [21]

Həyatın yığım sığortası - insanları ölüm, müəyyən yaşa çatma, ailə başçısının və əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə gəlirlərin azalması və s. kimi hallardan sığortalayaraq, həmin hallar baş verən zaman maliyyə vəsaiti ilə təmin edir. Yığım tərkibli həyat sığortasının özəlliyi bundadır ki, o, tək-cə həyatımızı sığortalamır, həmçinin bəzi vergi güzəştlərindən və yığılmış vəsaitlərin investisiya faizlərindən gəlir əldə etməyə şərait yaradır. Həyatın yığım sığortası - bank depozitlərinə yaxşı alternativdir. [21]

İcbari həyat sığortası – «İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında» Qanun, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən hüquqi və fiziki şəxslər, dövlət orqanlarına aiddir və istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində sığorta olunanların həyatına və sağlamlığına dəyən zərər nəticəsində onların peşə əmək

qabiliyyətinin itirilməsi və ya ölümü ilə bağlı sığorta ödənişinin verilməsini nəzərdə tutur.[21]

Bu sığorta növünün tətbiqi ilə əmək müqaviləsinin bağlanması və gəlirlərinin rəsmiləşdirilməsində işçinin marağı əhəmiyyətli dərəcədə artır. Onun gəlirləri rəsmiləşərsə, dövlətin bu sahədə tətbiq etdiyi vergi və digər güzəştlərdən istifadə imkanı olacaq və daha çox gəlir əldə edəcəkdir. Əsas üstünlüklərindən biri də - işçilərin müqavilədə göstərilmiş məbləğ üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarından və vergidən azad olunmasının onların iş yerində qalmasına stimül verməsidir. Bundan başqa, bu sığorta növü tək-cə yığım xarakteri daşımır, həm də ölüm riskindən də sığortalayır və bu riskin baş verməsi halında şəxs öz yaxınlarını da maddi cəhətdən dəstəkləmiş olacaq.

Müqavilə şərtləri müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq, həyatın yığım sığortası üzrə şəxs iki sığorta riskindən (ölüm və müəyyən yaşa, müddətə qədər yaşamaq) sığortalanır. Minimum 3 illik bağlanmış həyatın yığım sığortası müqavilələrində qanunvericiliklə vergi və məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə güzəştlər nəzərdə tutulduğundan, bu sığorta növü üzrə müqavilələr adətən 3 illik və əmək münasibətlərində olan şəxslər tərəfindən bağlanılır.[14]

Həyat sığortası həm də investisiya - sərfəli yatırım rolu oynayır. Adətən, həyatın yığım sığortası bağlayan şəxslərin əsas hədəfi öz gələcək həyatları üçün müxtəlif məqsədlər naminə (ev, maşın almaq və digər böyük xərc tələb edən işlər) pul toplamaqdır. Yığım sığortası kommersiya banklarının təklif etdiyi əmanət xidmətlərinə bənzəyir. Amma bank əmanətlərindən fərqli olaraq, bu məhsulu əldə edən şəxs gələcək məqsədlər üçün güzəştli şərtlərlə pul yığmaqla yanaşı, həyatını ölüm halından da sığortalamış olur. Müqavilə müddətində ölüm baş verdiyi halda, sığorta olunanın faydalanan şəxs kimi müəyyən etdiyi vətəndaşa sığorta müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş məbləğdə sığorta ödənişi verilir. Bir sözlə, həyatın yığım sığortasını, həmçinin, yeni gəlir mənbəyi də hesab etmək olar.[72,37]

Həyat sığortası əhalini və iqtisadiyyatı bir neçə vacib maliyyə xidmətləri ilə təmin edir. Birincisi, həyat sığortası uzunmüddətli yığımı təşviq etməklə həmin vəsaitlərin müxtəlif vacib layihələrə yönəldilməsinə imkan verir. Bunun vasitəsilə pul vəsaitlərinin

investisiya kimi yatırılması üçün vasitəçi rolunun həyata keçirməklə həyat sığortası təşkilatları uzunmüddətli maliyyələşmədə iştirak edərək maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsinə müsbət təsir göstərir. Bunun nəticəsidir ki, iqtisadi inkişaf ilə həyat sığortasının inkişafı arasında müsbət əlaqənin olduğu qeyd olunur.[133] İkincisi, urbanizasiyanın artması, əhalinin dünyada hərəkətinin sürətlənməsi və onlar arasında iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi gəlirlərin risklərinin idarə edilməsində həyat sığortasının payını artırmışdır.

Həyat sığortası müqaviləsi çərçivəsində müəyyən edilmiş şərtlər maliyyə məhsulu olmaqla əsasən iki formada xidmət təklif edir: vaxtından əvvəl ölüm üçün vəsaitin ödənilməsi və uzunmüddətli yığım. Bu xidmətlər çərçivəsində bağlanmış müqavilələr şərtlərinə, formasına və müqavilə müddətinə görə fərqlənsə də onları əsasən iki kateqoriyaya bölmək olar. Birinci kateqoriyaya aid olanlar yalnız vaxtından əvvəl ölüm halı üçün vəsaitin ödənilməsinə nəzərdə tutur. İkinci kateqoriyaya aid olanlar isə həm vaxtından əvvəl ölüm üçün, həm də yığım üçün vəsaitlərin toplanmasını nəzərdə tutur. İkinci kateqoriyaya aid olan müqavilələr müştəriyə faiz qazandırmaqla müqavilə müddətində dividend şəklində ödənilir, əgər vaxtından əvvəl müqavilə dayandırılırsa vəsait nağd pul şəklində geri qaytarılır, müqavilə müddəti bitdikdə isə müəyyən edilmiş ianə ödənilir. Adətən belə müqavilələrdə yığım hissəsi daha böyük paya sahib olur. Qeyd etdiyimiz iki kateqoriya ilə yanaşı annuitet müqavilələri də təklif edilir. Bu müqavilələrə əsasən sığortaçı ödənilən vəsait əsasında sığortalanan dövrü ödənişlər həyata keçirir. Bu kateqoriyaya aid olan müqavilələrdə sığortaçı ödəniş müddətinin uzanması riskini öz üzərinə götürmüş olur. Risk səviyyəsi yüksək olduğu üçün də bu kateqoriya digər kateqoriyalar qədər geniş yayılmamışdır.[82,s.36]

Müasir iqtisadi sistemdə həyat sığortasının əhəmiyyəti böyükdür və artmaqdadır. Həyat sığortasının inkişafı dövlətin sosial xərclərinin azaldılması baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Həyat səviyyəsinin dəyişməsi və həyat sığortasına olan tələblərin dəyişməsi fonunda sığorta şirkətlərinin təklif etdiyi xidmətlərin müxtəlifliyi onların tələblərinin ödənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Buna görə də həyat sığortası sistemi inkişaf etdikdə dövlətin sosial siyasəti ən sadə sosial ehtiyacların ödənilməsinə yönələrək, bundan artıq olan sosial ehtiyacların ödənilməsinə sığorta şirkətlərinin

ixtiyarına buraxmış olur.

Eyni zamanda, həyat sığortası dövlət sosial xərclər baxımından yükünü azaltmaqla yanaşı kapital bazarlarının inkişafına dəstək verməklə ümumilikdə iqtisadiyyatın və maliyyə bazarlarının inkişafında yaxından iştirak edir. Belə halda həyat sığortası vasitəçi kimi iqtisadi subyektlərin maliyyələşməsində iştirak etmiş olur. Vasitəçi olaraq həyat sığortasını banklardan fərqləndirən və bəzi hallarda daha çox ona üstünlük verilməsinə səbəb olan məsələ həyat sığortasının əhatə etdiyi müddətdir. Daha uzun müddəti əhatə etməsi bu sektora həm sahibkarların həm də dövlətin marağını artırmaqla sərbəst pul vəsaitlərinin cəlb edilməsinə imkan yaradaraq onun iqtisadiyyatda rolunu artırır.[16,s.34] Həyat sığortası sisteminin inkişafı həm maliyyə bazarlarının strukturuna həm də onun inkişafına müsbət təsir edir. Belə ki, həyat sığortası uzunmüddətli perspektivdə pul yatırılması üçün imkanlar yaratdığından, banklar öz gəlirlərini qısamüddətli xidmətlər təklif etməklə əldə edərək özlərini öhdəliklər və aktivlər arasında zaman baxımından yarana biləcək risklərdən qorumuş olurlar.

Nəticədə, həyat sığortasının inkişafı dolaylı olaraq bank sistemində risklərin azaldılmasına imkan yaradır. Sığorta sektorunda digər sahələrdən fərqli olaraq həyat sığortası maliyyə bazarlarının inkişafına daha çox təsir edə bilər. Bu da onunla əlaqədardır ki, həyat sığortası müqavilələrinin uzun müddəti əhatə etməsi onun maliyyə bazarlarının tələblərinə daha çox cavab verməsinə imkan yaradır. Həyat sığortası vasitəsilə təklif edilən xidmətlər eyni zamanda uzunmüddətli və qısa müddətli yatırımlar arasında mövcud olan faiz dərəcəsi fərqi azaldılmasına da imkan yaradır. Nəticədə, sahibkarlar üçün uzunmüddətli layihələrin həyata keçirilməsinin xərci və onların yenidən maliyyələşməyə olan ehtiyacları azalmış olur. Həyat sığortası xidmətlərinin uzunmüddətli xarakterə malik olması həm də uzunmüddətli dövrdə dövlətin maliyyələşməsinə də müsbət təsir edir və dövlətə öz öhdəliklərini daha səmərəli idarə etmək imkanı yaradır.

Həyat sığortası yarandığı ilk vaxtlarda maliyyə sektorunda kiçik paya sahib olsa da, sonrakı dövrlərdə bu sektorun əsas sahələrindən birinə çevrildi. Xüsusilə XX əsrin 60-cı illərindən etibarən həyat sığortası müxtəlif maliyyə xidmətləri təklif etməklə sürətlə inkişaf etmiş və maliyyə sektorunda payı sürətlə artmağa başlamışdır. Lakin həyat

sığortasından istifadə dünya ölkələri arasında eyni sürətlə inkişaf etməmişdir. Son illər sosial sığorta sistemi ilə əlaqədar aparılan araşdırmalar əsasında müəyyən olunmuşdur ki, inflyasiya, adambaşına düşən ÜDM, bank sektorunun inkişafı kimi iqtisadi göstəricilər və digər dini və institusional göstəricilər həyat sığortası istehlakının proqnozlaşdırılmasına imkan verən əsas amillərdir.

Həyat sığortası sistemi xidmət sektorunun əsas sahələrindən biri kimi son onilliklərdə böyük artım sürətinə malik olmuşdur. Belə ki, araşdırmalar göstərir ki, 1950-ci ildən bəri həyat sığortasının artım tempi orta hesabla 10% səviyyəsində olmuşdur ki, bu dövr ərzində dünya iqtisadiyyatının artım tempindən yüksəkdir.[128] Eyni zamanda həyat sığortasının artım tempi ümumilikdə sığorta sektorunun inkişaf tempindən də yüksək olmuşdur. Digər bir araşdırma əsasında müəyyən olunmuşdur ki, 1980-1985-ci illər ərzində 13 ölkədə həyat sığortası sektorunun aktivləri ÜDM-in 11% təşkil etdiyi halda 1995-1997-ci illər ərzində bu göstərici 28% səviyyəsinə qalxmışdır. [107,s.112]

Eyni araşdırmada eyni zamanda göstərilir ki sığortalananlar tərəfindən ödənilən sığorta ödənişlərinin ÜDM-də payı 1961-1965-ci illər ərzində 1.2% olduğu halda 1996-2000-ci illər ərzində 4,2% səviyyəsinə qalxmışdır. [32,s.29] Həyat sığortasının iqtisadiyyatda payının sürətlə artmasında bu sektordakı kapitalın investisiya olunduğu sahələrin xarakteri də böyük əhəmiyyətə malikdir. Həyat sığortasının uzunmüddətliyi bu sektordakı vəsaitlərin risklilik dərəcəsi aşağı olan dövlət və korporativ qiymətli kağızlarına investisiya olunmasına səbəb olmuşdur.

Həyat sığortası ilə iqtisadi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsinə təsir edən bir sıra amillər vardır. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

Maliyyə sektorunun inkişafı. araşdırmalar göstərir ki, maliyyə sektorunun inkişaf etməsi və sığorta sektorunda sağlam rəqabət mühitinin olması həyat sığortası istehlakının artmasına birbaşa təsir göstərir. Eyni zamanda bu sektorun inkişafının bank sektorunun inkişafı ilə əlaqədar olduğuda müəyyənləşdirilmişdir. İnkişaf etmiş bank sistemi həyat sığortasına yığım funksiyasını həyata keçirilməsinə dəstək vermiş olur. Bank sistemi hesablaşma əməliyyatlarını həyata keçirərək həyat sığortasının inkişafına şərait yaratmaqla maliyyə bazarlarının uzunmüddətli investisiyalara olan tələbinin ödənilməsinə təşviq etmiş olur.

Faiz dərəcələri. Ölkə iqtisadiyyatında faiz dərəcələrinin iqtisadiyyatın bütün sahələrinə əsaslı təsir etdiyindən faiz dərəcələri ilə həyat sığortası arasında əlaqənin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində araşdırmalar aparılmışdır. Sözsüz ki, faiz dərəcələrinin artması nağd pulun dəyəri baxımından sığorta xərclərində artmasına səbəb olacaq, nəticədə həyat sığortasının real dəyəri artmış olacaq. Bu istiqamətdə aparılan araşdırma nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, faiz dərəcələri ilə həyat sığortası ödənişlərinin ÜDM-də payı arasında düz mütənasib münasibət mövcuddur.[107] Lakin onu da qeyd etmək yerinə düşərki əldə edilmiş bu nəticə sənaye dövlətlərində yuxarı faiz dərəcələri şəraitində iqtisadi inkişafın zəifləməsi prinsipinə uyğun gəlmir.

Sosial müdafiə. Ölkənin sosial müdafiə sisteminin də həyat sığortası ilə iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqəyə əhəmiyyətli təsiri vardır. Müəyyən olunmuşdur ki, sosial sığorta sisteminin inkişaf səviyyəsi ilə sosial sığorta sektorunun inkişafı arasında tərs mütənasib münasibət mövcuddur. Əgər dövlət sosial müdafiə sistemi vasitəsilə az gəlirli əhaliyə verdiyi dəstək çox olarsa və səmərəli təqaüd proqramına malik olarsa bu zaman həyat sığortasına olan ehtiyac azalır ki bu da qeyd etdiyimiz tərs mütənasib münasibətin əsasının təşkil edir. Lakin bəzən sosial müdafiə sisteminin inkişafı ilə həyat sığortası arasında düz mütənasib münasibət formalaşa bilər. Sosial müdafiəsi sistemi vasitəsilə əldə edilən gəlirlər fərdlər üçün aktiv sayıldığından bu aktivlərin həyat sığortasına yığılması kimi yatırılmasına səbəb ola bilər.

Asılılıq nisbəti. Asılılıq nisbətinin həyat sığortasının iqtisadi inkişafda payına təsiri vardır. Asılılıq nisbəti əhalinin işləmək qabiliyyətinə malik olmayan əhalinin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq qabiliyyətində olan əhaliyə nisbəti ilə hesablanmaqla məhsuldar əhali üzərində qeyri-məhsuldar olan əhalinin təzyiqini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Araşdırmalar göstərir ki, əsasən həyat sığortasının ÜDM-də payı asılılıq nisbəti ilə düz mütənasib münasibətə malikdir (70). Yəni əgər məhsuldar əhalinin qeyri-məhsuldar əhali üzərində böyük üstünlüyü varsa o zaman həyat sığortası ödənişlərinin payı iqtisadiyyatda daha böyük olur.

Orta yaş həddi. Həyat sığortasının iqtisadi inkişafı əlaqəsini təhlil edərkən orta yaş həddinin təhlil edilməsi mühüm əhəmiyyətə malik olan məsələlərdən biridir. Bir sıra araşdırmalar göstərir ki, həyat sığortası ilə uzun ömürlü əhalinin sayı arasında tərs

mütənasib münasibət mövcuddur. Yəni orta yaş həddi yüksəldikcə həyat sığortasına olan tələb azalır. Ancaq bu əlaqə hər zaman özünü doğrultmur. Digər bir araşdırmada göstərilir ki, orta yaş həddinin artması heç də həyat sığortasına olan tələbi azaltmır. Bu araşdırmada göstərilir ki, buna səbəb yaş artdıqca ölüm halının maliyyələşdirilməsi üçün olan ehtiyac azalsa da əhalinin yığımları artdığından onlar bu vəaitlərin uzun müddətli dövrdə səmərəli yatırılması üçün həyat sığortasından istifadə edirlər. Nəticədə həyat sığortası ödənişləri artmış olur. Bu əlaqə haqqında mövcud olan iki fərqli yanaşmanın yaranması maliyyə bazarlarının inkişafı və əhali üçün həyat sığortasının yatırım aləti olaraq əhəmiyyətinin artması səbəb olmuşdur.

Region amili. Müəyyən olunmuşdur ki, dünyanın müxtəlif regionlarında əhalinin mədəni görüşlərinin və dini inancalarının müxtəlifliyi həyat sığortasına olan tələbə əhəmiyyətli təsir edir. Sığorta sahəsində tanınmış mütəxəssis Szabiliski tərəfindən Asiya, Latın Amerikasası və Afrika regionu üzrə bu istiqamətdə araşdırmalar aparılmışdır.[128] Müəyyən olunmuşdur ki, Asiya və Latın Amerikasası regionunda həyat sığortası ilə iqtisadi inkişaf arasında düz mütənasib əlaqə vardır. Afrikada isə ümumilikdə eyni trend müşahidə edilsə də, Afrikanın Cənubi-Saxara regionunda iqtisadi inkişaf ilə həyat sığortası arasında tərs mütənasib münasibətin olduğu müəyyənləşdirilmişdir.

Göründüyü kimi həyat sığortası tarixi köklərə malik olmaqla uzun bir inkişaf yolu keçərək özünün bugünkü formasına gəlib çıxmışdır. Həyat sığortasının inkişafı və iqtisadiyyatda payının artması insanların təhlükəsizliyi təmin etmək ehtiyaclarının artması ilə əlaqədar olmuşdur. Zamanla isə həyat sığortasının sürətli inkişafı bu sektora böyük kapital axınının baş verməsinə səbəb olaraq həyat sığortasını yığım instrumentinə çevirmişdir. Nəticədə həyat sığortası maliyyə bazarlarının inkişafında, milli məhsulun formalaşmasında və əhalinin sosial ehtiyaclarının təmin edilməsində böyük əhəmiyyətə malik olan bir sahəyə çevrilmişdir. Bu baxımdan həyat sığortasının iqtisadiyyatda rolunun təhlil edilməsi böyük əhəmiyyətə malik olan məsələlərdən biridir.

1.2. Azərbaycan Respublikasının həyat sığorta bazarının ümumi xarakteristikası və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan milli sığorta bazarı ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində, SSRİ dağıldıqdan sonra yaranmışdır. SSRİ nin dağılması nəticəsində müstəqillik qazanmış bütün respublikalar özünün müstəqil iqtisadi sistemlərini və ona aid olan uyğun bazarları, məsələn maliyyə, büdcə, bank, investisiya, sığorta, gömrük və s. sistemləri yaratdılar. Onlar içərisində mühüm əhəmiyyətə malik olanlardan biri də sığorta bazarı, sığorta sistemidir. Yeni yaranmış sığorta sisteminin fəaliyyətinə dövlət nəzarəti həyata keçirmək üçün Azərbaycanda 1991-ci ildə Nazirlər kabineti yanında Dövlət Sığortə Nəzarəti Baş İdarəsi yaradılmışdır. 1992-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq ölkəmizdə sığorta bazarı formalaşmağa başlamış, 1993-cü ilin ilk ayında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən “Sığorta haqqında” qanun qəbul olunmuş, 1999-cu ildə yenidən işlənərək qəbul olunmuş, 2007-ci ildə “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanun kimi qəbul olunmuşdur. [26] Bu qanunun qəbul edilməsi ölkədə sığorta sisteminin yaradılmasına, təkmilləşdirilməsinə təkan vermiş və sığortanın müxtəlif növlərinin tətbiq olunmasına geniş şərait yaratmışdır. Bu şəraitin daha da genişləndirilməsi məqsədilə bir-birinin ardınca 1996 və 1997-ci illərdə, “Tibbi sığorta haqqında” qanun, “Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında” qanun, “Məhkəmə və hakimlər haqqında” qanun, “Hərbi qulluqçuların Dövlət icbari şəxsi sığorta haqqında” qanun və s. qəbul olunmuşdur. Sığortanın könüllü növləri üzrə isə normativ sənədlər qəbul olunmuş və sığorta bazarının normal sabit inkişafı üçün uyğun normativ hüquqi baza yaradılmışdır. O zamandan formalaşan bazarda qısa bir müddət ərzində sığorta şirkətləri artmış, 1991-ci ildə onların sayı 62-yə çatmışdır. Onlardan 53-ü milli, 9-u isə birgə kapitalla malik sığorta təşkilatları olmuşdur. Sığorta bazarında o zamandan gedən rəqabət nəticəsində 36 sığorta şirkəti bazarı tərk etmiş və nəticədə 01 yanvar 2021-ci il tarixinə 20 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərmişdir. (Cədvəl 1.2.1)

01 yanvar 2021-ci il tarixinə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri üzrə sığorta haqları və sığorta ödənişləri (min manatla) [141]

№	Sığortaçının adı	2020-ci ilin yekunu		Fəaliyyət istiqamətləri
		Sığorta Haqları	Sığorta Ödənişləri	
1	“A-Qroup Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	17 054	8 475	Qeyri həyat
2	“AtaSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	13 889	8 710	Qeyri həyat
3	“Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	41 498	55 971	Həyat
4	“Atəşgah” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	25 358	14 306	Qeyri həyat
5	Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	49 122	33 351	Qeyri həyat
6	“Azərbaycan Sənaye Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	9 042	2 136	Qeyri həyat
7	“AzSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	15 913	5 952	Qeyri həyat
8	“Bakı Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 062	371	Qeyri həyat
9	“Günay Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	9 045	2 443	Qeyri həyat
10	“İpək Yolu Sığorta” ASC	17 320	2 590	Qeyri həyat
11	“Meqa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	28 615	4 861	Qeyri həyat
12	"Naxçıvansığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 671	49	Qeyri həyat
13	“Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	242 632	222 977	Həyat
14	“Paşa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	163 453	71 452	Qeyri həyat
15	“Qala Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	15 942	4 052	Həyat
16	“Qala Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	32 838	3 361	Qeyri həyat
17	“Rəvan Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 078	332	Qeyri həyat
18	"Xalq Həyat" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	3 672	-	Həyat
19	“Xalq Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	31 182	17 608	Qeyri həyat
20	"Aqrar Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	18	-	Qeyri həyat
	YEKUN	721 405	458 997	

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Qeyd edilən sığorta təşkilatlarından üçü “Paşa Həyat” Sığorta Şirkəti ASC, “Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti ASC və “Qala Həyat” Sığorta Şirkəti ASC həyat sığortası ilə qalan 16-ı ümumi həyat sığorta fəaliyyəti ilə məşğuldur. 2017-ci ildə 6 Sığorta şirkətinin fəaliyyəti dayandırılmış, lakin sığorta bazarına yeni 1 şirkət – “Naxçıvansığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti daxil olmuşdur. Hazırda Azərbaycanın

sığorta bazarının 36,8%-ə cəmi 5 şirkət – o cümlədən 9,0%-ə “Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersia” Şirkəti; 8,7%-ə “Atəşgah” Sığorta Şirkəti; 8,5%-ə “Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti; 5,6%-ə “Bakı Sığorta” şirkəti və 5,0%-ə “Azərbaycan Sənaye Sığorta” şirkəti nəzarət edir.

Ölkənin milli valyutası olan manatın 2015-ci ilin əvvəlindən başlayan devalvasiyası eyni zamanda bankların kreditləşmə əməliyyatlarına öz mənfi təsirini göstərmişdir. Əsasən də istehlak kreditlərini xarici valyutada verən banklarda kreditlərin ödənişində ciddi gecikmə və ləngimələr müşahidə olunmuş, həm də banklar kreditləşməni bütün istiqamətlərdə məhdudlaşdırmaq məcburiyyətində qalmışlar. Belə durum bank sektourunda öz ciddi problemləri ilə başa çatmamış, həm də sığorta bazarına da keçmişdir. Belə ki, bütün bu kimi neqativ təsirlərin nəticəsi olaraq, banklarda satılan müxtəlif növ sığortanın satışı kəskin şəkildə aşağı düşmüş, xüsusilə də girov sığortası, istehlak, biznes və digər növ kredit götürən insanların həyat sığortası sahələrində aydın şəkildə müşahidə edilmişdir. Bu proseslərin ardınca, həmin ilin dekabr ayında baş verən azərbaycan manatının ikinci devalvasiyası isə, sığorta bazarında vəziyyəti daha da gərginləşdirməklə, nəticədə bank və sığorta təşkilatları arasında olan münasibətlərin zəifləməsinə gətirib çıxarmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə sığorta bazarında toplam mükafatların həcmi, əvvəlki illərə müqayisədə müəyyən qədər artım meyilləri nümayiş etdirsə də, lakin bu heç də bazarın potensialının tam gücü ilə işləməsi anlamını ifadə etmir. Yəni, bank-sığorta birgə fəaliyyətinin inkişafı üçün mövcud olan imkanların kifayətqədər inkişafına ehtiyac hiss olunmaqdadır.

Nəzərəcarpacaq inkişaf meyilləri nümayiş etdirən sığorta bazarı 2014-2017-ci illərdə dünya maliyyə böhranının, əsasən də neftin qiymətinin aşağı düşməsinin təsirindən ölkədə iqtisadi fəallığın və iqtisadi inkişafın azalması, bank sektorunun zəifləməsi, milli valyutanın iki dəfə devalvasiyası kimi mənfi makroiqtisadi amillərdən dolayı 3-5% arası artıma düşmüşdür. Digər tərəfdən, iqtisadi baxımdan demək olar ki, öz çətinliyi ilə başlayan 2016-cı ildə sığorta bazarının növbəti inkişafı mərhələsi (2017-ci il) öz artım səviyyəsi ilə müşahidə olunmuş və bu bazarın həmin dövr ərzində illik artım həcmi 15%-ə yaxınlaşmışdır. Həmçinin, sığorta bazarının əsas göstəricisi

olan yığılan ümumi sığorta haqlarının ÜDM-dəki payı müəyyən artım dinamikası göstərməklə 0,8% səviyyəsinə çatmışdır.

Bütün belə dəyişikliklər baxmayaraq göstərmək lazımdır ki, bu səviyyədə olan artım hələ ölkənin sığorta bazarının real potensialını ifadə etmir. Çünki, milli sığorta bazarı yaxın gələcəkdə müəyyən olunduğu kimi ÜDM-dəki payına görə 2%-lik səviyyəni keçməlidir. Və bunun üçün kifayətdər imkanlar yaradılmaqdadır, ilk növbədə ölkədə İcbari Tibbi Sığorta sisteminin tətbiqi belə fikiri irəli sürməyə əsas verir.[5]

Sığorta bazarının inkişaf problemlərinin həlli xüsusi zərurətdən çıxış etməkdədir və bu problemlərdən daha ciddiliyi ilə inhisarçılığın qalmasıdır. Belə ki, bazarda əsasən də dövlət inhisarının hələ də, mövcud olması xidmətlərin çeşidinin, keyfiyyətin artımına, sağlam rəqabətə, yeni sığorta təşkilatlarının formalaşmasına problemlər yaratmaqdadır. Xüsusilə də qeyd etmək lazımdır ki, bütün dövlət təşkilatlarında çalışanların icbari sığortası “Azərsığorta” Dövlət Şirkəti tərəfindən həyata keçirilir. Həmçinin, bazarın digər mühüm problemi insanların bu vacib xidmət haqqında kifayətdər tam və aydın informasiyaya malik olmamasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə könüllü surətdə hər hansı sığorta məhsul və ya xidmətlərindən istifadə edən insanlara çox da rast gəlinmir və sığorta təşkilatlarının könüllü xidmət və ya məhsullar üzrə müştəri bazasını əsasən banklar təmin etməkdədir. Məhz bu baxımdan da göstərmək olar ki, ölkənin sığorta bazarı Türkiyə, Rusiya, hətta Qazaxıstan kimi ölkələrlə müqayisədə zəif inkişaf etməkdədir. Həmçinin, inkişaf etmiş sığorta bazarlarında icbari pensiya, icbari tibbi və işəgötürənin mülki məsuliyyətinin icbari sığortalarını dövlətlə yanaşı, həyat sığortası sahəsində ixtisaslaşmış peşəkar sığorta təşkilat və şirkətləri də həyata keçir. Lakin, Azərbaycanda icbari pensiya sığortası yalnız dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Digər tərəfdən isə, sığorta bazarında həyat sığortası məhsulları satan sığortaçıların texniki potensial və imkanları da bu növ sığorta xidmətini lazımı səviyyədə həyata keçirmək iqtidarında deyildir.

Sığorta bazarının, o cümlədən də həyat sığortasının inkişafı sahəsində mövcud olan problemləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək daha məqsədəuyğundur:

- Qeyri-neft sektorunun kifayətdər inkişaf etməməsi;

- Sığorta sektoru üzrə hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsinə ehtiyacın mövcudluğu;
- Milli sığorta bazarında xarici kapitalın iştirakına qoyulan məhdudiyyətlər;
- Sığorta bazarında inhisarçılığının mövcudluğu;
- Əksər sığorta təşkilatlarının kapital təminatında banklardan asılı olması;
- Vətəndaşların sığorta bazarına olan inamsızlığı;
- Sığorta sahəsində maariflənmə prosesinin kifayətqədər ləng getməsi.

Həyat sığortası təcrübəsi dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində uzun müddətdir mövcud olmuşdur. Azərbaycanda vətəndaşların həyat və sağlamlıq sığortası ilə bağlı sığorta sektoru yalnız müvafiq qanun qəbul edildikdən sonra yeni şirkətlərin meydana gəlməsi ilə təzəliklə inkişaf etməyə başlayır. Statistika göstərir ki, Azərbaycanın həyat sığortası bazarı ümumi sığorta bazarının cəmi 47%-i (2017; 2014-cü ildə 24,5%-i) təşkil etdiyi halda, Avropada bu segment ən azı 60 faizə yaxındır.[141,129,s.11] ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinin əhalisinin 80%-i toplam həyat sığortası polislərinə malikdirlər və bu, faktiki olaraq ümumi sığorta bazarının 60-70%-ni təşkil edir. Qərb ölkələrində həyat sığortasının bu cür böyük populyarlığını əhalinin yüksək sığorta mədəniyyəti və bunun nəticəsi olaraq, gəlirin əldə edilməsinə zəmanət verən sərmayə üsulları haqqında kifayət qədər məlumatlı olması ilə izah edilir.

Azərbaycanda həyat sığortası xidmətləri ölkənin sığorta bazarının yeni bir sahəsi kimi xarakterizə olunur: həyatın yığım sığortası sığorta olunanın müqavilə müddətinin sonuna qədər yaşaması və ya bu müddət ərzində ölməsi halında müqavilədə nəzərdə tutulmuş məbləğin sığorta şirkəti tərəfindən sığorta olunana ödənilməsinə nəzərdə tutan sığorta məhsuludur. Müqavilə müvafiq lisenziyaya malik həyat sığortası şirkəti ilə, əsasən, işəgötürənlə əmək müqaviləsi əsasında işləyən şəxslər arasında bağlanılır. Adətən, həyat sığortası üzrə müqavilə iki yolla bağlanılır. Birinci halda, istənilən müəssisə, idarə və təşkilatda çalışan şəxs sığorta şirkətinə birbaşa müraciət edərək həyatın yığım sığortası üzrə müqavilə bağlayır. Bu müqavilə ikitərəfli qaydada (sığortaçı ilə sığortalı arasında) bağlanılır. Həmin müqaviləni işçi çalışdığı işəgötürənə təqdim edir və təşkilat hər ay müqavilədə qeyd olunan məbləği işçinin əməkhaqqından çıxır və göstərilmiş məbləğə uyğun gəlir vergisi və məcburi dövlət sosial sığorta

haqlarını həmin məbləğə əlavə edərək həmin sığorta şirkətinin hesabına köçürür. İkinci halda isə müqavilə üçtərəfli qaydada (sığorta şirkəti, işəgötürən və sığorta olunan arasında) bağlanılır.[14]

Vergi Məcəlləsi ilə 3 ildən az olmayan müddətə bağlanan müqavilə ilə həyatın yığıcı sığortası üzrə işəgötürənin Azərbaycan Respublikası sığortaçılarına ödədikləri sığorta haqları həyatın yığıcı sığortası üzrə müqavilənin qüvvəyə mindiyi andan etibarən 3 il müddət keçdikdən sonra sığorta olunana və faydalanan şəxsə ödənilən hər hansı məbləğlər gəlir vergisindən azaddır.

Qanuna görə həyat sığortası ilə məşğul olan təsisatlar əmlak, avtomobil sığortası və s. ilə məşğul ola bilməzlər. Azərbaycanda sığorta bazarı zəif inkişaf etdiyindən bir işlə ixtisaslaşan sığorta şirkətlərinin sayı da azdır. Hal-hazırda Azərbaycanda bu sahədə 3 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir və bundan ötrü onlar xüsusi lisenziyaya malikdirlər. [8]

Azərbaycanda son illərdə əhəlinin sığorta olunmaq üçün sığorta şirkətlərinə müraciətləri bir qədər artsa da, mövcud sığorta bazarının həcmi çox da böyük deyil və bunun başlıca günahı ölkə əhəlisini sığorta olunmağa şirnikləndirə bilməyən sığorta şirkətlərinin özündədir. Azərbaycan vətəndaşlarında istər həyat, istərsə də ümumi sığortaya inam çox aşağıdır. Sığorta şirkətləri hadisə baş verdikdə, kömək etməkdən daha çox, müqavilədə göstərilən və göstərilməyən şərtlərdən istifadə edərək ödəniş etməkdən necə yayınmağa üstünlük verirlər. Yəni, “hadisə ilə bağlı halın sığorta şərtlərində olub-olmadığını müəyyən etmək üçün istənilən bəhanədən istifadə edirlər və bu şirkətlər kifayət qədər böyük və nüfuzlu şirkətlər olduğu üçün sadə vətəndaşlar bu şirkətlərə qarşı iddialarını təmin etməkdə də şanssızdırlar.

Azərbaycan vətəndaşlarının həyatlarını sığortaladığı məbləğ əsasən onların gəlirləri, əmək haqqından asılıdır. Yəni onların gəlirləri nə qədər yüksəksə, gözlədikləri sığorta ödənişinin məbləği də o qədər böyük olur. Məsələn, vətəndaş həyatını sığortalamağa hər ay 500 manat ödəyə bilərsə, təbii bədbəxt hadisəyə görə daha gözəçarpacaq ödəniş alacaqdır. Yəni hər şey vətəndaşın həyatı üçün hər ay nə qədər ödəyə biləcəyindən asılıdır.

Statistika göstərir ki, əhəlinin yarıdan çoxu adi bədbəxt hadisələrə görə deyil, məhz xəstəliklərə görə böyük məbləğdə xərclərə məruz qalırlar. Bunun əsas səbəbi

ölkənin səhiyyə sistemində köklü islahatların aparılması zərurəti ilə bağlı olsa da, qismən vətəndaşların öz həyatlarını, xüsusən ağır xəstəliklərdən müalicəsinin vaxtında sığortalamaması ilə əlaqədardır.

Son illərdə əhalinin həyat riski (zədə, xəstəlik, əmək qabiliyyətini itirmə və ya qəfildən ölüm) sığortasına maraqları bir qədər artmaqdadır. Uzunmüddətli yığım sığortasından fərqli olaraq, həyat riski sığortası bir ildən üç ilə qədər nəzərdə tutulur. Bir qayda olaraq, sığorta kompensasiyanın və ya ödənişin 60 və ya 80%-i vətəndaşın özünə və ya öldükdə ailəsinə təqdim edilir. Adətən, sığortaçılar bu cür xəstələrə pulu birbaşa əldən-ələ ödəyirlər, halbuki səhiyyə sığortasında bu vəsaitlər klinika və apteklərin hesablarına köçürülür.[14]

Həyat sığortası əsasən üç halda: birincisi - işəgötürənin özü tərəfindən; ikinci sığortalanan tərəfindən; üçüncü halda - bankların öz müştərilərinə kredit formasında verdiyi həyat sığortası kimi həyata keçirilir.

Ölkəmizdəki həyat sığortası öz işçilərinin sağlamlığı və həyatlarını təmin etməyə məsul olan işəgötürənlər tərəfindən həyata keçirilir. Fərdi həyat sığorta polislərinin sayı isə çox azdır. Son illərdə əhalinin sığorta sahəsinə maraqları bir qədər artsa da, həyat sığortasının artımı əsasən dövlət tərəfindən işəgötürənlərin öz işçilərinin həyat və sağlamlığının sığortalamağa məcbur edilməsi ilə bağlıdır.

Sığorta müqaviləsi bir qayda olaraq, fiziki şəxslərlə bağlanılır və sığortaçı təşkilat sığortalananları seçərkən üç başlıca amili: yaş, sağlamlıq dərəcəsi və vətəndaşlıq mənsubiyyətini əsas götürür. Azərbaycanda həyat sığortası iki formada: müddətli və qarışıq sığorta kimi rəsmiləşdirilir. Həyatın yığım sığortası üzrə müqavilə - sığortalanan şəxs, işəgötürən və sığorta şirkəti ilə üçtərəfli bağlanır və sığorta haqqı işəgötürən tərəfindən işçinin maaşından tutulmaqla hər ay sığorta şirkətinə ödənilir. Sığorta müqaviləsində tərəflərin razılaşmasına əsasən başqa şərtlər də qoyula bilər. [14]

Həyat sığortası, sığortalanan şəxs həyatını itirərsə, kritik xəstəliyə tutularsa, əmək qabiliyyətini itirərsə sığorta şirkəti tərəfindən müqavilədə qeyd olunan pul vəsaitinin sığorta olanana verilməsini təmin edən bir mexanizmdir. Bu vəsaiti müştəri istəyindən asılı olaraq özünə, ailəsinə və ya xəstəliyinin müalicəsinə sərf edə bilər. [14]

Həyat sığortası əmək qabiliyyətinin itirilməsi, hansısa sağalmaz xəstəliyə tutulmaq, hər hansı səbəbdən ölüm kimi hadisələrin qarşısını almır. Amma, bu hadisələrin hansısa biri baş verdikdə onun yaratdığı fəsadların, törədə biləcəyi ağır nəticələrin, ailə ilə bağlı planların pozulmasının qarşısını almaqda kömək edir. Əmək qabiliyyətinin itirilməsi vaxtı ailənin maddi vəziyyətinin pisləşməməyinə, hansısa kritik xəstəliyə tutulduqda müalicəsinə, ölüm halında isə ailənin müəyyən çətinliklərinin aradan qaldırılmasına köməklik edir.

Həyat sığortasının ən sərfəli cəhəti odur ki, işçinin əmək haqqından sığorta haqqı kimi sığorta şirkətinə ödənilən məbləğ gəlir vergisindən (14%) və Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ödənilən sosial sığorta haqqından (25%) azaddır. Bu məbləğlər də sığorta şirkətinə edilən ödənişlərin üzərinə əlavə olunur. [14]

Həyat sığortasının ən vacib detalı: əgər sığortalanın başına sığorta müddəti ərzində bədbəxt hadisə gələrsə, onda onun əmək haqqının 10 və ya 12 misli miqdarında sığorta haqqı onun ailəsinə ödənilir. Yəni sığorta şirkəti tərəfindən edilən ödənişin həcmi qanunvericiliyin qoyduğu qayda ilə hesablanır. Sığorta ödənişinin maksimal həddi işçinin bir illik əmək haqqı fondundan 10-12 dəfə çox ola bilər. [14]

“Sığorta haqqında” Qanununa görə sığorta müqaviləsi sığorta olunanla sığortaçı arasında sazişdir. Bu müqaviləyə görə, sığortaçı sığorta hadisəsi zamanı sığorta olunana və ya xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanmış digər şəxsə sığorta ödənişi verməyi, sığorta olunan isə müəyyənləşdirilmiş müddətlərdə sığorta haqqı ödəməyi öhdəsinə götürür. [26] Müştəri istənilən məbləğdə yığım vəsaitlərini bir neçə dəfə artırma bilər. Bu vəsaitin mövcudluğu qanunverilicilikdə həyat sığortası şirkətlərinə verilən güzəştlərin hesabına reallaşır. Bu güzəştlər sığorta şirkətini və müştərini bəzi vergilərdən azad edir və bunun sayəsində onların arasında bölünür.

Eyni zamanda həyat sığortası cəmiyyətdə dəbdəbə göstəricisinə çevrilmişdir. Ona görə ki, yalnız insan çox gəlir qazandığı zaman gəlirinin bir hissəsini həyat sığortasına yönəltmək imkanı əldə edir. Gəlirlə həyat sığortasına olan tələb arasındakı düz mütənasib münasibət gəlirlər həddindən artıq olduğu halda zəifləyir. Bu isə onunla bağlıdır ki, böyük həcmdə var dövlətə malik olan insan üçün həyat sığortasının əhəmiyyəti azalır. Çünki onsuz da böyük sərvətə malik olan insan öz vəsaiti hesabına

özünü və ondan asılı olan insanları uzunmüddətli dövrdə zəruri maliyyə vəsaitləri ilə təmin etmiş olur. Həyat sığortası eyni zamanda bank sisteminin inkişafı, ölkədə mövcud olan sosial müdafiə sisteminin həcmi, qeyri-bərabərliyin səviyyəsi və inflyasiya kimi iqtisadi göstəricilərlə də əlaqədardır. Həyat sığortası sektoru ÜDM-in artmasına nəzərən artıma görə orta göstəricidən yüsək olan az sayda sektorlardan biridir. Belə ki, araşdırmalar göstərir ki, ÜDM daxili məhsulun hər 1% artımının qarşılığında mərkəzi və şərq Avropa ölkələrində həyat sığortası premiumu 1.1-2.2% arası artır [121].

Həyat sığortasının ÜDM-ə təsiri müəyyənləşdirilərkən yalnız müştərilərə ödənilən sığorta mükafatlarından istifadə edilmir. Həyat sığortası siteminin ÜDM-də payı daha geniş əhatə dairəsinə malikdir. Sığorta ödənişləri vasitəsilə şirkətlər tərəfindən əldə edilən vəsaitlər investisiya kimi yatırıldıqdan sonra əldə edilən faiz gəlirləri, sığorta müqaviləsinə əsasən zərərçəkmişlərə ödənilən kompensasiyalar, sığortalananlara ödənilən dividendlər tədaviyə daxil olaraq ÜDM-in formalaşmasında iştirak edir. Bura eyni zamanda şirkətdə fəaliyyət göstərən işçilərə verilən əmək haqqları, sığorta şirkətlərinin səhmdarlarına ödənilən vəsaitlər də aiddir. Ümumilikdə həyat sığortasının ÜDM formalaşmasında iştirakı müştərilərə edilən ödənişlər və şirkətin əldə etdiyi gəlirlər əsasında formalaşan ümumi gəlir əsasında müəyyənləşdirilir.

Hazırda Azərbaycanda konkret obyektlər üzrə ixtisaslaşmış sığorta şirkətləri yox dərəcəsidədir. Bu gün ölkəmizdə sığorta fəaliyyətinin əhatə oluna biləcəyi 28 sahə vardır. Halbuki ölkədə fəaliyyət göstərən 21 sığorta şirkətinin əksəriyyəti bu fəaliyyətin hamısı ilə məşğuldur. Bu həm də, vətəndaşların tələbatının zəif olduğunu göstərir. İnkişaf etmiş ölkələrdə sığorta şirkətlərinin tərkibində bir neçə bank olur və sığorta haqlarını da onlar toplayır. Həmin banklar əldə etdikləri vəsaitlər hesabına uzunmüddətli, qısamüddətli kreditlər, ipotekalar verir. Bu proses ölkəmizdə tamamilə əksinə getmişdir: əvvəlcə banklar, sonralar isə sığorta şirkətləri yaradılmışdır. Halbuki, sığorta şirkətlərində pul dövriyyəsi banklardan daha üstün olmalıdır.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən böyük sığorta şirkətlərinin həyat sığortası üzrə lisenziyası var. Həyatını sığorta etdirmək istəyənlər özünün iş və statusuna uyğun olaraq kateqoriyalar üzrə sığortalanır. Ölkəmizdə əhəlinin əksəriyyətinin aylıq

əməkhaqqının 300 manat həddində olması nəzərə alınsa, bu kateqoriyadan olan vətəndaşlar öz həyatını çox az bir məbləğə sığorta etdirə bilərlər.

Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunlarına və uyğun bazarda formalaşmış qayda və ənənələrə görə həyat sığortası sahəsində aşağıdakı sığorta növləri tətbiq edilir: həyatın ölüm halından sığortası, həyatın yaşam sığortası, qarışıq sığorta, annusitet sığorta, əmək qabiliyyətinin sığortası, sağalmaz xəstəliklərdən sığorta və istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta.

Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarında həyat sığortasının formalaşması və fəaliyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək üçün ölkənin sığorta bazarındakı sığorta xidmətlərinin təsnifatını nəzərdən keçirmək lazımdır. Hal-hazırda ölkəmizdə qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən sığorta iki – həyat və qeyri həyat sığortası kimi vacib sahələrdən ibarətdir. Mövcud tələblərə görə sığortaçıları qeyd edilən sığorta sahələrindən birini və ya hər ikisini seçərək lisenziya alaraq fəaliyyət göstərə bilərlər. Bazarda qeyd olunan sığorta sahələrinin formalaşma xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün əvvəlcə bu sahələrin xarakteristikasını nəzərdən keçirmək lazımdır.

Həyat sığortası – bu ölkədə mövcud olan sığorta sahələrinin biri olmaq etibarilə, normativ sənədlərə əsasən sığorta olunanın sağlamlığının, real iş qabiliyyətinin qocalığa və ya əlilliyə görə tam və ya qismən itirilməsi, həmçinin ölüm halları üçün aparılan sığortadır. Sığortanın bu sahəsi üzrə müqavilə müddəti bitdikdə və ya sığorta hadisəsi baş verdikdə müqavilə üzrə nəzərdə tutulan sığorta məbləği sığorta müqaviləsində əks olunmuş qaydada və şərtlər daxilində sığortaçıya və ya onun hüquqi varisinə ödənilir. Qeyd edilən bu sığorta növünün spesifik xüsusiyyətlərindən biridir.[22]

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, həyat sığortası sığorta bazarının ən mühüm, ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu sahə ölkədə aparılan sosial siyasətin ən mühüm elementlərini özündə əks etdirdiyinə görə daha zəruri və inkişaf üçün gərəklidir. Həyat sığortası ümumi sığorta biznesinin, sığorta bazarının, sığorta fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla insan həyatında baş verən fəlakət, bədbəxt hadisələr, iqtisadi konyuktura dəyişikliyi nəticəsində dəyə bilən zərərlərin ödənilməsini özündə əks etdirir. Sığortanın bu növü birbaşa insan həyatı ilə bağlı olduğuna görə daha zəruri və

gərəkli sayılır.

Qeyri həyat sığortası – sığortanın mühüm sahələrindən biri olmaq etibarilə sığortanın bu növü sığorta hadisəsi baş verdiyi zaman sığorta olunana vurulan zərər ödənilməklə onun məsuliyyəti, əmlakı,eyni zamanda əmlak mənafeleəri ilə bağı risklərin sığortasıdır.

Qeyd edilən hər iki sığorta sahəsində sığorta fəaliyyətinin aparılma qaydası, icra mexanizmi, şərtləri və s. mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq sığortaçı və sığortalı arasında bağlanan müqavilə əsasında müəyyənləşdirilir.

Ölkənin sığorta bazarının ümumi xarakteristikasını geniş şəkildə öyrənmək üçün uyğun bazara aid olan bəzi vacib parametrləri nəzərdən keçirmək lazımdır. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində və əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da sığorta növləri könüllü və icbari formada reallaşdırılır. Bazarın formalaşmasında xüsusi rol oynayan könüllü və icbari sığorta formalarına nəzərdən keçirək:

Könüllü sığorta – Ölkəmizdə könüllü sığortanın aparılması qaydası “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Sığortanın bu forması sığortaçı ilə sığortalı arasında bağlanan ikitərəfli müqavilə əsasında reallaşdırılır. Bazarda könüllü sığorta növlərinin inkişafına görə respublikamız həm dünyanın qabaqcıl ölkələrindən, həm də MDB ölkələrindən geri qalır. Sığortanın bu forması üzrə ölkədə mövcud tikintilərin 10%-i, ev əmlakının 12,5%-i nəqliyyat vasitələrinin isə 16,6%-i əhatə olunmuşdur.[10,s.66] Bu göstəricilər həm dünya, həm də MDB ölkələri üzrə göstəricilərdən çox aşağıdır. Lakin bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, sığorta şirkətlərinin gəlirlərinin əsaslı hissəsini könüllü sığorta üzrə əldə edilən gəlirlər təşkil edir.

Mövcud qaydalara əsasən, respublikamızda könüllü sığortanın aşağıdakı növləri tətbiq edilir:

- şəxsi sığorta;
- sosial sığorta;
- əmlak sığortası;
- məsuliyyət sığortası;

- kommersiya risklərinin sığortası.

Qeyd edilən sığorta növlərinin hər biri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Azərbaycan sığorta bazarında onların tətbiq olunması bir çox əsaslı amillərdən irəli gəlir.[34,s.45] Onların hər birinin aid olduğu çoxlu sayda sığorta növləri vardır və onların reallaşdırılması ölkədə sosial sahədə aparılan siyasətin tərkib hissəsidir.

Azərbaycanın sığorta bazarında həyata keçirilən mühüm sığorta formalarından biri də icbari sığorta formasıdır.

İcbari sığorta – sığortanın bu növü Azərbaycan Respublikasının müvafiq qaydaları əsasında müəyyənləşərək özündə vətəndaşların sosial maraqlarını və dövlətin maraqlarının təmin edilməsi məqsədini daşıyır. Ökəmizdə həyata keçirilən icbari sığorta növlərinin sayı 9-dur. Buraya dövlət qulluğunda çalışan müəyyən kateqoriyaların , sağlamlığın, həyatın, eyni zamanda vətəndaşların icbari tibbi sığortası, hava, dəmir yolu, dəniz, daxili su və avtomobil nəqliyyatından, bədbəxt hadisələrdən icbari şəxsi sığortası, vətəndaşların əmlakının (ev, bağ evləri, qarajlar) icbari sığortası, dövlət vergi xidməti əməkdaşlarının icbari dövlət şəxsi sığortası və s. sığortalanması aiddir. Sığortanın bu növü nazirliklərin, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının müvafiq büdcə vəsaitləri hesabına reallaşdırılır. Respublikanın mövcud sığorta bazarında sığorta yığımlarının 20%-i icbari sığortanın payına düşür.

Həmçinin Azərbaycanda sığorta bazarı bank sektorundan yüksək asılılıq nümayiş etdirir və bu sığorta şirkətlərinin başlıca riski olaraq qalmaqdadır.[18,s.126;55,s.24] Son illərdə ölkənin icbari sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi nəticəsində, mövcud bazarda müəyyən inkişaf meyilləri nəzərə çarpmaqdadır və belə yanaşma bir növ sığorta sektorunda tələb yaradan əsas amillərdən birinə çevrilmişdir.

Digər tərəfdən isə 2011-ci ildən etibarən dövlət tərəfindən aparılan siyasət və görülən tədbirlər həyat və qeyri-həyat sığortasının inkişafında da öz müsbət rolunu oynamaqdadır. Belə ki, qeyri-həyat sığortasına münasibətdə əsas diqqət - İcbari sığorta proqramlarının, əsasən də, icbari sığorta növü kimi nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası və daşınmaz əmlakın sığortasının yenidən müəyyən edilməsinə və tətbiqinə istiqamətlənmişdir.

Həmçinin məcburi fərdi qəza sığorta növünün və alətlərinin genişlənməsi isə özlüyündə bir növ həyat sığortasının inkişafı baxımından müsbət təsir amili kimi qiymətləndirilməlidir.

1.3. Həyat sığortasının dünya təcrübəsi

Həyat sığortasının inkişafı dünyanın müxtəlif dövlətlərində fərqli vaxtlarda yaranmışdır və yerli iqtisadi və sosial amillərin təsiri ilə özünəməxsus formada inkişaf etmişdir. Müxtəlif ölkələrdə bu özünəməxsusluq həyat sığortasının xarakterinə və ona olan tələbə müxtəlif formada təsir edərək həmin ölkələrdə həyat sığortasının iqtisadi inkişafa təsiri imkanlarının fərqli olmasına səbəb olmuşdur. Dövlətlərdə iqtisadi inkişaf səviyyəsi və əhəlinin sosial tərkibində baş verən dəyişikliklər də həyat sığortasına özünəməxsus formada təsir etmişdir. Bu baxımdan həyat sığortasının müxtəlif dövlətlərdə inkişaf tarixi və onun iqtisadiyyatında rolunun müəyyənləşdirilməsinin dissertasiya işi üçün əhəmiyyəti böyükdür.

Həyat sığortasının yüksək inkişaf etdiyi və uzun tarixi köklərə malik olduğu dövlətlərdən biri Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır (ABŞ). Amerikada həyat sığortası müxtəlif tarixi hadisələrin və əhəlinin ehtiyaclarının dəyişməsinin təsiri ilə bir neçə inkişaf mərhələlərindən keçmişdir. 1759-cu ildə yaradılmış Presbiterian Din Xadimlərinin Fondu Amerikada yaradılmış ilk həyat sığortası təşkilatı olmuşdur.[122] Bu fondun məqsədi dünyasını dəyişmiş din xadimlərinin ailə üzvlərinin pul vəsaitləri ilə təmin etmək idi. Lakin o dövrdə insan həyatına pul mənasında dəyər kimi baxılması dini inanclara uyğun gəlmədiyindən həyat sığortasının inkişafına mane olurdu. Bununla yanaşı hüquqi baryerlərdə bu sahə üçün manelərin yaranmasına səbəb olurdu. O dövrdə bir çox ştatlarda qadınların müqavilə bağlamaq hüquqları olmadığından həyat yoldaşları öldükdən sonra onlar üçün ayrılmalı olan vəsaitləri ala bilmirdilər. Eyni zamanda sığortaçılar tərəfindən sığortalananlardan müxtəlif məhduduiyyətlərin tələb edilməsi ölüm bu sahənin inkişafını ləngidirdi. Bu məhduduiyyətlərə səhiyyəsi daha güclü olan regionlara köçmək, mütəmadi olaraq sağlamlıq haqqında arayışların tələb edilməsi və alkoqol qəbulunun qadağan edilməsini aid etmək olar.[135]

Sonrakı mərhələdə 1837-ci ildə Amerikada böhranın baş verməsi nəticəsində bankların borc vermək imkanlarının itməsi və yüksək inflyasiyanın müşahidə edilməsi həyat sığortasının inkişafına da əhəmiyyətli təsir etmişdir. XIX əsrdə müxtəlif dövrlərdə bu formada böhranların baş verməsi həyat sığortasının inkişafına mane olmuşdur. O dövrdə sığorta şirkətləri üzərində likvidlik tələblərinin daha yumşaq olması və onların əsasən sığortaçılar tərəfindən ödənilən vəsaitlər əsasında formalaşması imkan verdiki bu təşkilatlar güclü marketinq vasitəsilə sığortaçılara şirkətin hissələrini sataraq onların qazanılmış dividendlərdə paya sahib olmasına şərait yaratsın. Bu onunla əlaqədar idi ki, böhran dövrlərində şirkətin səhmdarları ilə sığortalananların maraqları üst-üstə düşmürdü və likvidlik problemləri yaranmağa başlayırdı. Hissələrin sığortalananlara satılması isə fikir ayrılığının aradan qaldırılmasına imkan yaradırdı. Həyat sığortası təşkilatlarının yaradılması prosedurlarının çox zəif olması və likvidlik tələblərini aşağı olması o dövrdə bir çox adamların belə təşkilatlar yaradaraq möhtəkirlik hesabına pul qazanmaq istəyinin yaradılması özbaşınalığın artmasına səbəb olurdu. Bu neqativ proseslərin artması bu sahədə hüquqi nəzarətin həyata keçirilməsinin zəruri edirdi.

Bunun nəticəsidir ki, 1868-ci ildə Ali Məhkəmə tərəfindən sığorta sektoruna nəzarət ştatlara verildi. Daha sonra isə 1871-ci ildə ştatlar arasında sığorta münasibətlərinin səmərəli idarə edilməsi üçün Milli Sığorta Konvensiyası qəbul edildi. Qeyd edilən qanunların qəbul edilməsi növbəti 10 illikdə həyat sığortası sektorunun inkişafına zəiflətsə də, bu sahəyə müştəri etibarının artmasına səbəb oldu. Eyni zamanda edilən hüquqi dəyişikliklər qadınların həyat sığortasından istifadə etmək istiqamətində olan maneələrin aradan qaldırılmasına səbəb oldu.[124] Sonrakı dövrdə böhranən aradan qalxması və sənaye inkişafının bərpa edilməsi iqtisadi inkişafı sürətləndirməklə həyat sığortasına olan tələbi də artırdı və bu sektorda həyata keçirilən hüquqi islahatlarla birlikdə müşahidə edilən durğunluğun inkişafa çevrilməsinə səbəb oldu.

XIX əsrin əvvəllərində sığorta sektorunda rəqabət çox güclü idi və bu sahədə sığortalananlara daha çox dividend ödəmək qabiliyyətində olan təşkilatlar dominantlıq edirdi. Belə bir şəraitdə rəqabətdə uduzduğunu görən Ekulayf Güvən Cəmiyyəti 1868-

ci ildən etibarən köhnə sığorta konsepti olan Tontin konseptindən istifadə etməyə başladı.[137] Bu konseptə əsasən şirkət tərəfindən qəbul edilən sığorta ödənişləri iki hissəyə bölündü. Ödənişlərin bir hissəsi ölüm halı baş verdiyi zaman istifadə edilən ənənəvi sığorta ödənişlərinə yönəldilirdi. Digər hissəsi isə investisiya fonduna yönəldilərək müqavilə əsasında sığortalananlara müəyyən olunmuş müddətin sonunda (10-20 il) dividendlərin ödənilməsinə nəzərdə tuturdu. Əgər ikinci formada bağlanan müqavilə sahibi müddətin sonuna qədər dünyasını dəyişərdisə bu zaman dividendlər ödənilmirdi. Tontin konseptinin tətbiq edilməyə başlanılması həyat sığortası sənayesində inqilab kimi qəbul edilir. O dövrdə orta təbəqənin yaranması və onların daha səmərəli investisiya imkanlarını axtarması həyat sığortasına olan tələbi artırdı. Tontin sistemi vasitəsilə toplanmış vəsaitləri sığortaçılar digər təşkilatların və bankaların səhmlərini almasına yönəltməyə başladılar. Eyni zamanda sığortaçılar banklar və təşkilatlar ilə birliklərdə iştirak edərək ucuz qiymətə dövlət qiymətli kağızlarının alınmasında da yaxından iştirak etməyə başladılar. Sığortaçıların vasitəçi olaraq rolunun artması nəticəsində onların gəlirlərinin artması daha sonrakı mərhələdə onların banklar idarə heyətlərində vəzifə tutmasına və siyasətə qoşulmasına səbəb oldu.[138]

Bütün bu proseslərdən sonra XX əsrin başlanğıcında həyat sığortası şirkətləri ən böyük maliyyə insitutlarına çevrildi. Bunun nəticəsində 1920-ci illərdə böyük dünya böhranından öncə həyat sığortası satışları ən yüksək səviyyəsinə çataraq 20 milyard dollara çatdı. Buda həmin illərdə istehsalın, gəlirlərin və bubenunla əlaqədar olaraq sığorta tələbinin artması ilə əlaqədar idi. Eyni zamanda həmin dövrdə demoqrafiyada baş verən dəyişikliklər, urbanizasiyanın sürətlənməsi, orta yaş həddinin artması kimi amillərdə sığortanın inkişafına təsir etmişdir. Lakin bunun ardından 1929-cu ildə maliyyə bazarlarının çökməsi sığortaçıların maliyyə çətinlikləri ilə qarşılaşmasına səbəb oldu. 30-cu illərdə davam edən böhranın depressiyaya çevrilməsi maliyyə sektorunda fəaliyyət göstərən digər təşkilatlarla müqayisədə sığorta təşkilatlarına daha az ziyan verdi. Bazarda fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının cəmi 5.7%-i öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmədi. Sığortaçılara dəyən ən böyük zərər isə fazi dərəcələrinin aşağı düşməsi oldu ki, hansı ki onların gəlirliyinin azaldaraq öhdəliklərini

yerine yetirməkdə çətinlik yaratdı. Digər tərəfdən isə böhran sığortalananların da maliyyə vəziyyətini çətinləşdirərək sığorta ödənişlərini ödənilməsində çətinlik yaratdı.

Sonrakı mərhələdə İkinci Dünya Müharibəsinin başlanması ilə Amerika iqtisadiyyatının digər ölkələri istehsal məhsulları ilə təmin etməsi fonunda iqtisadi yüksəliş baş verdi və böhran aradan qalxmağa başladı. Müharibədən sonra isə iqtisadi inkişafın sürətlənməsi və demoqrafik strukturda baş verən müsbət dəyişikliklərin təsiri ilə həyat sığortası yenidən özünün inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Həyat sığortası sektorunun inkişafı nəticəsində 1980-ci illərdə Amerikada universal həyat sığortası təklif edilməyə başladı hansı ki, həm ölüm halı üçün sığortanı, həm də faiz dərəcələrinə uyğun olaraq dividendlərin ödənilməsini eyni müqavilə də nəzərdə tutdu. Bu da sözsüz ki, həyat sığortası məhsullarının cəlbediciliyini artırdı. Eyni zamanda bu dövrdə neoliberal baxışların hakim mövqeyə keçməsi və iqtisadi liberalizmin inkişafı iqtisadi inkişafı sürətləndirməklə sığorta sektorunda inkişafına yol açdı və XXI əsrin başlanğıcında həyat sığortası investisiyaların yatırılması üçün əlverişli maliyyə instrumenti kimi öz aktuallığını qoruyurdu. 2001-ci ildə maliyyə bazarlarında böhranın baş verməsi sığortanın inkişafını ləngitsə də 2004-cü ildə etibarən yenidən bu sektor inkişaf etməyə başlamışdır.[32,s.93]

Amerika iqtisadiyyatı üçün həyat sığortası özünün uzunmüddətli dövrü əhatə etməsi və riskləri udmaq qabiliyyəti ilə iqtisadi sabitliyin təmin edilməsində böyük rolə malikdir. 2008-ci ildə baş vermiş böhran bir daha göstərdi ki, iqtisadi şoklar daha çox iqtisadiyyatdan bu sektora ötürülür nəinki bu sektordan iqtisadiyyata. Buna görə də deyə bilərik ki, həyat sığortası daha çox Amerika iqtisadiyyatının sabitliyinə xidmət edir və özündə iqtisadiyyata mənfi təsir edəcək riskləri daşımır. Hal-hazırda mövcud olan iqtisadi mühitdə dünya böhranını təsirlərinin tam aradan qalxmaması və aşağı faiz dərəcələrinin mövcudluğu bu sektorun inkişafına mənfi təsir etsə də sektor öz sabitliyini qorumaqdadır.

Müasir həyat sığortası münasibətlərinin ilk formalaşdığı ölkə Böyük Britaniya sayılır və bu münasibətlərin formalaşması XVI əsrə təsadüf edir. Belə ki, həmin dövrdə Böyük Britaniyada dəfn xərclərinin ödənilməsi üçün bir il müddəti əhatə edən sığorta müqavilələri bağlanırdı. İlk həyat sığortası müqaviləsi 1583-cü ildə

imzalanmışdır.[129,s.34] O dövrdə həyat sığortası şirkətləri olmadığından həyat sığortası müqavilələri fərdlər arasında bağlanırdı və buna görə də riskli hesab edilirdi. Bu eyni zamanda insanların hansısa varlı adamın ölümü baş verdikdə gəlir əldə etmək vasitəsinə çevrildi və varlı adamın ölmək ehtimalını əsas götürərək müqavilələr bağlanmağa başlandı. Bu da həmin dövrdə bu sahədə hüquqi bazanın olmamasından irəli gəlirdi.

Həyat sığortasından bu formada gəlir əldə edilməsi üçün istifadə edilməsi XVIII əsrin sonlarına qədər davam etdi. Hüquqi bazada olan bu boşluqları aradan qaldırmaq üçün qəbul edilmiş ilk hüquqi sənəd «Həyat Sığortası Aktı» olmuşdur. Bu akt 1774-cü ildə Britaniya Parlamenti tərəfindən qəbul edilmişdir.[126,s.32] Bu akta həyat sığortası münasibətlərinin legitim maliyyə marağı əsasında qurulmasını təmin edirdi. Daha sonra bu akt əsasında İrlandiyada da 1866-cı ildə həyat sığortası akti qəbul edildi və hal-hazırədək qüvvədədir. XVIII əsrdə həyat sığortasının haqqında hüquqi sənədin qəbul edilməsi eyni zamanda o dövrdə Britaniyada kilsə tərəfindən insan ölümü haqqında statsitikanın nəşr edilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Bu statistikada öz əksini tapmış yüksək insan ölümünün azaldılması məqsədilə həyat sığortası inkişaf etdirilmişdir. Lakin ilk dövrlərdə hamı üçün eyni şərtlə sığortanın təklif edilməsi bu sistemin səmərəli inkişaf etməsinə imkan verməmişdir. Nəticədə sığorta şirkətləri bu məsələni müxtəlif sığorta haqqları tətbiq etməklə həll etmişlər. Yaradılmış yeni sığorta sistemində əsasən tələb edilən sığorta məbləğinin həcmi sığorta götürənin ölüm riskinin səviyyəsi ilə adekvatlıq təşkil edirdi. Yəni yaşı daha çox olan adamlar üçün sığorta premiumu daha yüksək, yaşı az olan adamlar üçün isə daha az idi. Bu təcrübə hal-hazırda da bütün dünya ölkələrində istifadə edilməkdədir. Eyni zamanda Britaniyada həyat sığortasının ilk formaları üçün xarakterik cəhətlərdən biri də ondan ibarət idi ki, əgər sığorta götürən bir il müddəti üçün sığorta götürürdüsə o zaman əgər o həmin ildə ölməzsə onun ödədiyi vəsait geri qytarılmırdı, çünki şirkət həmin dövrdə ölənlər digər sığorta götürənin plunu ödəməli idi.

Daha sonra həyat sığortası üçün müddət uzadıldı və əhali müəyyən edilmiş dövr üçün əvvəlcədən pul ödəməklə və ya hər il üçün sığorta müqaviləsinin yeniləməklə sığorta əldə edə bilirdilər. Əgər sığorta birinci formada götürülmüşdüsə ölüm hadisəsi

həmin dövrdə baş verdikdə xərc qarşılanırdı, əgər ikinci formada götürülsəydi hər il müqavilə imzalandıqda ödənilən məbləğ yaş artdığından artırılırdı. XIX əsrin sonlarına doğru Böyük Britaniyada hal-hazırda istifadə edilən adi ianə müqavilələri yaranmağa başladı və əhali pul vəsaitlərini yığmaq üçün sığorta müqavilələri bağlamağa başladı. Zamanla insanların təqaüdə çıxdıqdan sonra həyat sığortasına ehtiyacları artdı. Bu ehtiyacın qarşılanması məqsədilə 1956-cı ildə islahatlar keçirildi və təqaüdlərin ödənilməsi məqsədilə bağlanan müqavilələr üzərində vergi güzəştləri tətbiq edilməyə başladı. 1960-cı illərdə isə tək ödənişli sığorta müqavilələri məşurlaşmağa başladı. Nəticədə böyük həcmdə pul vəsaitləri bank sektorundan sığorta sektoruna axmağa başladı. Ona görə ki, həyat sığortasına yatırılan vəsaitlər həm daha çox dividend qazandırır, həm də daha az risk daşıyırdı.

Britaniyanın həyat sığortası bazarı Avropada ən inkişaf etmiş bazar sayılır. Bu sektorun inkişafına bir sıra amillər təsir etmişdir. İlk olaraq liberal idarəetmə sistemini göstərmək olar. Hələ XVIII əsrdə Britaniya hökuməti həyat sığortası sektorunun iqtisadiyyata verə biləcəyi faydanın böyük olduğunu bilirdi və bu məqsədlə hökumət həyat sığortası şirkətlərinə inkişaf etmək üçün azadlıq vermiş və bizneslərini genişləndirmək imkanı yaratmışdır. Həyat sığortası şirkətləri əldə etdikləri pul vəsaitlərini səmərəli şəkildə yerləşdirərək həm iqtisadiyyatın ümumi inkişafına, həm də əhəlinin sosial ehtiyaclarının qarşılanamsına şərait yaratmışdır. Digər tərəfdən Britaniya hökuməti bu sığorta şirkətləri və sığorta xidmətlərindən istifadə edən vətəndaşlar üçün vergi güzəştləri tətbiq edərək həyat sığortası bazarının inkişafını dəstəkləyirdi. Həyat sığortası sektorunun inkişafına müsbət təsir edən digər amil isə Britaniyada bu sektordakı şirkətlərin məşurluğu ilə bağlı idi. Bu şirkətlərin Avropada məşurlaşmağında həm onların qədim tarixə malik olması, həm də ixtisaslı kadrların olması əsas rol oynamışdır. Bu baxımdan əhali tərəfindən etibar qazanan bu şirkətlər pul vəsaitlərinin yatırılması üçün ən etibarlı maliyyə insitutuna çevrilmişdir. O dövrdə Britaniyada sığorta risklərinin hesablanması üzrə ixtisaslaşmış aktuarilər fəaliyyət göstərirdi hansılar ki, sığorta sektorunun inkişafında böyük paya sahib idilər. Aktuarilər çox mühafizəkar idilər və bu peşənin yüksək inkişafı sığorta sistemini risklərdən qoruyurdu. Aktuarilər eyni zamanda sığorta sahəsində innovasiyaların

həyata keçirilməsində və yeni daha cəlb edici xidmətlərin yaradılmasında böyük paya sahib idilər. Britaniyadakı həyat sığortası şirkətlərinin zəngin təcrübəyə və profesional mütəxəssislərə sahib olması əhali arasında etibar qazanmasına səbəb olmuşdur və geniş həcmdə pul vəsaitlərini özünə cəlb edə bilmişdi. Bütün bu qeyd edilən amillərlə yanaşı həyat sığortası sisteminin inkişafı Britaniyanın yüksək sürətli inkişafı və iqtisadiyyatının genişlənməsi ilə əlaqədar idi. Həyat sığortası sektorunun əhalinin gəlirlərindən asılılığı yüksək iqtisadi inkişaf şəraitində onun inkişafına səbəb olurdu. Sənaye inqilabı nəticəsində əhalinin gəlirlərinin kəskin artımı həyat sığortası sektorunun da sürətli inkişafına gətirib çıxarmışdır.

Müasir dövrümüzdə də Britaniya iqtisadiyyatında həyat sığortası əhəmiyyətli paya sahibdir. Hər il milyardlarla vəsait həyat sığortası sektotruna yatırılır və investorları dividendlərlə təmin edir. Britaniyada 1990-2000-ci illər arasında bu sektora edilmiş investisiyalar 2.6 dəfə artaraq 300 milyard fund sterlinqə çatmışdır. Bundan sonra isə bu sektora yatırılan investisiyalar azalmağa başlamış və 2007-ci ildən başlanan dünya böhranının təsiri ilə daha da azalaraq 2010-cu ildə 140 milyard funt sterlinq səviyyəsinə düşmüşdür.[126,s.49] Buna baxmayaqraq son illər həyat sığortasının investisiyalarda payı artmaqdadır. 2014-cü ilin göstəricilərinə əsasən Britaniyada əhalinin 28.6 milyon həyat sığortası müqaviləsi mövcud olmuşdur. Digər ölkələrdə olduğu kimi Britaniyada da iqtisadi böhranla əlaqədar həyat sığortasına tələbat azalsa da, bu sektor böhrandan az əziyyət çəkən sektor olaraq əhalinin diqqətini cəlb etməkdədir.[69,s.129] Bununla əlaqədardır ki, həyat sığortası sektoru özünün davamlı inkişafını qorumaqdadır.

Həyat sığortasının dünya təcrübəsini təhlil edərkən bu sahədə qədim tarixi köklərə malik olan Hindistanı qeyd etmək vacibdir. Hindistanda həyat sığortasının tarixi Manu əlyazmalarına qədər gedib çıxır. Bu yazılarda baş verə biləcək yanğın, sel və epidemiya kimi hadisələrin təsirlərinin aradan qaldırılması üçün resursların toplanmasından bəhs edilirdi. Daha sonralar isə Hindistanda tacirlər arasında dəniz yükdaşımaları nəticəsində dəyə biləcək zərərin qarşılınması üçün razılaşmalar əldə edilirdi. Lakin, müasir həyat sığortası sistemində mövcud olan həyat sığorta münasibətlərinə oxşar münasibətlər Hindistanda daha çox xarici dövlətlər xüsusilə İngiltərənin təsiri ilə

formalaşmışdır. Hindistanda həyat sığortası biznesi 1818-ci ildə Oriental Həyat Sığortası təşkilatının yaradılması ilə başlamışdır;[123] Bu təşkilat uzumüddətli olmamış və 1834-cü ildə bağlandıqdan sonra həyat sığortası əməliyyatları Madrasın przidenti di dövründə yaradılmış sığorta təşkilatı tərəfindən həyata keçirilmişdir. 1870-ci ildə Britan sığorta aktını qəbul edildikdən sonra Bombay, Oriental və Hindistan İmperiyası adlı yerli təşkilatlar həyat sığortası xidmətlərini həyata keçirməyə başlamışdır.[129,s.63] Lakin bu təşkilatlar əsasən Hindistanda yaşayan ingilis əhali üçün fəaliyyət göstərirdilər. Daha sonralar yerli əhali üçün də xidmətlərini təklif etsələr də onlar ingilis əhali ilə müqayisə də daha çox sığorta ödənişi etməli idilər. Bu şirkətlərlə yanaşı o dövrdə Hindistanda Albert Həyat Sığortası, Royal Sığorta, Liverpool və LondonQlob kimi Britaniya təşkilatları da fəaliyyət göstərirdi. Bu şirkətlər tərəfindən güclü rəqabətə məruz qalan yerli təşkilatlar inkişaf etməkdə çətinlik çəkirdilər. XX əsrin əvvəllərindən Hindistan hökuməti sığorta sektoruna nəzarəti gücləndirmək məqsədilə sığorta təşkilatlarının gəlirlərinin nəşr etməyə başladı. Daha sonra bu sahədə idarəetməni gücləndirmək məqsədilə 1912-ci ildə Həyat Sığortası Təşkilatları aktı qəbul edildi (82). Bu aktın qəbul edilməsi həyat sığortası sisteminin daha da təkmilləşdirərək onun hüquqi bazasını gücləndirdi və bu sektorda müşahidə edilən volatilliyə son qoydu. Bundan sonra hökumət bu sektorun gəlirliyini müəyyən edə və onun inkişafı üçün istiqməti müəyyənləşdirə bilmək imkanı əldə etdi. Sığorta sektorunun sürətli inkişafı daha sonra 1938-ci ildə bu aktın daha da təkmilləşdirilmiş Sığorta Akti ilə əvəz edildi. Bu akt təkcə həyat sığortası deyil etni zamanda ümumi sığorta sektorunu əhatə edən hüquqi bazanı özündə əks etdirirdi. Qəbul edilmiş bu aktlar eyni zamanda yerli və xarici təşkilatların sığorta sektorunda payının müəyyənləşdirilməsi və yerli təşkilatların inkişafına dəstək verilməsi baxımından da əhəmiyyətli idi. Sığorta aktı eyni zamanda Hindistanda sığorta sahəsində fundamental dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb oldu. Belə ki, maliyyə nazirliyi tərkibində sığorta sektoru yaradıldı hansı sektor üzərində səmərəli dövlət nəzarətinin keçirilməsinə xidmət edirdi. Lakin həyata keçirilmiş bu islahatlar da həyat sığortası sektorunda müşahidə edilən ədalətsiz rəqabət və qanun pozuntularının qarşısının ala bilmədi. Buna görə də 1950-ci ildə həyat sığortası agentlikləri ləğv edildi və sığorta sektorunun

milliləşdirilməsi istiqamətində işlər görülməyə başladı. Milliləşdirilmə prosesi 1956-cı ildə bitdi və dövlət nəzarətində olan Həyat Sığortası Korporasiyası yaradıldı.[118,s.166] Bu korporasiya özündə 154 yerli, 16 xarici sığorta təşkilatını və 75 sığorta cəmiyyətini birləşdirməklə ümumilikdə 245 təşkilata nəzarət edirdi. Dövlətin sığorta sektoru üzərində nəzarəti ələ keçirməsi özbaşınalığın aradan qalxmasına imkan versə də, bu sektoru Həyat Sığortası Korporasiyasının monopoliyasına çevrildi və bu monopoliya 1990-cı illərə qədər davam etdi.

Korporasiyanın əsas məqsədlərindən biri həyat sığortasının ölkənin regionlarında yayılmasını təmin etmək idi. Həyat sığortası sektoru milliləşənə qədər həyat sığortası demək olar ki, ancaq şəhərlərdə mövcud idi. Daha aşağı həyat səviyyəsinə malik olan və səhiyyənin zəif inkişaf etdiyi regionlarda isə həyat sığortasına tələb daha böyük olsa da bu sahə inkişaf etməmişdi. Buna görə də dövlət sektor milliləşdirildəndən sonra bu regionlarda sığortanın inkişaf etdirilməsinə çalışırdı. Belə ki, korporasiyanın regionlarda sığortanın inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində artıq 1998-ci ildə yeni bağlanmış müqavilələrin 51% regionların payına düşürdü. Eyni zamanda sığorta agentlərinin və korporasiyanın filiallarının yarıya qədəri regionlarda yayılmışdı.[129,s.274]

1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən Hindistanda iqtisadiyyatında əsaslı reformalara və azad iqtisadi sistemin yaradılmasına başlanılmışdır. İqtisadiyyatda aparılan bu islahatlar eyni zamanda həyat sığortası sahəsinə də əhəmiyyətli təsir etmişdir. Həyat sığortası sektorunda islahatların həyata keçirilməsi məqsədilə Malhotra Komitəsi yaradıldı və bu komitəyə islahatların həyata keçirilməsi üçün təkliflərin hazırlanması tapşırığı verildi. Çox çəkmədən 1994-cü ildə təkliflər hökumətə təqdim edildi və bu təkliflər bir çox digət məqamları əhatə etsə də qeyd olunan əsas məsələ bu sektorun liberallaşdırılması və özəl şirkətlərin bazara daxil olmasına icazə verilməsi idi. Eyni zamanda xarici şirkətlərin də bazara daxil olaraq yerli şirkətlərlə birgə müəsisə formasında fəaliyyət göstərilməsi təklifi də irəli sürülmüşdür. Bunun ardınca isə 1999-cu ildə sığorta sektorunun inkişafını təmin etmək və bu sektora nəzarəti həyata keçirmək məqsədilə Sığortanın İnkişafı və İdarə edilməsi Təşkilatı yaradıldı hansı ki, dövlətdən asılı deyildi və sərbəst qərar vermək səlahiyyətinə malik idi.[105,s.27] Bu

təşkilatın əsas məqsədləri sırasına sığorta sektorunda azad rəqabətin təşviq edilməsi, əhali üçün daha aşağı qiymətlərlə sığorta xidmətlərinin təklifi, seçim imkanlarının genişləndirilməsi və sığorta sektorunda maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi daxil idi. Lakin, təşkilatın əsas məqsədi münasib qiymət səviyyəsinin qorunması, şəffaflığın təmin edilməsi, sığorta kompensasiyalarının vaxtında ödənilməsi və sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətinin qorunması vasitəsilə müştərilərin maraqlarının qorunması idi. Bu təşkilat sığorta şirkətlərinin qeydiyyatı, biznesin fəaliyyəti və müştərilərin maraqlarının qorunması məsələlərini hüquqi baxımdan idarə edirdi.

2000-ci ildən etibarən Hindistanda sığorta bazarı şirkətlərin qeydiyyatı üçün açıq elan edildi. Bazara xarici şirkətlərin daxil olmasına icazə verilsə də, onların şirkətlərdə payı üçün 26% limiti müəyyənləşdirilmişdi. Limitin müəyyənləşdirilməsi dünya bazarına yeni açılan Hindistan bazarı üçün əhəmiyyətli idi. Ona görə ki, daha sürətli inkişaf etmiş və təcrübəyə malik olan xarici şirkətlər daxili bazarda yerli şirkətlərə rəqabətdə qalib gələrək onları bazardan çıxarda bilərdilər. Özəl şirkətlərə bazara daxil olmaq imkanlarının verilməsi nəticəsində 2001-ci ildə hər beş həyat sığortası təşkilatından biri dövlətə, qalanı isə özəl sektora məxsus idi. 2001-ci ildə Hindistanda 5 özəl sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərdiyi halda bu rəqəm 2011-ci ildə 23-ə qədər artmış və 2014-cü ildə 24-ə çatmışdır.[116] Yeni özəl şirkətlərin bazara daxil olması Həyat Sığortası Korporasiyasının bazarda sahib olduğu 100%-lik payının azalaraq 69.8%-ə çatmasına səbəb olmuşdur. Lakin son iki ildə korporasiyanın həyat sığortası bazarında payı artaraq 2014-cü ildə 75.5%, 2015-ci ildə isə 73% təşkil etmişdir.[129,s.114]

Həyat sığortasının sürətli inkişafı və özəl şirkətlərin azad rəqabət şəraitində öz xidmət və məhsullarını təşviq etməsi nəticəsində ölkədə mövcud olan həyat sığortası ofislərinin sayı sürətlə artmışdır. Nəticədə 2002-ci ildə Hindistanda 2199 həyat sığortası ofisi fəaliyyət göstərdiyi halda bu göstərici 2011-ci ildə 5 dəfədən çox arataraq 11546 təşkil etmişdir. Hindistanda həyat sığortasının sürətli inkişafı özünü ÜDM-də payında da əks etdirmişdir. Belə ki, bu göstərici 2002-ci ildə 2.15% səviyyəsində olduğu halda 2010-cu ildə 4.6% səviyyəsinə çatmışdır. Bu göstəricinin on il ərzində iki

dəfədən çox artmasında sığorta sektorunu inkişafı ilə yanaşı əhalinin gəlirlərinin artması da böyük paya sahib olmuşdur.[32,s.66]

Hindistanda həyat sığortası sektoru liberallaşdıqdan sonra onun inkişafını əsasən iki dövrə bölmək olar. Birinci dövr 2000-2011-ci illəri əhatə edir və sürətli artım dövrü hesab edilir. Bu dövrdə sığorta ödənişlərinə görə illik artım orta hesabla 31% təşkil etmişdir ki, bu da çox yüksək göstərici hesab edilir. Lakin ikinci dövrdə hansı ki, 2011-2015-ci illəri əhatə edir, sığorta ödənişlərinin illik artım göstəricisi dəfələrlə azalmış və 2% təşkil etmişdir;[129,s.157] İllik artımın belə sürətlə azalması sığorta sektorunun inkişafının kəskin zəifləməsi kimi başa düşülməməlidir. Ona görə ki, ilk dövrlərdə müşahidə edilən sürətli artım uzun illər sərfəli həyat sığortası xidmətindən məhrum olmuş bazarda təklifin mövcud olmuş tələbə uyğunlaşması mərhələsi idi və əhali sürətlə həyat sığortası müqavilələri imzalayırdı. Bazarda tələblə təklif öz yerini tuttuqdan sonra isə həyat sığortası ödənişlərini azalması təbii haldır. Lakin, sığorta sektorunun liberallaşdırılmasına və tələblə təklifin uyğunlaşmasına baxmayaraq 2014-cü ildə Hindistan əhalisinin 80%-ə qədəri həyat sığortasına malik deyildi.[127,s19] Bu isə Hindistanda həyat sığortası sektorunun beynəlxalq standartlardan aşağı olması və eyni zamanda bazarda geniş biznes imkanların mövcud olmasını göstərir.

Göründüyü kimi Hindistanda həyat sığortası özünəməxsus inkişaf yolu keçmiş və iqtisadiyyatda payı sürətlə artmışdır. Ümumiyyətlə Hindistan kimi böyük əhaliyə malik olan dövlətlər üçün həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi sosial ehtiyaclar baxımından çox vacib məsələlərdən biridir. Bu sektorun sürətli inkişafına təkan verən əsas məqam isə bazarın liberallaşdırılması olmuşdur. Bunun nəticəsində böyük bazarın özəl şirkətlərə açılması azad rəqabətin aparılmasına, yeni və daha sərfəli xidmətlərin təklif edilməsinə səbəb olmuşdur. Azad bazarın formalaşdırılması ilə yanaşı eyni zamanda Hindistan hökuməti xarici şirkətlərin daxili bazara vura biləcəyi zərərin qarşısının alınması məqsədilə də qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklər həyata keçirmişdir. Həyata keçirilən həyat sığortası siyasətinin əsas cəhətlərindən biri isə regionlarda, həyat səviyyəsinin daha aşağı oldu ərazilərdə sığorta xidmətlərinin yayılması və ehtiyacı olan əhalinin bu xidmətlərlə təmin edilməsi olmuşdur. Həyata keçirilmiş uğurlu tədbirlər nəticəsində həyat sığortası sürətlə inkişaf etsə də, hələ də

əhalinin böyük hissəsi həyat sığortasına malik deyildir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, Hindistan hökuməti üçün bu sahədə görülməli işlər çoxdur və özəl şirkətlər üçün hələ də kəşf edilməmiş böyük bazar segmenti mövcuddur.

Dünya sığorta bazarının qloballaşması onun inkişafının əsas istiqamətlərini əks etdirir. Son beş il ərzindəki inkişafın aşağıdakı meyllərini müəyyənləşdirmək olar:

- ❖ dünya sığorta bazarında sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin kütləvi birləşməsi və xırda cəmiyyətlərin sığorta kapitalının satın alınması və bu əsasda transmilli sığorta şirkətlərinin yaranması şəklində təmərküzləşməsi;

- ❖ Beynəlxalq miqyasda sığorta, bank və maliyyə kapitalının birləşməsinin transmilli maliyyə qruplarının formalaşmasına gətirib çıxarması;

- ❖ kiçik və orta şirkətlərin birləşməsi və alınması yolu ilə ən iri beynəlxalq sığorta brokerlərinin formalaşmasında təzahür edən sığorta vasitəçiləri bazarında təmərküzləşmə;

- ❖ sığorta və maliyyə xidmətlərinin ənənəvi formalarının və növlərinin konvergensiyası və bu əsasda alternativ sığorta və təkrar sığortanın yaranması;

- ❖ sığorta risklərinin idarə edilməsi formasına çevrilən sekuritizasiya;

- ❖ sığorta xidmətlərinin istehlakçılarının tam kompüterləşdirilməsi şəraitində bazar mühitinin dəyişdirilməsi və satış üçün İnternetdən istifadə;

- ❖ Dünya Ticarət Təşkilatı, Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçiləri Assosiasiyasının yaratdığı siyasi şərtlərin nəticəsi olaraq xarici sığortaçıların Orta və Şərqi Avropa, Latın Amerikasını və Asiyanın əvvəlki “qapalı” bazarlarına çıxışının daha da genişlənməsi.

Qlobal maliyyə böhranı ilə əlaqədar olaraq dünyanın bütün ölkələrində sığorta ödənişlərinin həcmində azalma meyli müşahidə olunmuşdur. Sığorta bazarının qitələr kəsimində qiymətləndirilməsi göstərir ki, Avropa bazarı ümumi sığorta ödənişlərinin 39,6%, Şimali Amerika və Asiya bazarları isə 30,4%-i təşkil etmişdir. Sığorta bazarlarının milli xüsusiyyətləri isə onların strukturunda və müəyyən sığorta növlərinin üstünlüyündə təzahür edir.[71,s.121]

Həyat sığortası sektoru hal-hazırda da Amerika iqtisadiyyatında böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bu sektorun iqtisadiyyatda ən böyük paya sahib olduğu illərdən

sayılan 2012-ci ildə aktivləri 5.5 trilyon ABŞ dollar həcmində olmuşdur ki, bu da o dövrdə bank sektorunda mövcud olan aktivlərin 30%-dən çox idi.[57,s.76] Eyni zamanda bu sektor ev təsərrüfatlarının sərbəst vəsaitlərinin maliyyə bazarlarına yatırılmasında da böyük rola malik olduğundan böyük həcmdə sərbəst pul vəsaitlərini özündə toplamışdır. Belə ki, 2012-ci ildə həyat sığortası təşkilatları xarici və korporativ qiymətli kağızların 18.4%-ni, ipoteka bazarında mövcud olan qiymətli kağızların isə 12%-ni özündə cəmləmişdir.[113]

Cədvəl 1.3.1.

Dünyanın əsas bazarlarında birbaşa sığorta ödənişlərinin artımı (%-lə) [151]

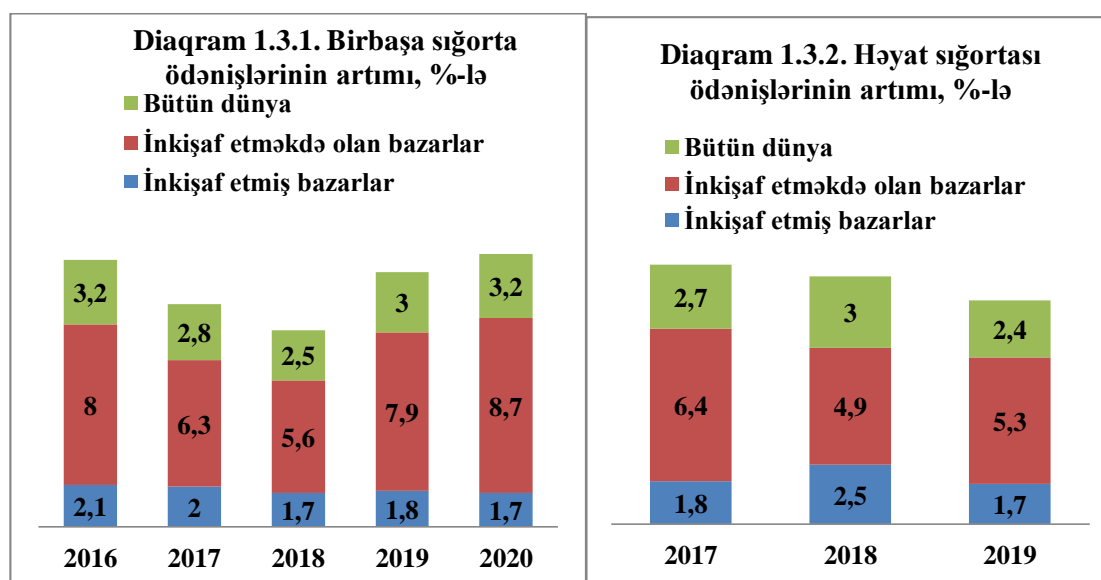
Ölkələr	2016	2017	2018	2019	2020
ABŞ	3,2	3,0	3,8	1,8	1,3
Kanada	2,7	1,9	2,7	0,8	2,3
Yaponiya	7,7	0,3	2,5	2,8	1,0
Avstraliya	5,7	1,0	-0,1	0,7	2,1
İngiltərə	-1,8	1,9	2,3	1,3	2,2
Almaniya	2,5	2,9	2,6	1,7	0,6
Fransa	0,1	0,3	0,7	1,0	1,4
İtaliya	-6,1	-3,0	-3,0	-1,8	1,5
İnkişaf etmiş bazarlar	2,1	2,0	1,7	1,8	1,7
İnkişaf etməkdə olan bazarlar	8,0	6,3	5,6	7,9	8,7
Bütün dünya	3,2	2,8	2,5	3,0	3,2

Cədvəldən görüldüyü kimi 2016-2020-ci illər ərzində dünyanın əsas bazarlarında birbaşa sığorta ödənişlərində İngiltərə, Fransa və İtaliya istisna olmaqla inkişaf etmiş bazarlar sayılan aparıcı ölkələrin əksəriyyətində azalma baş vermişdir. Bu bazar seqmentində 2016-cı ildəki 2,15%-lik artım 1,7-yə düşmüşdür. Bu müddət ərzində bütün dünya üzrə artım nisbətən sabit qalsa da, inkişaf etməkdə olan bazarlarda artım müvafiq olaraq 8,0 və 8,7% olmuşdur.

Dünyanın əsas bazarlarında həyat sığortası üzrə ödənişlərinin real artımı (%-lə) [151]

Ölkələr	2018	2019	2020
ABŞ	3,0	3,6	2,3
Kanada	1,9	4,1	1,8
Yaponiya	1,2	1,3	1,5
Avstraliya	1,8	3,3	2,5
İngiltərə	-1,7	1,3	1,5
Almaniya	1,8	3,3	2,5
Fransa	0,3	1,0	0,8
İtaliya	-3,0	-2,9	-1,8
İspaniya	-0,2	3,0	4,6
İnkişaf etmiş bazarlar	1,8	2,5	1,7
İnkişaf etməkdə olan bazarlar	6,4	4,9	5,3
Bütün dünya	2,7	3,0	2,4

Cədvəl 1.3.2-dən görüldüyü kimi 2018-2020-ci illər ərzində dünyanın əsas bazarlarında həyat sığortası üzrə ödənişlərdə ABŞ, Kanada və İtaliya istisna olmaqla inkişaf etmiş bazarlar sayılan aparıcı ölkələrin əksəriyyətində artım baş versə də, 2018-ci ildəki 1,8%-lik artım 1,7-yə düşmüşdür. Bu müddət ərzində bütün dünya üzrə azalma 2,7%-dən 2,4-ə, inkişaf etməkdə olan bazarlarda isə 6,4%-dən 5,3-ə düşmüşdür.

Həyat sığortası müasir iqtisadi münasibətlər sistemində böyük rola malikdir. Bunun nəticəsidir ki, bu sahədə təcrübəsini nəzərdən keçirdiyimiz dövlətlərdə həyat sığortası qədim köklərə malik olmaqla yanaşı iqtisadiyyatda böyük paya sahibdir.

Zamanla həyat sığortası öz xarakterini və iqtisadiyyatda tutduğu mövqeyini dəyişərək daha geniş bir sahəyə çevrilmişdir. Həyat sığortasının istər maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsi, istər iqtisadiyyatın kapitallaşdırılması, istərsə də əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından geniş imkanlara malik olması dövlətlərin bu sektorun inkişafına böyük əhəmiyyət verməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə bu sektorun payı sürətlə artmış və ən etibarlı maliyyə instrumentlərindən birinə çevrilmişdir. Buna görə də Azərbaycanda da bu sektorun inkişaf etdirilməsi vacibdir və bu sahədə böyük təcrübəyə malik olan dövlətlərin təcrübəsinin nəzərə alınması və bunun əsasında həyat sığortası strategiyasının yaradılması əhəmiyyətlidir.

II FƏSİL. HƏYAT SİĞORTASI FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Həyat sığortası fəaliyyətinin hüquqi bazası və normativ hüquqi əsasları

Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyətinin düzgün təşkil olunması, onun idarə olunması, tənzimlənməsi, dayanıqlı və davamlı inkişafının təmin olunması üçün xeyli sayda qanunlar qəbul olunmuş, müxtəlif normativlər və qaydalar müəyyən olunmuşdur. Artıq qeyd olunduğu kimi sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri hal-hazırda Maliyyə Bazarlarına nəzarət palatasının nəzarəti altındadır. Əvvəllər isə bu funksiyanı Maliyyə Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti, ondan əvvəllər isə 1991-ci ildə Azərbaycan Nazirlər Kabineti nəzdində yaradılmış Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti yerinə yetirmişdir.

Sığorta sisteminin güclü inkişaf etməsi, sığorta xidmətləri çeşidinin artırılması, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin və əhalinin bütün təbəqələrinin sığorta xidmətləri ilə əhatə olunması gələcək fəaliyyətin dəyərli olması üçün etibarlı zəmindir. Bu halda fəaliyyətin səmərəliliyi yüksəlir, davamlılığı etibarlı olur. Sığorta sisteminin yuxarıda qeyd edilən parametrlərinin mövcud olması üçün vacib şərtlərdən biri həyat sığortası fəaliyyətinin mükəmməl normativ hüquqi bazasının olmasıdır.

Hüquqi normativ bazanın səviyyəsi, onun təkmillik və mükəmməllik göstəriciləri sığorta fəaliyyətinin gələcəkdə düzgün təşkil olunmasını, fəaliyyətinin səmərəli nəticələrə gətirib çıxarmasını şərtləndirən ən zəruri amillərdəndir. Buna görə də sistemin normal, müasir, beynəlxalq tələblərə cavab verən normativ hüquqi bazasının olması həmişə dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Müstəqil Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəlindən başlamışdır. Bu sistem yeni yaranarkən onun fəaliyyətinin koordinasiya olunması üçün 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Sığorta

Nəzarəti Xidməti yaradılmış və bunun ardınca sistemin fəaliyyətini tənzimləyən normativ sənədlər qəbul olunmuşdur. 1993-cü ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən “Sığorta haqqında” qanun qəbul olunmuş, 1999-cu ildə yenidən işlənərək qəbul olunmuş, 2007-ci ildə “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanun kimi qəbul olunmuşdur. [26] Sığorta fəaliyyətinin hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə sonrakı illərdə sığorta fəaliyyətinə dair bir neçə qanun qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında qanun 1996-cı ildə, “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında qanun” isə 1997-ci ildə qəbul olunmuşdur.

Bunun ardınca isə müxtəlif illərdə “İcbari sığortalar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu” Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 50-ci fəslə və sairələr qəbul olunmuşdur. Respublikamızda fəaliyyət göstərən sığorta sisteminin fəaliyyətinə dair “Sığorta fəaliyyəti haqqında” “Azərbaycan Respublikasının Qanunu” müxtəlif tarixlərdəki dəyişikliklərlə sonuncu dəfə 25 dekabr 2007-ci ildə qəbul olunmuşdur.

Qeyd olunanlardan əlavə ölkəmizdə sığorta bazarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və sığorta biznesinin inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra qanunlar və digər normativ sənədlər qəbul olunmuşdur. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar: Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 50-ci (sığorta) fəslə, “İcbari ekoloji sığorta haqqında”, “Audiborun peşə məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında”, “İcbari sığortalar haqqında” “Yanğından icbari sığorta haqqında”, “İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarında icbari sığorta haqqında”, “Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında”, “Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında”, “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında”, “Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında”, “Tibbi sığorta haqqında” və s.

Respublikanın sığorta bazarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və normal təşkili məqsədilə xeyli sayda qanunların və normativ sənədlərin qəbul olunmasına baxmayaraq xarici sığorta ekspertlərinin fikrincə bu sahədə qanunvericilik bazası orta inkişaf səviyyəsindədir. Bu səbəbdən də mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Ölkəmizdə həyat sığortası sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlər öz işini 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti tərəfindən razılaşdırılmış “Həyat Sığortası qaydaları” əsasında qururlar.[14]

Həmin qaydaların ilk hissəsində bildirilir ki, həyat sığortası qaydaları həyat sığortası şirkətlərinin həyata keçirdiyi ölüm, əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından, sığorta olunanın xəstəxanada qalması ilə nəticələnən sağlamlığının itirilməsi halından, sığorta olunanın cərrahi əməliyyat ilə nəticələnən sağlamlığının itirilməsi halından, bədbəxt hadisə nəticəsində peşəkar idmançıların həyatının ölüm halından və ya əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından könüllü sığorta növləri üzrə qayda və şərtləri müəyyən edir.

Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq tərtib olunmuş həyat sığortası qaydalarına əsasən təqdim edilən sığorta təminatı şəxsi sığortaya aid olan aşağıdakı iki sığorta sinfini əhatə edir: 1) müqavilə ilə nəzərdə tutulan sığortalı və sığorta olunanın ölüm halı baş verdiyi zaman sığorta ödənişinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan ölüm halından sığorta; 2) sığortalı və ya sığorta olunan əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından sığorta.

Mövcud qaydalara əsasən sığorta obyektı olaraq sığortalının və ya sığorta olunanın həyatı ilə əlaqədar əmlak mənafeləri çıxış edir. Sığortanın predmeti olaraq sığorta müqaviləsi üzrə sığortalanan əmlak mənafeələrinin aid olduğu fiziki şəxs çıxış edir. Qaydalara əsasən həm sığortalı özü, həm də müqavilədə göstərilən başqa şəxs sığortalana bilər.

Nəzərdən keçirilən qaydaların dördüncü bəndi Sığorta haqqının və sığorta məbləğinin müəyyənləşdirilməsi və ödənilməsi qaydalarını əks etdirir. Burada sığorta haqqının birdəfəlik və ya hissə-hissə ödənilməsi mümkünlüyü və ya onun vaxtında ödənilmədiyi halda lazımı halda 15 günlük müddətin müəyyən edilməsi mümkünlüyü, sığorta haqqı və ya onun razılaşdırılmış ilk hissəsinin sığorta müqaviləsi bağlandığı gündən 1 aydan gec olmayaraq ödənilməsi tələbi, sığorta məbləğinin azaldılmasının sığorta hadisəsi baş verdiyi tarixdən tətbiq olunması qaydası və s. öz əksini tapmışdır.

Qaydaların beşinci bölməsi sığorta riskləri ilə bağlı zəruri məsələləri əks etdirir. Belə ki, burada sığorta təminatının qüvvədə olduğu müddət ərzində, sığorta olunanın

istənilən səbəbdən ölümü; əmək qabiliyyətinin itirilməsi halından sığorta olunanın xəstəxanada qalması ilə nəticələnən həyatını təhlükə altına qoyan sağlamlığının itirilməsi halından sığorta olunanın cərrahi əməliyyat ilə nəticələnən həyatını təhlükə altına qoyan sağlamlığının itirilməsi halından sığorta, peşəkar idmançıların həyatın ölüm halından və ya əmək qabiliyyətinin itirilməsi halından sığortası hallarından risklərdən sığorta təminatı qaydaları əks olunur.

Qaydaların altıncı bölməsi olan istisnalarda o hallar əks olunur ki, onlar baş verdiyi hallar sığorta hadisəsi hesab edilmir. Məsələn, əgər sığorta olunan sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu ilk iki il ərzində intihar etmişsə, sığorta olunan hərbi əməliyyatlarda, kütləvi iğtişaslarda, hərbi çevrilişlərdə, terror aktlarında, vətəndaş qarşıdurmalarında, hakimiyyətin zorla ələ keçirilməsində və s. iştirak edərək xəsarət almışsa. Bunlarla yanaşı əgər sığorta olunan radiasiyaya və ya radioaktiv şüalanmaya, zəhərlənməyə, elan olunmuş müxtəlif epidemiyalara məruz qalmışsa, alkoloq sərxoşluğu vəziyyətində olmuşsa, narkotik və toksik maddələr qəbul etmişsə bu hallar da sığorta hadisəsi sayılmır.

İstisnalarda öz əksini tapan və sığorta hadisəsi sayılmayan digər hallar da mövcuddur. Məsələn, nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ olmadan sığorta olunanın nəqliyyat vasitəsini idarə edərək xəsarət alması, onun təhlükəli idman növləri ilə məşğul olaraq xəsarət alması, sığorta olunanın bilərəkdən özünü təhlükə altına atması, tibbi məsləhətlərdən imtina etməsi və qəsdən tibbi yardım üçün müraciət etməməsi, həkim təyinatı olmadan və hətta təyinat olduğunda belə qəbuletmə qaydalarının pozulması ilə sığorta olunanın psixotrop maddələr və dərmanlar qəbul etməsi, qazanılan immun çatışmamazlığı sindromu (QİÇS), yaxud digər oxşar xəstəliklər və belə xəstəliklərlə əlaqədar meydana gələn bütün vəziyyətlər, həmçinin həkim nəzarəti olmadan doğuş və onun fəsad törətdiyi hallar, həkimin təyinatı və nəzarəti olmadan hamilləyin süni surətdə pozulması və digər cərrahi müdaxilələr və s.

Qeyd edilən istisnalar bütövlükdə dünya praktikasında qanunvericilik qaydasında qəbul edilmiş sənədlərdə və müəyyən olunmuş qaydalarda öz əksini tapmış və təcrübədə tətbiq olunmaqdadır. Bu baxımdan həyat sığortası qaydalarının beynəlxalq təcrübəyə uyğun gəldiyini demək olar.

Təhlil edilən qaydaların *yeddinci bölməsi sığorta müqaviləsi* bölməsidir. Bu bölmədə göstəriləyi kimi sığorta müqaviləsi tərəflər arasında bağlanan, onların hüquq və vəzifələrini, sığorta haqları və ödənişlərinin qaydalarını və s. müəyyən edən, tənzimləyən sənəddir. Sığorta hadisəsi baş verərkən hər iki tərəfdən icra olunmalı əməliyyatlar sığorta müqaviləsində öz əksini tapır.

Sığorta müqaviləsinin bağlanmasına yanaşma hüququ və fiziki şəxslər olduqda fərqlənir. Sığortalı hüquqi şəxs olarsa sığorta müqaviləsi sığorta olunanların siyahısı və sorğu formasında, sığortalı fiziki şəxs olduqda isə onun ərizəsi əsasında bağlanır. Hər iki tərəfin razılığı olduğu halda müqavilə şifahi sorğu əsasında bağlana bilər. Bu qaydalara əsasən sığorta müqaviləsi yazılı formada aşağıdakı hər hansı bir formada bağlana bilər: 1) tərəflərin müqaviləni tərtib edərək qarşılıqlı imzalama vasitəsi ilə; 2) sığortalının müqavilə şərtləri ilə razılaşmasını yazılı qaydada təstiq etməsi şərti ilə sığortalıya sığorta şəhadətnaməsinin verilməsi vasitəsilə ilə. Müasir tələblərə görə sığorta müqaviləsi əsasında verilən Sığorta şəhadətnaməsində sığorta predmetinin sığortalandığı risklərin hamısı mütləq əks olunmalıdır. Müqavilə hamı tərəfindən başa düşülən sadə, anlaşılıqlı dildə tərtib olunmalı və sığortalıya ən vacib məsələləri özündə əks etdirən yaddaş vəzəqi verilməlidir: sığorta hadisəsi baş verən zaman sığortalının davranışı qaydaları; sığortaçının sığorta ödənişindən imtina etməsinin mümkünlüyü halları.

Müqavilə bağlanarkən sığortaçı sığorta olunanın səhhətinin mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək məqsədi ilə qarşılıqlı razılaşma əsasında onun müayinə olunmasını tələb edə bilər. Tələblərə əsasən müqavilə bağlandıqdan sonra 10 gün müddətində sığortaçı sığortalıya sığorta şəhadətnaməsi verir.

Mövcud qaydalara əsasən müqavilədə bir neçə şəxsin sığorta haqqının ödənilməsində payçı kimi iştirakı nəzərdə tutula bilər. Belə olduqda həmin şəxslər birgə sığortalı kimi çıxış edirlər. Sığorta müqaviləsi qüvvədə olduğu dövr ərzində ona qanunvericiliyin və bu qaydaların tələblərinə uyğun olaraq dəyişikliklər edilə bilər ki, həmin dəyişikliklər müqavilənin tərkib hissəsi sayılmalıdır.

Qaydaların *8-ci bölməsi sığorta müddəti və sığorta ərazisi* adlanır. Bu bölmənin tələblərinə əsasən sığorta müddəti müqavilə əsasında müəyyən edilir. Qaydalara əsasən

sığorta haqqının ilk hissəsinin və ya tam ödənilməsi halında sığorta təminatının müddəti sığorta müqaviləsinin bağlandığı gün saat iyirmi dördədən başlanır və sığorta müqaviləsinə əsasən həmin müqavilənin qüvvədə olduğu sonuncu gün saat iyirmi dördə başa çatır.

Sığorta ərazisinə gəldikdə isə müqavilənin qüvvədə olduğu əraziyə məhdudiyət qoyulmur.

Qaydaların doqquzuncu bölməsi *sığorta müqaviləsinin tərəflərinin hüquq və vəzifələri* adlanır. Burada əks olunan şərtlərə əsasən sığortalı və ya sığorta olunan müqavilə bağlanarkən Sığortaçının müstəqil auditor tərəfindən təsdiqlənmiş illik balansı və onun fəaliyyətinin nəticələrinin istənilən parametri ilə tanış olmaq hüququ vardır. Bundan əlavə sığorta şəhadətnaməsi itdikdə onun dublikatını almaq, sığorta müqaviləsinin şərtləri və qaydalar barəsində sığortaçıdan izahat almaq, müqavilə şərtlərinin dəyişdirilməsi təklifləri ilə müraciət etmək və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər hüquqlardan istifadə etmək hüququ vardır.

Qaydalara əsasən sığortalı və sığorta olunan fəaliyyət üçün zəruri olan aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir: sığortalanma haqqında ərizədə qoyulan suallara düzgün, dolğun cavablar vermək, sığorta haqqını müəyyən edilmiş qaydalarda ödəmək, müqavilə şərtlərinin icrası ilə bağlı hər hansı bir dəyişiklik olduğu halda Sığortaçıya məlumat vermək, faydalanan şəxs barədə düzgün, müfəssəl məlumat vermək, sığorta hadisəsi baş verdikdə, bu barədə xəbər tutduqdan dərhal sonra, lakin 30 təqvim günü ərzində Sığortaçıya və ya onun nümayəndəsinə,eyni zamanda məlumatlandırılmalı olan dövlət orqanına xəbər vermək, sığorta hadisəsi barədə dəqiq məlumatı əldə etmək üçün sığortaçıya və ya onun nümayəndəsinə uyğun şərait yaratmaq, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin və mövcud qaydaların tələblərindən irəli gələn vəzifələri icra etmək.

Qaydaların digər bir hissəsində sığortaçının malik olduğu hüquqlar öz əksini tapmışdır. Onlara aşağıdakı aid etmək olar: sığortalı və sığorta olunanın verdiyi məlumatların dəqiqliyini yoxlanmaq, sığorta olunan şəxsin salamlığının mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək məqsədi ilə onun müayinəsini tələb etmək, sığortalı müqavilə bağlanarkən məlumat vermək vəzifəsini qəsdən icra etmədikdə müqavilənin

bağlandığı vaxtdan 5 il müddət keçənədək müqavilə üzrə öhdəliklərin icrasından imtina etmək və ya müqaviləyə vaxtından əvvəl xitam vermək, sığorta olunanın ölməsinə səbəb olan hadisənin baş verməsi faktı üzrə cinayət işinin başlaması halında səlahiyyətli orqan tərəfindən müvafiq qərarın qəbul olunmasına qədər sığorta ödənişini təxirə salmaq, sığorta hadisəsi baş verdiyi andan 3 il müddətində sənədlər Sığortaçıya təqdim edilməzsə, sığorta ödənişinin verilməsindən imtina etmək, sığorta ödənişi zamanı sığortalının ona ödəməli olduğu, lakin vaxtında ödəmədiyi sığorta haqqı məbləğini tutmaq, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər hüquqlardan istifadə etmək.

Qaydalara əsasən sığortaçı aşağıdakı vəzifələri icra etməlidir: sığorta müqaviləsi bağlanarkən sığortalını mövcud qaydalarla tanış etmək; sığortalıya yaddaş vərəqini təqdim etmək; sığortalıya sığorta şəhadətnaməsini vermək; sığorta hadisəsi baş verdikdə yeddi iş günündən gec olmayaraq sığorta ödənişini vermək, sığorta ödənişindən imtina etdiyi hallarda aidiyyəti olanlara əsaslandırılmış bildiriş vermək, baş vermiş sığorta hadisəsi haqqında sığortalı səlahiyyətli dövlət orqanlarına xəbər vermədiyi halda bu barədə həmin orqanlara məlumat vermək, qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq sığorta sirri hesab edilən məlumatların məxfiliyini qorumaq; sığorta hadisəsi haqqında və onun araşdırılmasının nəticələri barədə səlahiyyətli dövlət orqanlarına yazılı sorğu göndərmək; qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər vəzifələri icra etmək.

Qaydaların onuncu bölməsi *sığorta müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi* adlanır. Onun tələblərinə əsasən sığorta müqaviləsinə aşağıdakı hallarda vaxtından əvvəl xitam verilir: bu və ya digər səbəbdən sığorta predmeti artıq mövcud olmadıqda; aşağıdakı hallar istisna olmaqla, sığortalı fiziki şəxs öldükdə və ya sığortalı hüquqi şəxsin fəaliyyəti dayandırıldıqda və ya ləğv olunduqda; başqa şəxsin xeyrinə həyat sığortası müqaviləsi bağlamış sığortalı vəfat etdikdə, onun hüquq və vəzifələri xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanmış şəxsə həmin şəxsin yazılı razılığı ilə keçir; sığortalı olan hüquqi şəxs sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu dövrdə yenidən təşkil edildikdə, onun həmin müqavilə üzrə hüquq və vəzifələri hüquqi varisə keçir; sığortalı olmayan sığorta olunan vəfat etdikdə və bu halda sığortalının başqası ilə əvəz olunması təklifinə sığortaçı etiraz etdikdə; sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalı olmadıqda və sığorta

riskinin mövcudluğu, səbəbi sığorta hadisəsi olmayan hallara görə başa çatdıqda; sığortaçı sığortalı qarşısında öz öhdəliklərini tam olaraq yerinə yetirdikdə; sığorta marağı artıq mövcud olmadıqda; sığortalı ödəməli olduğu sığorta haqqını müqavilədə nəzərdə tutulmuş qaydalara ödəmədikdə; sığortalı və ya sığortaçı sığorta müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi istədiyi ilə müraciət etdikdə. Eyni zamanda sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu dövrdə fiziki şəxs olan sığortalı məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmişdirsə və ya onun fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmənin qərarı ilə məhdudlaşdırılmışdırsa, sığortalanan hüquq və vəzifələrini onun qəyyumu və ya himayəçisi həyata keçirir.[14]

Qaydaların on birinci bölməsi *sığorta müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam vermə ilə bağlı xitam vermə ilə bağlı xəbərdar etmə* adlanır. Burada əks olunmuş tələblərə əsasən zəruri hallarda sığorta müqaviləsinə xitam verilməsi üçün əsas olan şərait yarandıqda müqaviləyə xitam verməkdə maraqlı olan tərəf digər tərəfi bu barədə xəbərdar etməlidir. Müqaviləyə sığortaçının tələbi ilə vaxtından əvvəl xitam verilərkən bu barədə bir tərəf digərinə ən azı bir ay əvvəl (sığorta müqaviləsi beş illik müddətə bağlandıqda 60 gün əvvəl, üç aydan az müddətə bağlanmış olduqda isə beş iş günü əvvəl) tələbini əsaslandırmış olduğu rəsmi yazılı bildiriş göndərməlidir.[14]

Qaydaların on ikinci bölməsi *sığorta müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verilməsinin nəticələri* adlanır. Burada iki hal fərqləndirilir. Biri müqaviləyə sığortalanın tələbi ilə xitam verilməsi, digəri isə müqaviləyə sığortaçının tələbi ilə müqaviləsinə sığortalının tələbi ilə vaxtından əvvəl xitam verildikdə, sığortaçı sığorta haqqının qaytarılan hissəsindən işlərin aparılması xərclərinin müqavilənin qurtarmamış müddətinə mütənasib hissəsini çıxmaqla həmin müddət üçün sığorta haqqını ona qaytarır. İkinci halda, əgər müqaviləyə xitam sığortaçının tələbi ilə verilərsə o sığorta haqlarının bütünlüklə sığortalıya qaytarılır. Əgər bu tələb sığortalının sığorta müqaviləsi üzrə vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə bağlıdırsa, sığortaçı müqavilənin qurtarmamış müddəti üçün sığorta haqlarını qaytarır. Müqaviləyə vaxtından əvvəl xitam verildiyi halda, xitam verilən anadək ödənilmiş sığorta haqqına bərabər və ya ondan çox miqdarda ödəniş verilmişdirsə, bu halda sığorta haqqı sığortalıya qaytarılmır. Əks halda əgər xitam anıadək ödənilmiş sığorta haqqından az miqdarda

sığorta ödənişi verilmişdirsə, onda sığorta haqqı məbləği ilə sığorta ödənişi məbləği arasındakı fərq geri qaytarılır.[14]

Qaydaların on üçüncü bölməsi *sığorta ödənişinin həyata keçirilməsi qaydası* adlanır. Müqavilədə nəzərdə tutulan ödəniş Sığortaçı tərəfindən faydalanan şəxsə yalnız razılaşdırılmış qaydada və müddətlərdə icra olunmaqla verilir. Qaydalara əsasən sığorta ödənişi zəruri sənədlər təqdim olunduğu halda reallaşdırılır. Həmin sənədlərə aşağıdakılar aiddir:

- baş vermiş sığorta hadisəsi haqqında sığortalının, sığorta olunanın və ya faydalanan şəxsin sığortalıya göndərdiyi sığorta tələbi;

- sığorta şəhadətnaməsi (ərizə və əlavələrlə birgə);

- sığorta olunanın şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin surəti;

- sığorta ödəşinin alınması barədə faydalanan şəxsin sığorta tələbi və şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin notarial qaydada təsdiq edilmiş surəti;

- sığorta hadisəsi haqqında səlahiyyətli dövlət orqanının belə hadisənin baş verməsi faktını və səbəbini, habelə nəticələrini təsdiq edən sənəd;

- sığorta olunan vəfat etdikdə, ölüm haqqında şəhadətnamənin notarial qaydada təsdiq edilmiş surəti;

- faydalanan şəxs müəyyən edilməmişsə, vərəsəlik haqqında şəhadətnamənin notarial qaydada təsdiq edilmiş surəti.

Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq sığortaçı baş vermiş hadisənin səbəblərini və onun olması faktını müəyyən etmək üçün aşağıdakı zəruri sənədləri tələb edə bilər:

- sığorta olunan vəfat edibsə, onun ölüm səbəbini təsdiq edən tibbi arayış;

- epiqriz və xəstəlik tarixindən çıxarış;

- ambulator kartdan çıxarış;

- əmək müqaviləsi və s.

Qaydaların digər tələblərinə əsasən sığorta ödənişini almalı olan şəxs vəfat etdikdə ödəniş onun vərəsəsinə verilir. Ödəniş müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq təsdiq olunmuş etibarnamə əsasında faydalanan şəxsin nümayəndəsinə verilə bilər. Əgər faydalanan şəxs həddi buluğa çatmamışdırsa, ona verilməli olan sığorta ödənişi onun qanuni nümayəndələrinin yazılı razılığı ilə müəyyən edilmiş bankda

faydalanan şəxsin adına açılmış xüsusi hesaba qoyulur.

Qaydaların on dördüncü bölməsi *ödənişdən imtinanın əsaslarına* həsr olunmuşdur. Beynəlxalq qaydalara uyğun olaraq hazırlanmış şərtlərə əsasən sığorta ödənişinin verilməsindən aşağıdakı hallarda imtina oluna bilər: baş vermiş hadisənin qanunvericiliyə və müqavilə şərtlərinə əsasən sığorta hadisəsi hesab edilməməsi halı; hadisənin şəxs tərəfindən qəsdən törədilməsi halı; sığortaçıya sığorta hadisəsi haqqında yalnız məlumatların verildiyi halda; sığortalı, sığorta olunan, faydalanan şəxs tərəfindən sığortaçının sığorta hadisəsinin baş verməsi səbəblərini araşdırmasına maneçilik törədilməsi halı; sığortalının, sığorta olunanın sığortalanma haqqında ərizədə verilmiş suallara qəsdən yalan cavab verməsi halı.

Qaydaların on beşinci bölməsi *tərəflərin məsuliyyəti* adlanır. Burada əks olunan tələbə əsasən tərəflər bu qaydalarda nəzərdə tutulan şərtlərin yerinə yetirilməməsinə və ya lazımı qaydada yerinə yetirilməməsinə görə qanunla müəyyən edilmiş məsuliyyət daşıyırlar.

Qaydaların on altıncı bölməsi *mübahisələrin həlli qaydası* adlanır. Burada qeyd olunduğu kimi sığorta müqaviləsi ilə əlaqədar yaranan mübahisələr tərəflərin razılığı ilə həll olunur. Tərəflər arasında razılıq əldə olunmadığı hallarda yaranmış mübahisələr məhkəmə yolu ilə həll olunur. Bu qaydalara əsasən müqavilə üzrə hüquqlarının Sığortaçı tərəfindən pozulduğunu hesab edən sığortalı, sığorta olunan və ya faydalanan şəxs şikayət ərizəsi ilə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına müraciət edə bilərlər.

Qaydaların on yeddinci bölməsi *şərtlər* adlanır. Burada əks edilənlərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, mövcud qanunvericiliyə və qaydalara zidd olmayan əlavə xüsusi şərtlər ola bilər ki, onlar sığorta müqaviləsinə əlavə edilmiş olsun. Həmin xüsusi şərtlərin sığortalı tərəfindən yerinə yetirilməsi sığortaçının ödəniş verməkdən imtina etməsinə və ya müqaviləyə xitam verməsinə əsas ola bilər. Fəaliyyət zamanı zəruri olduqda mövcud qaydaları genişləndirmək və məzmunu dəyişmək məqsədilə qanunvericiliyə zidd olmayan əlavə şərtlər qəbul edilə bilər. Əlavə şərtlər və mövcud qaydalar arasında mübahisə yarandığı halda üstünlük əlavə şərtlərə verilir. Əlavə şərtlər və xüsusi şərtlər arasında mübahisə yarandıqda üstünlük sığorta müqaviləsinin xüsusi şərtlərinə verilir.

Qaydaların on səkkizinci bölməsi *yekun müddəalar* adlanır. Tələblərə əsasən tərəflər müqavilənin icra olunması və ya xitam olunması ilə əlaqədar bütün xəbərdarlıq və məlumatları sığorta müqaviləsində qeyd edilən ünvanlara və ya əlaqə vasitələrinə göndərirlər. Müqavilədə göstərilən ünvan və ya əlaqə vasitələri dəyişdikdə ünvanı dəyişən tərəf əks tərəfi mütləq məlumatlandırmalıdır. Əgər bu baş verməyibsə müqavilədə əks etdirilən köhnə ünvan və ya əlaqə vasitələrinə göndərilən xəbərdarlıq və məlumatlar çatdırılmış kimi qəbul edilir.

Qaydaların on doqquzuncu bölməsi *sığorta tarifləri və onların iqtisadi əsaslandırılması* adlanır. Burada göstəriləndiyi kimi minimum sığorta haqlarının hesablanması Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Kollogiyasının 27 mart 2014-cü il tarixli Q-08 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Aktuar hesablamaların aparılmasına dair Təlimat”-ın 4-cü bəndinə əsasən aparılır. Mövcud qaydalara əsasən həyatın ölüm halından sığorta sınıfi üzrə qrup halında sığorta olunanlar üçün müqavilə bağlanan zaman kargüzatlıq ilə əlaqədar xərclər, anderraytinq xərcləri və illik inzibati xərclər azalır. Bu səbəbdən də qrup halında sığorta olunanlar üçün sığorta haqları hesablanarkən müqavilənin qüvvədə olduğu müddət ərzində çəkilən illik inzibati xərclərin hesablanma qaydası müəyyən edilir. O bu qaydada müəyyənləşdirilmişdir:

- (a) alfa əmsalı a/n şəklində hesablanır. (n-qrupa daxil olan sığorta olunanların sayıdır, belə bir şərt qoyulur ki, sığorta olunanların sayı 10-dan çox olmalıdır.)

- (γ) qamma əmsalı γ/n şəklində hesablanır. (n-qrupa daxil olan sığorta olunanların sayıdır, şərt ondan ibarətdir ki, sığorta olunanların sayı 1500-dən çox olmalıdır.)

Qaydaların təhlil olunması onu göstərir ki, həyat sığortasının fəaliyyəti üçün lazımi şərtlərin, tələblərin əks olunduğu hüquqi-normativ baza vardır. Bazarın, yəni sığorta bazarının, həmçinin ölkə iqtisadiyyatının inkişaf templərindən, onun böyüməsindən asılı olaraq həyat sığortası sahəsi də həm şaquli, həm də üfiqi istiqamətdə böyüyəcək, onunla paralel olaraq hüquqi baza da təkmilləşəcək.

Aparılan təhlillər göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi kifayət dərəcədə təkmildir və onların sığorta sistemlərinin qanunvericilik bazasında əks olunan ən mühüm parametrlərin ölkəmizin sığorta sisteminin qanunvericilik bazasında əks olunması vacibdir. Bu hər şeydən əvvəl qanunların sığorta olunanın, əhalinin sığorta

maraqlarını müdafiə etməsini, sığortaçıların maraqlarının qorunmasını təmin etməli və sistemin fəaliyyətinin səmərəli nəticələrinin təmin olunmasını reallaşdırmalıdır. Bu baxımdan da qaydalar daimi təkmilləşdirilməlidir.

2.2. Həyat sığortası fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlili

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ümumi sığorta bazarının xarakteristikası göstərir ki, onun tərkibində həm həyat, həm qeyri həyat sığortasının, həm könüllü, həm də icbari sığortanın vəziyyəti həm ümumi bazarın, həm də ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətindən asılı olur. Tədqiqatımız üçün əhəmiyyət kəsb edən, bütün parametrlərinin öyrənilməsi zəruri olan həyat sığortasının da təşkili, idarə olunması, tənzimlənməsi, səmərəli nəticələrinin təmin olunması məhz qeyd edilənlərlə əlaqədar olaraq həyata keçirilir.

Ümumi sığorta bazarı ölkə iqtisadiyyatının mühüm və inkişaf üçün xüsusi əlamətlərə malik olduğundan onun düzgün təşkili və idarə olunması həm makro, həm də mikro səviyyədə problemlərin həllini təmin etdiyindən həmişə dövlətin ciddi maraq dairəsində olmuş və bu gün də bu maraq artmaqdadır. Dövlətin apardığı iqtisadi siyasətinin mühüm elementlərindən biri də məhz elə sığorta siyasətidir ki, iqtisadiyyatın müasir inkişaf mərhələsində onu düzgün təşkil etmədən nə uğurlu nəticələr, nə sabit, nə də ki, davamlı inkişafa nail olmaq olmaz. Məhz bu baxımdan da dövlət sığorta siyasətini həmişə diqqət mərkəzində saxlamaqdadır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində sığorta sisteminin Ümumi Daxili Məhsuldakı payı 15-20% arasında dəyişir.[32,s.11] Azərbaycan üzrə bu göstərici hələ bu gün də heç 1% həddində deyildir. Adambaşına düşən sığorta haqları və sığorta mükafatlarının dünya göstəricilərinə nəzər saldıqda Azərbaycanda bu göstəricilərin 15 dəfə aşağı olduğu aydın olur. Məhz elə bu göstəricilərin yüksəldilməsi, həmin göstəricilər üzrə sığorta bazarının keyfiyyətə yenidən təşkili, inkişaf etdirilməsi və uyğun bazarda dünya göstəriciləri səviyyəsinə yaxınlaşmağın təmin edilməsi bu gün sığorta sisteminin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir.

Qeyd edilənlərə nail olunması üçün sığorta bazarında dövlət tərəfindən daimi təkmilləşmələr aparılır. Bu özünü həm minimum nizamnamə kapitalı həcmnin daimi olaraq dəyişdirilməsində, sığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsində, idarəetməsinin təkmilləşdirilməsində, sistem daxilində təkmilləşmə və beynəlxalq ölçülərə uyğunlaşmanın təmin edilməsində, sığorta fəaliyyətinin şəffaflaşdırılmasında, sistem çərçivəsində rəqabətin səviyyəsinin yüksəldilməsində və s. göstərir.

Araşdırmalar göstərir ki, ölkədə fəaliyyət göstərən sığorta sisteminin, sığorta bazasının real vəziyyətini əks etdirən mühüm göstəricilərdən biri sığorta şirkətlərinin say dinamikasıdır. (Cədvəl 2.2.1)

Cədvəl 2.2.1.

2011-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının say dinamikası (ədədlə) [141,144,150]

	Göstəricilər	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Fəaliyyətdə olan sığorta şirkətləri, cəmi:	30	28	28	27	26	25	21	21	22	23
1.1	O cümlədən; - xarici investisiyalı	5	5	5	5	3	3	3	3	3	3
1.2	- digərləri	25	23	23	22	23	22	18	18	19	20
	O cümlədən										
2	- təkrarsığorta	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2.1	- həyat sığorta şirkətləri	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4
3	- broker şirkətləri	6	6	6	8	8	8	12	14	14	14
	Cəmi	37	35	35	36	35	34	34	36	37	38

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Göründüyü kimi respublikada fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin sayı 2011-2020-ci illər ərzində 30-dan 23-ə, o cümlədən xarici investisiyalı şirkətlər 5-dən 3-ə; digərləri 25-dən 20-ə enmiş, əksinə broker şirkətlərinin sayı 6-dan 14-ə yüksəlmişdir.

Onlardan 1-i təkrarsığorta, 3-ü isə həyat sığorta şirkətləri olmuşdur. Bu sistemdəki mövcud rəqabət nəticəsində baş vermişdir. Bu isə həm sığorta sistemində, həm də sığorta bazarında sabit fəaliyyət üçün şərait yarandığını sübut edir.

Həyat sığortasının Azərbaycanda formalaşması, onun inkişaf istiqamətlərinin və meyllərinin, ümumiyyətlə bu bazarın xarakteristikasını öyrənmək üçün nəzərdən

keçirilməli olan əsas göstəricilərdən biri sığorta şirkətlərinin minimum nizamnamə kapitalına olan tələbləri ödəmə səviyyəsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, nizamnamə kapitalı sığorta şirkətlərinin dayanıqlılığının, ödəmə qabiliyyətinin, rəqabətqabiliyyətliliyin və s. təmin edilməsi üçün əsas və mühüm mənbədir. Bunu nəzərə alaraq hələ 2010-cu ilin 29 noyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi sığorta təşkilatlarının minimum nizamnamə kapitalının mərhələlərlə artırılmasını nəzərdə tutmuşdur.[144] Hal-hazırda sığortaçıların fəaliyyəti üçün tələb edilən nizamnamə kapitalına tələblər aşağıdakı kimidir (Cədvəl 2.2.2) .

Fikrimizcə, minimum kapitalla olan tələbin səviyyəsinin artırılması bu uyğun bazarda gedən rəqabətin nəticəsində baş vermişdir. Aşağıdakı cədvəllərdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının həcminə görə mütləq göstəriciləri və bazar payları təhlil olunmuşdur.

Cədvəl 2.2.2

2011-2021-ci illər ərzində sığorta təşkilatları üçün minimum kapital həddinin səviyyəsi (min. manatla) [141,144]

Ələbin qüvvəyə minmə tarixi	Sığorta növləri		
	Sığortaçılar üçün		Təkrarsığortaçılar üçün
	Qeyri-həyat sığortası üzrə	Həyat sığortası üzrə	
01.01.2011	3.000	3.000	6.000
01.01.2012	4.000	4.000	8.000
01.01.2013	4.000	4.000	10.000
01.01.2014	5.000	5.000	20.000
01.01.2015	5.000	6.500	20.000
01.01.2016	5.000	8.000	20.000
01.01.2017	5.000	10.000	20.000
01.01.2018	5.000	10.000	20.000
01.01.2019	5.000	10.000	20.000
01.01.2020	5.000	10.000	20.000
01.01.2021	5.000	10.000	20.000

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Azərbaycan sığorta bazarı üzrə aparılmış araşdırmaya görə, bazarda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin məcmu nizamnamə kapitalının həcmi 2020-ci il üzrə 332,489 mln. manat təşkil edib. Bazarda kapitallaşma həcminə görə liderlik

“Paşa həyat Sığorta”ya (40,250 mln. AZN) şirkətinə məxsusdur və onun bazarda payı 12,09% təşkil edir.

Cədvəl 2.2.3.
2020-ci ildə Azərbaycanın sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı
(min.manatla) [141,144]

No	Sığorta şirkətləri	Nizamnamə kapitalı	Kapital üzrə bazar payı (%)
1	“A-Qroup Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10005	3,01
2	“AtaSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	14600	4,39
3	“Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	6500	1,95
4	“Atəşgah” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	5009	1,51
5	Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	9000	2,71
6	“Azərbaycan Sənaye Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	11000	3,31
7	“AzSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	20300	6,11
8	“Bakı Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8925	2,68
9	“Günay Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7700	2,32
10	“İpək Yolu Sığorta” ASC	14770	4,44
11	“Meqa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	23000	6,92
12	"Naxçıvansığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	5500	1,65
13	“Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	40250	12,11
14	“Paşa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	50000	15,04
15	“Qala Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	13042	3,92
16	“Qala Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8050	2,42
17	“Rəvan Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8900	2,68
18	"Xalq Həyat" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	15000	4,51
19	“Xalq Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	58751	17,67
20	"Aqrar Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2188	0,66
Yekün:		332489	100,00

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

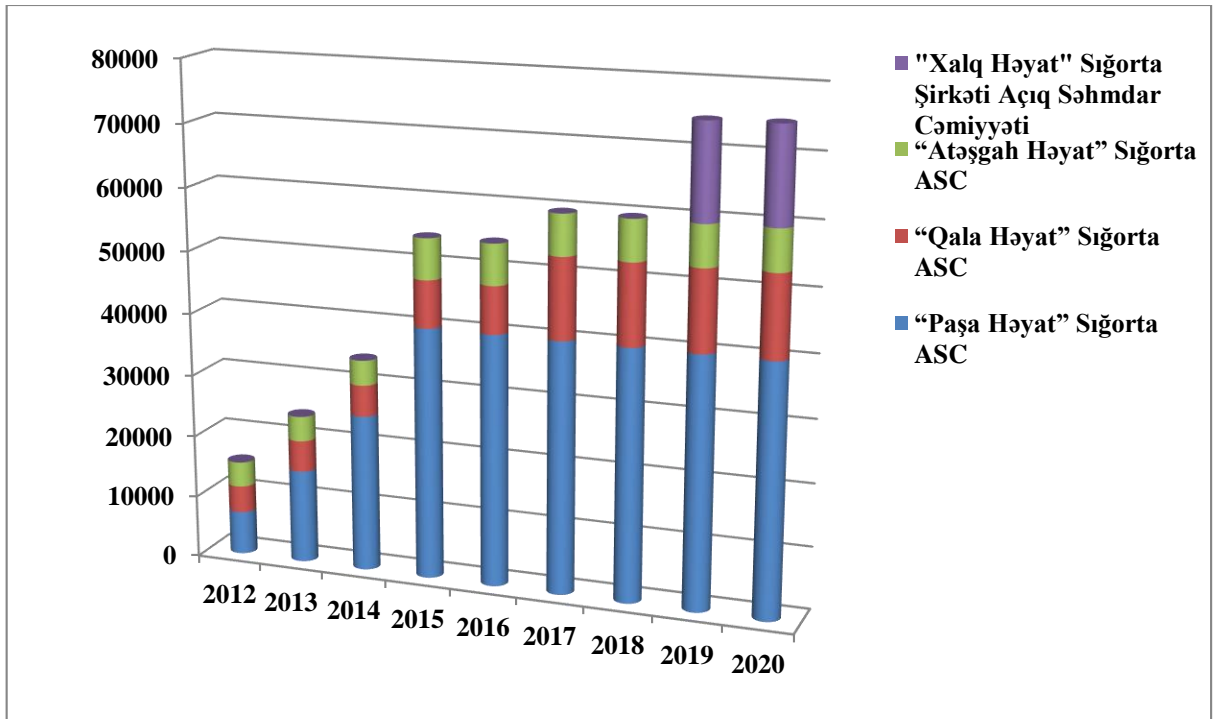
Aparılan təhlil nəticəsində məlum olur ki, bazarda fəaliyyət göstərən yalnız 12 sığorta şirkətinin nizamnamə kapitalının həcmi 10-50 mln. manat arasında dəyişir. Qalan 10 sığorta şirkətinin kaptal həcmi 10 mln. manatdan da aşağıdır. Ölkənin sığorta bazarında həyat sığortasının formalaşması və inkişafın müasir xarakteristikasını vermək üçün həyat sığorta şirkətlərinin 2012-2020-ci illər ərzindəki nizamnamə kapitalında baş verən dinamikanı nəzərdən keçirək. (Cədvəl 2.2.4)

Azərbaycanda həyat sığortası şirkətlərinin 2012-2020-ci illər ərzində nizamnamə kapitalının artımı dinamikası (min manatla) [136,140, 142]

		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Həyat sığortası bazarında payı, %-lə
1	“Paşa Həyat” Sığorta ASC	7000	15050	25200	40250	40250	40250	40250	40250	40250	53,82
2	“Qala Həyat” Sığorta ASC	4350	5005	5005	7546	7546	12870	12870	12870	13042	17,44
3	“Atəşgah Həyat” Sığorta ASC	4000	4000	4000	6500	6500	6500	6500	6500	6500	8,69
4	"Xalq Həyat" Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	-	-	-	-	-	-	-	15000	15000	20,06
	Cəmi	15350	24055	34205	54296	54296	59620	59620	74620	74 792	100

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Göstəricilərdən aydın olur ki, həyat sığortası ilə məşğul olan dörd şirkətin hamısı Maliyyə Nazirliyi tərəfindən qoyulmuş nizamnamə kapitalı tələbinə əməl etmişlər (“Atəşgah Həyat” Sığorta ASC üçün 2013-cü il isisna olmaqla). Nizamnamə kapitalının həcminə görə bütün illərdə liderlik “Paşa Həyat” Sığorta ASC-yə məxsus olmuşdur. Bu şirkət son 6 il ərzində nizamnamə kapitalını 5,8 dəfə artıraraq, ümumi sığorta bazarının 12,09%-ə malikdir. “Qala Həyat” Sığorta ASC bu müddətdə nizamnamə kapitalını 3 dəfə artıraraq, ümumi sığorta bazarının 3,94%-i, “Atəşgah Həyat” Sığorta ASC 1,6 dəfə artıraraq, ümumi sığorta bazarının 2,0%-i tutmuşdur. “Xalq Həyat” Sığorta Şirkəti isə yeni yaradılmasına baxmayaraq, öz kapitalı ilə ümumi sığorta bazarının 4.5% tutmuşdur.

Diqram 2.2.1. Həyat sığortası şirkətlərinin 2012-2020-ci illər ərzində nizamnamə kapitalının artımı

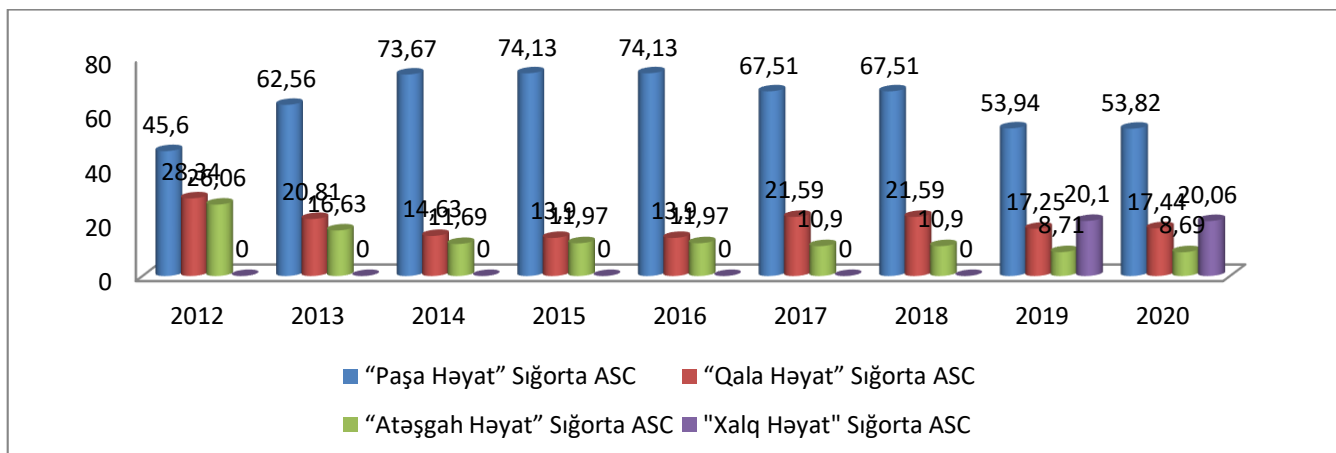
Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl 2.2.5

2012-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən həyat sığorta şirkətlərinin məcmu nizamnamə kapitalında payı, %-lə

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1 "Paşa Həyat" Sığorta ASC	45,60	62,56	73,67	74,13	74,13	67,51	67,51	53,94	53,82
2 "Qala Həyat" Sığorta ASC	28,34	20,81	14,63	13,90	13,90	21,59	21,59	17,25	17,44
3 "Atəşgah Həyat" Sığorta ASC	26,06	16,63	11,69	11,97	11,97	10,90	10,90	8,71	8,69
4 "Xalq Həyat" Sığorta ASC	-	-	-	-	-	-	-	20,10	20,06
Cəmi	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Diqram 2.2.2. Həyat sığortası şirkətlərinin 2012-2020-ci illər ərzində nizamnamə kapitalında payı, %-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl 2.2.6.
Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının əsas maliyyə göstəriciləri (min manatla)
[141,144]

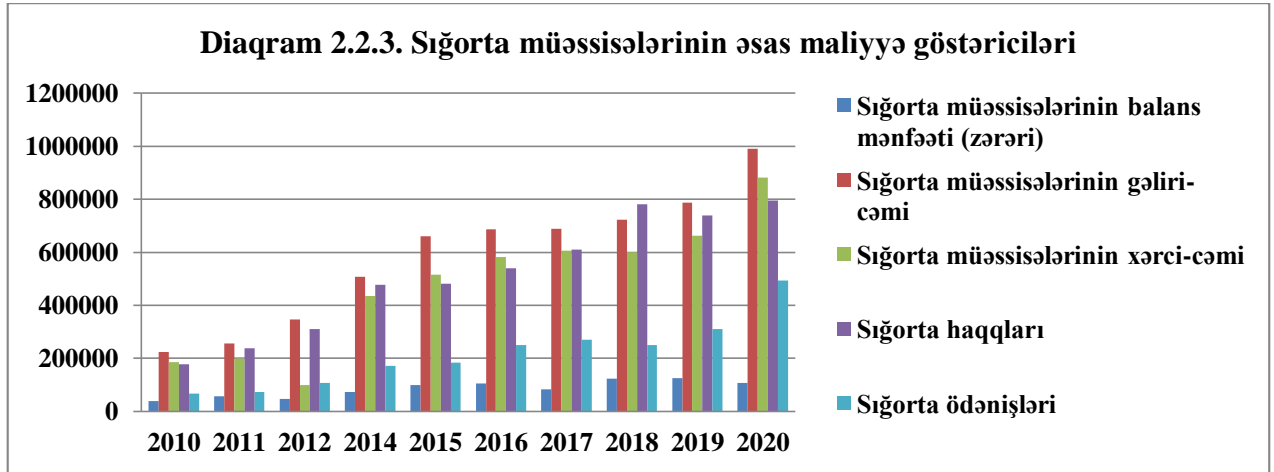
Göstəricilərin adı	2016	2017	2018	2019	2020
Gəlirlərin cəmi o cümlədən:	687047,2	688651,9	722622,9	786673,7	989656,1
- sığorta (təkrarsığorta) haqları	539878,1	609645,7	782159	738380,1	794795,7
- xalis sığorta ehtiyatlarının dəyişməsi (+/-)	-15520	-20557	-168702	-78604,9	62181,1
- investisiya gəlirləri	46997	48041,9	55048,9	62054,6	66242,1
- sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçıların payı	21661,6	13939	14208,7	30877,4	41063,2
- təkrarsığortaya verilmiş müqavilələr üzrə alınmış komissiyon muzzdları	10668,3	8670,7	10116	10506,9	10054,2
- sair gəlirlər	83362,3	28911,6	29792,5	23459,7	15319,7
Xərclərin cəmi o cümlədən:	582836,9	605874,8	600332,4	661538,5	882216,9
- sığorta ödənişlərinin və sığorta məbləğlərinin verilməsi	248957,3	269907,8	250179,6	309582,9	493195,2
- sığorta haqlarının qaytarılması	11337,1	10729,2	13437,9	16559,5	17310,5
- təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları (mükafatları)	140095	111391,6	140971,2	132810,9	154219,1
- tənzimləmə xərcləri	799,2	747,3	802,7	494,6	522,6
- qarşılıqlı tədbirləri fonduna ayırmalar	1637,8	934,4	1297,5	1327,9	1277,1
- işlərin aparılması xərcləri	145556,4	159779	175941,1	186022,8	194391
- sığorta fəaliyyəti üzrə digər xərclər	10755,3	12082	12371,9	12034,8	8453,9
- sair xərclər	23698,6	40303,3	5330,5	2705	12847,5
Maliyyə mənfəəti (zərəri (-))	104210,3	82777,1	122290,5	125135,2	107439,1
- mənfəət vergisi	21941,2	16213	17184,6	18935,3	16148,7
Hesabat dövrünün xalis mənfəəti	82269,1	66564,1	105105,9	106199,9	91280,5

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Cədvəl 2.2.3-dan görünür ki, sığortatəşkilatlarının əsas maliyyə göstəricilərində 2016-2020-ci illər ərzində artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, həmin dövr ərzində gəlirlərin cəmi əvvəlki ilə nəzərən 2017-ci ildə 0,2%, 2018-ci ildə 4,9%, 2019-cu ildə 8,8%, 2020-ci ildə isə 25,8% artmışdır. Təhlil edilən göstərici 2016-cı ildə 687 047,20 min manat təşkil etdiyi halda 2020-ci ildə bu göstərici 989 656,10 min manata çatmışdır.

Həmin dövr ərzində mühüm bir göstərici olan sığorta haqlarının həcmində də artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, bu göstərici 2016-cı ildə 539 878,10 min manat təşkil etdiyi halda, illər üzrə artaraq 2020-ci ildə 794 795,70 min manata çatmışdır. Bu illər ərzində artım 47,2% təşkil etmişdir. Təhlil edilən dövr ərzində eləcə də maliyyə mənfəəti 3,1%, xalis mənfəət isə 10,9% artmışdır.

2020-ci ilin sonuna həyat sığorta şirkətlərinin məcmu nizamnamə kapitalında “Paşa Həyat” Sığorta ASC-nin payı 53,82% “Xalq Həyat” Sığorta Şirkətinin payı 20,06%, “Qala Həyat” Sığortanın payı 17,44%, “Atəşgah Həyat” Sığortanın payı isə 8,69% olmuşdur.

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Statistikadan məlum olduğu kimi, Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının əsas maliyyə göstəriciləri təhlil olunmuşdur. Son illərdə sığorta bazarında formalaşan vəziyyəti daha çox onların maliyyə vəziyyəti xarakterizə edir. Belə ki, 2010-2016-cı illərdə sığorta bazarında fəaliyyət göstərən şirkətlər bir qayda olaraq bütün illəri mənfəətlə başa vurmuşlar. Bu illər ərzində onların balans mənfəəti 3,7 dəfə artaraq 144,2 mln. manat, gəlirləri isə 3,1 dəfə artaraq 687,0 mln. manat təşkil etmişdir.

Onların topladıqları sığorta haqları 3,2 dəfə artaraq 556,9 mln. manat, o cümlədən könüllü sığorta üzrə 2,9 dəfə artaraq 375,2 mln. manat, icbari sığorta haqları 3,7 artaraq 181,6 mln. manat olduğu halda, müştərilərə sığorta ödənişləri 3,9 dəfə artaraq 257,1 mln. manat, o cümlədən könüllü sığorta üzrə 3,9 dəfə artaraq 199,4 mln. manat, icbari sığorta üzrə 3,7 dəfə artaraq 57,7 mln. manat təşkil etmişdir. Sığortaçıların məcmu kapitalı 2,9 dəfə artaraq 524,5 mln. manat, ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı 2,2 dəfə artaraq 370,3 mln. manat təşkil etmişdir.

Hesablanmış sığorta haqlarında bütün illər üzrə xüsusi çəki etibarilə üstünlük könüllü sığortaya məxsus olmuşdur. Belə ki, 2010-cu ildə bazarda toplanmış 176,4 mln manat sığorta haqqının 127,4 mln manatı və ya 72,2%-i, 2017-ci ildə isə 559,9 mln.

manatı, sığorta haqqının 375,2 mln. manatı və ya 67,0%-i könüllü sığortaya aid olmuşdur. Sığorta ödənişləri üzrə isə 2010-cu ildə ödənilmiş 66,0 mln. manatın sığorta haqqının 50,5 mln. manatı və ya 76,5%-i, 2017-ci ildə isə 257,1 mln. manat sığorta haqqının 199,4 mln. manatı və ya 77,6%-i könüllü sığortaya aid olmuşdur. cəmi sığorta haqqları 342,5 mln təşkil etmişdir ki, onun 215,09 və ya 62,8%-i könüllü sığortaya, 127,41%-i və ya 37,2%-i isə icbari sığorta növü üzrə hesablanmışdır.

2010-2017-ci illər ərzində ölkənin sığorta bazarında sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı 2014-cü ilədək bir qədər aşağı düşsə də, 2010-cu ildəki 37,42%-dən 2017-ci ildə 46,17%-ə yüksəlmiş və ya 8,75 faiz bəndi artmışdır. Könüllü sığorta sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı bu müddət ərzində 39,62%-dən 53,15%-ə yüksəlmiş və ya 13,53 faiz bəndi artmış, icbari sığorta sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı isə cüzi – cəmi 0,05 faiz bəndi artmışdır. Könüllü sığorta haqlarının və ödənişlərinin artımı daha çox həyat sığortası hesabına baş vermişdir.

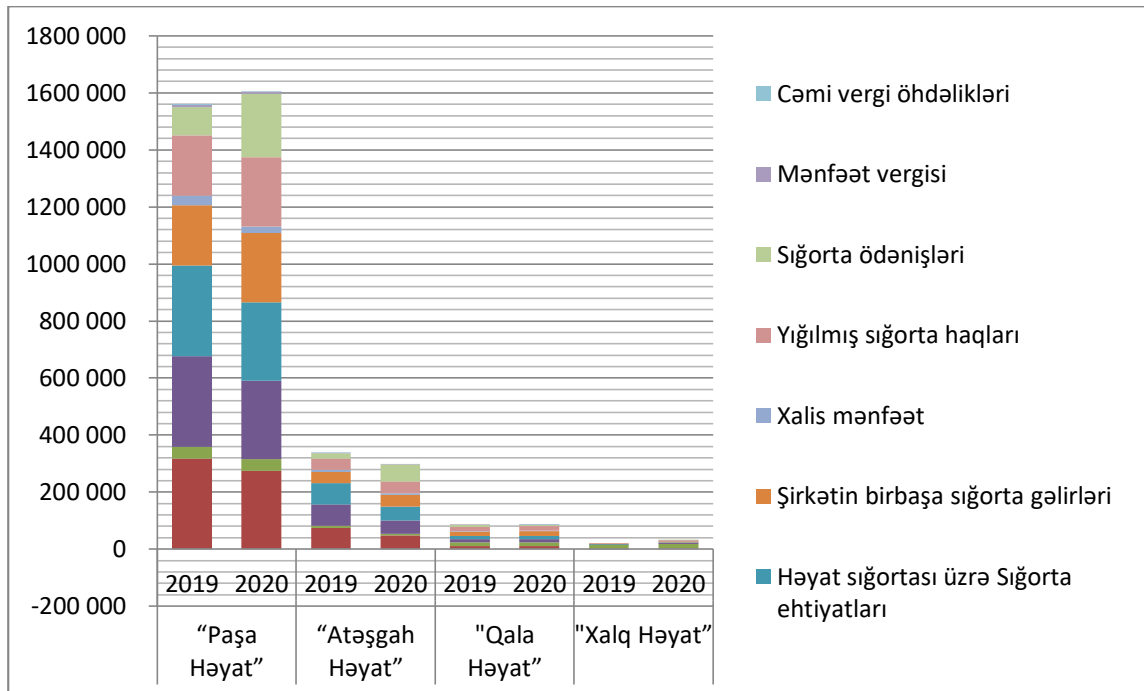
Cədvəl 2.2.7

Azərbaycanın həyat sığortası şirkətlərinin əsas maliyyə göstəriciləri (min manatla)
[136,140,142]

	Göstəricilər	"Paşa Həyat"		"Atəşgah Həyat"		"Qala Həyat"		"Xalq Həyat"	
		2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
1	Sığorta ehtiyatlarında təkrar sığortaçıların payı	1 055	1 590	627	676	760	849	41	553
2	Həyat sığortası üzrə sığortaçıların payı	317 078	273 439	74 477	46 590	10 346	10 396	777	2 480
3	Ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı	40 250	40 250	6 500	6 500	13 042	13 042	15 000	15 000
4	Sığorta ehtiyatları	318 133	275 028	75 104	47 266	11 106	11 245	818	3 033
5	Həyat sığortası üzrə Sığorta ehtiyatları	318 133	275 028	75 104	47 266	11 106	11 245	818	3 033
6	Şirkətin birbaşa sığorta gəlirləri	212 244	243 532	39 242	41 865	14 743	15 951	936	3 671
7	Xalis mənfəət	32 013	21 774	6 961	4 986	2 621	2 189	-1 109	201
8	Yığılmış sığorta haqları	211 880	243 031	39 204	41 840	14 743	15 951	936	3 671
9	Sığorta ödənişləri	99 505	222 977	19 363	60 149	6 262	4 052	0	5
10	Mənfəət vergisi	8 223	7 706	1 740	1 246	652	790	0	0
11	Cəmi vergi öhdəlikləri	3 158	637	87	76	210	160	0	0

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

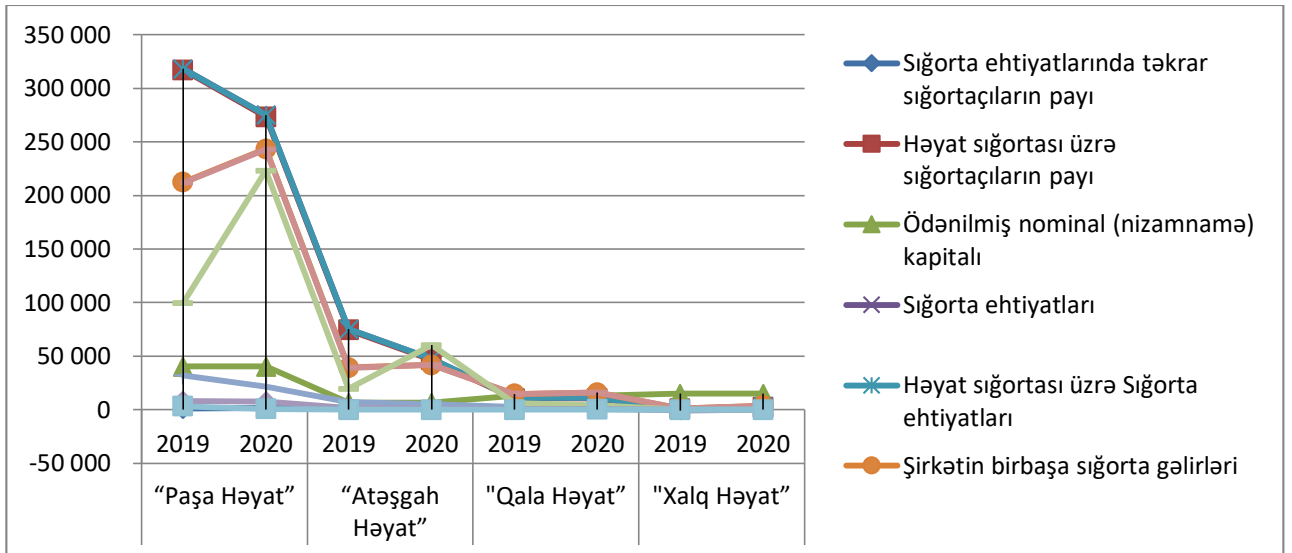
Aparılan təhlillər ümumi sığorta bazarında həm yığımlar, yəni hesablanmış haqlar və həm də sığorta ödənişləri son 8 ildə əsaslı surətdə artdığını, bazarın böyüdüyünü və güclü rəqabət əsasında genişləndiyini göstərir.

Diaqram 2.2.4. Azərbaycanın həyat sığortası şirkətlərinin əsas maliyyə göstəriciləri (min manatla)

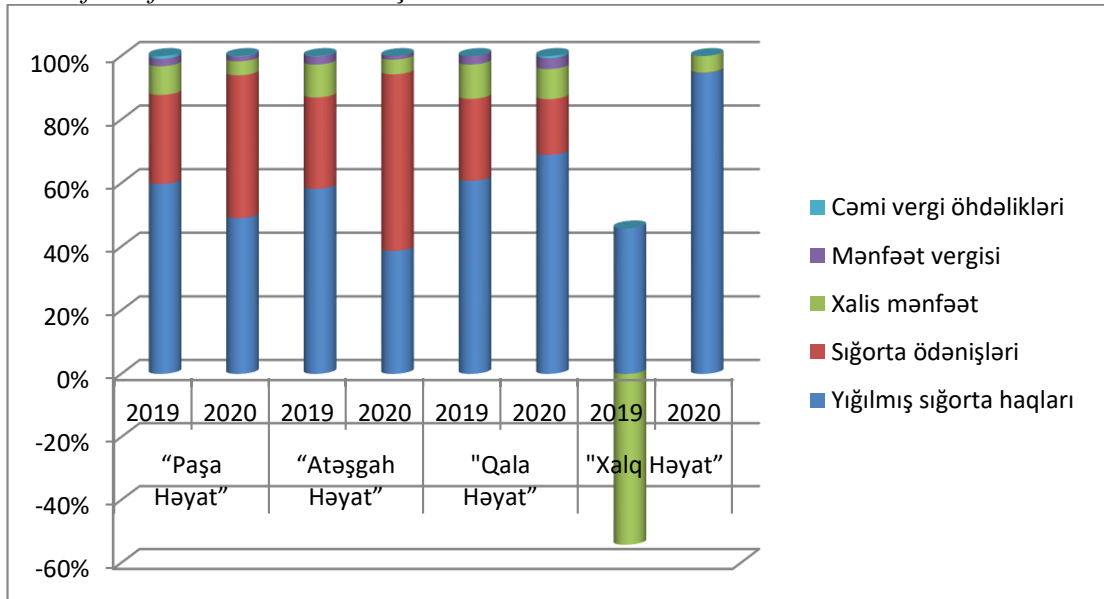
Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl və diaqramlardan göründüyü kimi "Paşa Həyat" sığorta şirkətində 2019-2020-ci illərdə sığorta ehtiyatlarında təkrar sığortaçıların payı 50.71% artmışdır, sığorta ehtiyatları 13.55% azalmışdır, xalis mənfəət 31.98% azalmışdır, yığılmış sığorta haqları 14.70% artmışdır, sığorta ödənişləri 2,2 dəfə artmışdır, mənfəət vergisi 6.29% və ümumi vergi öhdəlikləri 79,83% azalmışdır, şirkətin birbaşa gəlirləri 14.74% artmışdır, ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı isə dəyişməz qalmışdır.

Qrafik 2.2.3. Azərbaycanın həyat sığortası şirkətlərinin əsas maliyyə göstəriciləri (min manatla)

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Diqram 2.2.5. Sığorta haqları, sığorta ödənişləri, mənfəət və vergilər üzrə göstəricilər (min manatla)

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

“Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkətində 2019-2020-ci illərdə sığorta ehtiyatlarında təkrar sığortaçıların payı 7.81% artmışdır, sığorta ehtiyatları 37.07% azalmışdır, xalis mənfəət 28.37% azalmışdır, yığılmış sığorta haqları 6.72% artmışdır, sığorta ödənişləri 3,1 dəfə artmışdır, mənfəət vergisi 28.39% və ümumi vergi öhdəlikləri 12,64% azalmışdır, şirkətin birbaşa gəlirləri 6.68% artmışdır, ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı isə dəyişməz qalmışdır.

“Qala Həyat” Sığorta Şirkətində 2019-2020-ci illərdə sığorta ehtiyatlarında təkrar sığortaçıların payı 11.71% artmışdır, sığorta ehtiyatları 1.25% artmışdır, xalis mənfəət 16.48% azalmışdır, yığılmış sığorta haqları 8.19% artmışdır, sığorta ödənişləri 35.29% azalmışdır, mənfəət vergisi 21.17% artmışdır və ümumi vergi öhdəlikləri 23.81% azalmışdır, şirkətin birbaşa gəlirləri 8.19% artmışdır, ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı isə dəyişməz qalmışdır.

Cədvəl 2.2.8

Həyat sığortası üzrə sığortaçıların payı, ödənilmiş nizamnamə kapitalı, sığorta ehtiyatları və ümumi sığorta gəlirləri üzrə şirkətlərinin göstəriciləri (min manatla)
[136,140,142]

	Göstəricilər	“Paşa Həyat”		“Atəşgah Həyat”		“Qala Həyat”		“Xalq Həyat”	
		2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
1	Həyat sığortası üzrə sığortaçıların payı	317 078	273 439	74 477	46 590	10 346	10 396	777	2 480
2	Ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı	40 250	40 250	6 500	6 500	13 042	13 042	15 000	15 000
3	Sığorta ehtiyatları	318 133	275 028	75 104	47 266	11 106	11 245	818	3 033
4	Şirkətin birbaşa sığorta gəlirləri	212 244	243 532	39 242	41 865	14 743	15 951	936	3 671

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

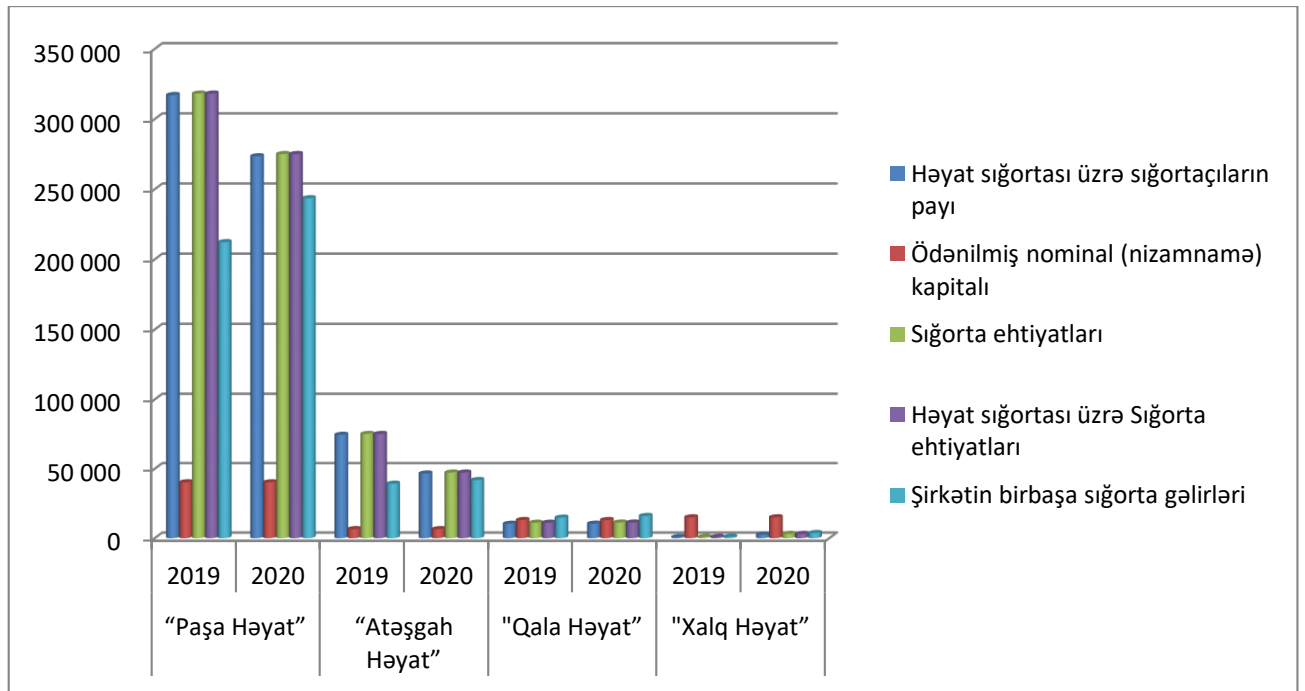

Diagram 2.2.6. Həyat sığortası üzrə sığortaçıların payı, ödənilmiş nizamnamə kapitalı, sığorta ehtiyatları və ümumi sığorta gəlirləri üzrə şirkətlərinin göstəriciləri (min manatla)

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl və diaqramdan göründüyü kimi 2019-2020-ci illərdə “Paşa Həyat” sığorta şirkətində həyat sığortası üzrə sığortaçıların payı 13.76%, həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatları 13.55% azalmışdır, şirkətin birbaşa sığorta gəlirləri isə 14.74% artmışdır. Ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı isə dəyişməz qalmışdır.

“Atəşgah Həyat” sığorta şirkətində 2019-2020-ci illərdə həyat sığortası üzrə sığortaçıların payı 37.44%, həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatları 37.07% azalmışdır, şirkətin birbaşa sığorta gəlirləri isə 6.68% artmışdır. Ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı isə dəyişməz qalmışdır.

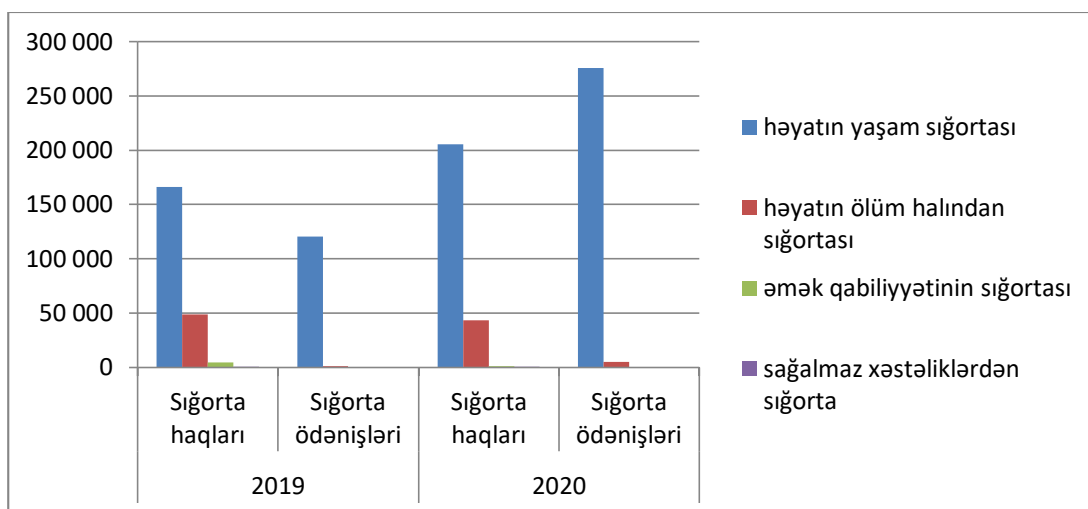
“Qala Həyat” sığorta şirkətində 2019-2020-ci illərdə həyat sığortası üzrə sığortaçıların payı 0.48% artmışdır, həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatları 1.25% artmışdır, şirkətin birbaşa sığorta gəlirləri isə 8.19% artmışdır. Ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı isə dəyişməz qalmışdır.

Cədvəl 2.2.9.

Azərbaycanda həyat sığortası üzrə hesablanmış sığorta haqları və sığorta ödənişləri (min manatla) [141,144]

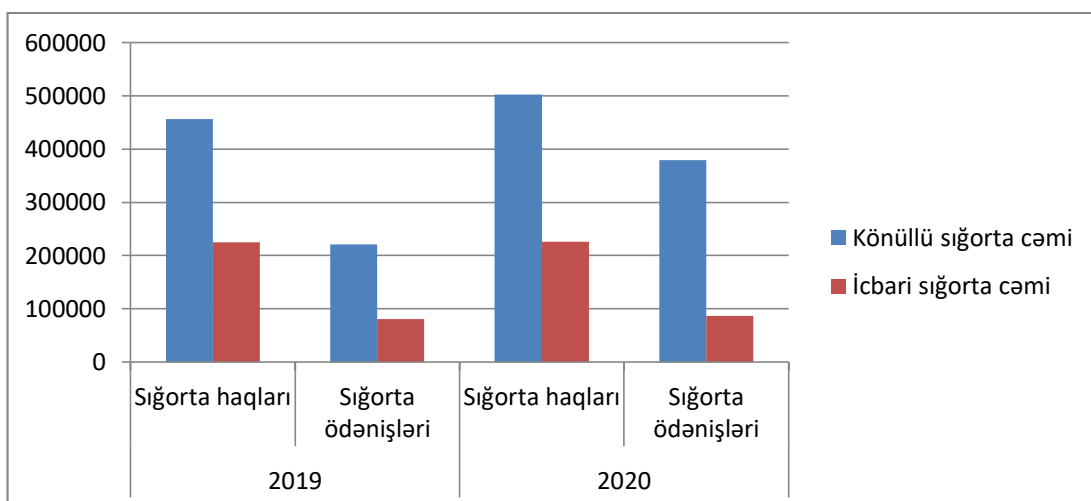
Sığorta sinifləri	2019		2020	
	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri
könüllü sığortalar üzrə - cəmi :	456 604	220 910	502 769	378 741
o cümlədən:				
Həyat sığortası üzrə	219 371	121 798	249 794	280 441
o cümlədən:				
həyatın yaşam sığortası	166 110	120 548	205 342	275 662
həyatın ölüm halından sığortası	48 537	1 250	43 130	4 780
əmək qabiliyyətinin sığortası	4 374	0	843	0
sağalmaz xəstəliklərdən sığorta	351	0	479	0
İcbari sığortalar üzrə -cəmi	224 573	80 627	225 865	86 412
o cümlədən:				
Həyat sığortası üzrə	48 113	3 101	53 950	2 559
o cümlədən:				
İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta	48 113	3 101	53 950	2 559
YEKUN	681 177	301 537	728 634	465 153

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

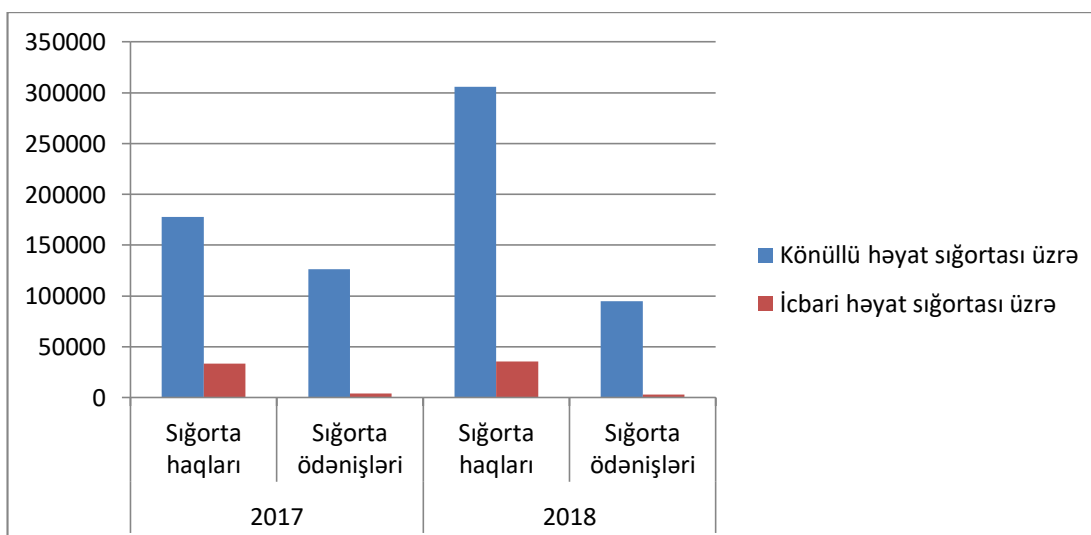
Diaqram 2.2.7. Həyat sığortasının növləri, min manat

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

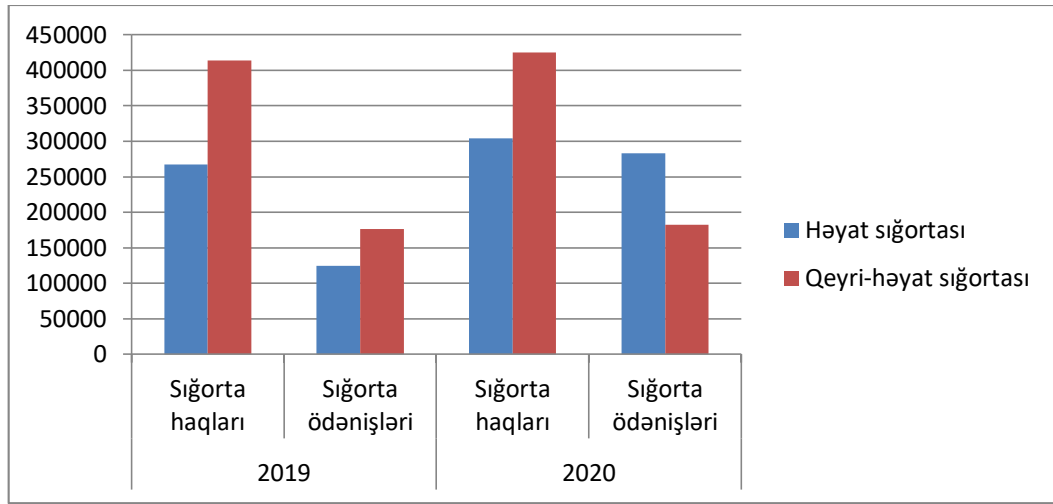
Diaqram 2.2.8. Könüllü və icbari sığorta, min manat

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

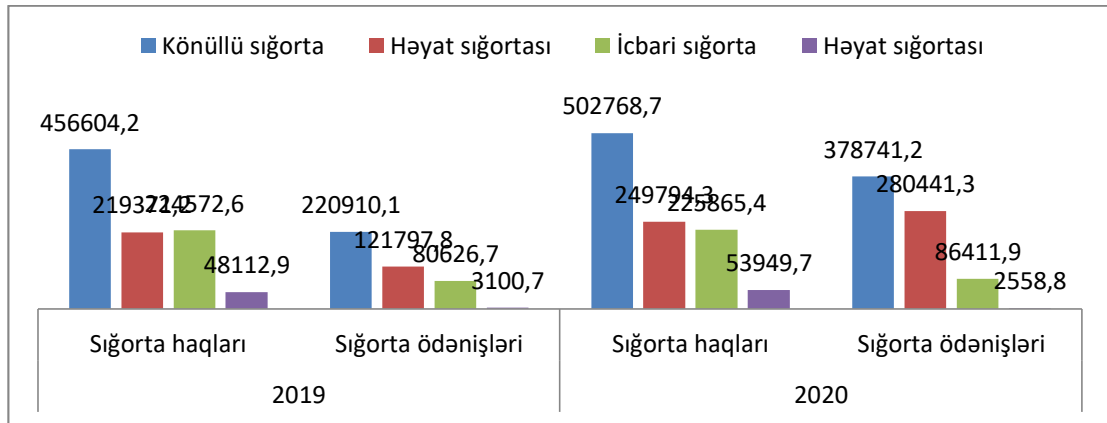

Diaqram 2.2.9. Könüllü və icbari həyat sığortası, min manat

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Diaqram 2.2.10. Həyat və qeyri-həyat sığortası, min manat
Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Diaqram 2.2.11. Könüllü və icbari həyat sığortası, mln. manat
Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Həyat sığortası sisteminin inkişafına mənfi təsir edəcək bir sıra amillər vardır ki, bu sistemin inkişafını təmin etmək üçün bu amillərin nəzərə alınması vacibdir. İlk olaraq inflyasiyanı göstərmək olar. Adətən sabit iqtisadi inkişafa malik olan dövlətlərdə sığorta qarantiyalarının məbləği nominal əsaslarla müəyyən edilir. Onu da nəzərə alsaq ki, sığorta mükafatı əsasən müqavilə bağlanan zaman müəyyən edilir, bu zaman inflyasiyanın təsiri çox olduqda real qiymətə uyğun məbləğin uyğunlaşdırılması vacibdir.[47,s.6] Lakin əksər həyat sığortası müqavilələrində inflyasiyaya uyğunlaşdırılma nəzərdə tutulmur. Buna görə də yüksək inflyasiya müşahidə edilən dövlətlərdə sığortalananların risklərinin azaldılması məqsədilə bu amilin nəzərə alınması çox vacibdir. Digər tərəfdən, sığorta müqavilələrinin real qiymətlər əsasında bağlanması sığorta şirkətləri üçün risklidir. Ona görə ki, şirkətlər inflyasiyanın təsiri ilə dəyə biləcək zərərin qarşısının alınması məqsədilə digər real qiymətlərə uyğunlaşdırılmış maliyyə vasitələrindən istifadə edə bilmirlər.

Həyat sığortası sisteminin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan digər amil maliyyə bazarlarının inkişafı və səmərəliliyidir. İnkişaf etmiş maliyyə bazarları sığorta şirkətlərinə imkan verir ki, onlar əldə etdikləri vəsaitləri daha səmərəli idarə etmək üçün maliyyə bazarındakı digər aktivlərə yönəlsinlər. Bu baxımdan, sığorta şirkətlərinin xarici maliyyə bazarlarında investisiya yatırmaq imkanlarının olması da böyük əhəmiyyət daşıyır. Buna görə də inkişaf etmiş maliyyə bazarlarına malik olmayan dövlətlərdə həyat sığortası sisteminin inkişafı mümkün olmur və iqtisadiyyat bu sektorun üstünlüklərindən istifadə etmək imkanından məhrum olmuş olur. Həyat sığortasının inkişafına mənfi təsir edə biləcək digər amillərə əhalinin həyat sığortasının üstünlüklərindən xəbərdar olmamasını, bu sektorun inkişafı üzrə lazımi təcrübənin və vasitələrin çatışmazlığını və iqtisadiyyat haqqında etibarlı məlumat bazasının olmamasının aid etmək olar. [18,s.64]

Həyat sığortasının fəaliyyətini dərinlən təhlil etmək üçün vacib olan bir sıra göstəricilər nəzərdən keçirilməlidir. Onlara 2011-2017-ci illər ərzində həyat sığortası şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarının dinamikası, həmin dövr ərzində həyat sığorta şirkətləri tərəfindən reallaşdırılan sığorta ödənişlərinin dinamikası, həmin dövr ərzində hesablanmış sığorta haqları və sığorta ödənişlərində hər bir həyat sığorta şirkətinin pay dinamikası, reallaşdırılmış sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarındakı pay dinamikası, ölkənin sığorta bazarında hesablanmış sığorta haqlarında və sığorta ödənişlərində həyat sığortası şirkətlərinin pay dinamikası və s. aiddir. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq onları nəzərdən keçirək.

2.3. Həyat sığortası fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Aparılan təhlillər və tədqiqat göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatı genişləndikcə, böyükdükcə, təkmilləşdikcə onun hər bir elementinin fəaliyyətində əsas parametrlər də müsbət istiqamətdə dəyişir.

Məlum olduğu kimi sığorta bazarının inkişafı ölkə iqtisadiyyatının sahələrində baş verən qeyri-müəyyənliklərdən və risklərdən qorunmağa kömək etməklə, eləcədə daxili yığımın toplanması üçün investisiya kanalı təmin etməklə ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına töhfə verir. Azərbaycanın sığorta bazarı son illərdə ümumi iqtisadi inkişaf

fonunda sabit artım nümayiş etdirsə də, onun maliyyə sektoruna və iqtisadiyyata təsiri minimum səviyyədədir. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının məlumatlarına əsasən 2017-ci ilin sonuna sığorta sektorunun maliyyə dərinliyini ifadə edən sığorta haqlarının ÜDM-ə nisbəti 0,8 faizdən də aşağıdır.[150]

Sığorta sisteminin daimi inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın sahələrinin və ayrı-ayrılıqda hər bir vətəndaşın bu xidmət növündən istifadə etməsi həmişə dövlətin diqqət mərkəzində olmalıdır. Çünki cəmiyyətdə bu xidmət növündən nə qədər yüksək səviyyədə istifadə olunarsa, dövlətin yükü bir o qədər azalar, iqtisadi strukturlar etibarlı qarantiyaya söykənərək səmərəli fəaliyyət göstərər və hər bir vətəndaş baş verə biləcək risklərdən çəkinməyərək öz işlərini uğurla apara bilərlər. Məhz belə bir halda sığorta iqtisadiyyata özünün multiklikator təsirini göstərərək həm makro, həm də mikro səviyyəli problemləri həll edər.

Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarında həyat sığortasının səmərəliliyi ən vacib göstəricilərdən biridir. Bu həm makro, həm də mikro səviyyəli problemlərin həlli üçün zəruridir. Həyat sığortasının formalaşmasının vəziyyətinin təhlil olunması və inkişaf istiqamətlərinin düzgün müəyyənəndirilməsi üçün zəruri olaraq təhlil edilməsi göstəricilərdən biri Azərbaycanda həyat sığortası şirkətlərinin 2016-2020-ci illər ərzində hesabladıqları sığorta haqlarının dinamikasıdır. (Cədvəl 2.3.1)

Cədvəl 2.3.1

Azərbaycanda həyat sığortası şirkətləri tərəfindən 2016-2020-ci illər ərzində hesablanmış sığorta haqlarının dinamikası (min manatla) [136,140,142]

		2016	2017	2018	2019	2020	2016-dən 2020-ə nisbətən, %- lə
1	“Paşa Həyat”	77 679	152 758	264 988	212 559	242 632	312,35
	Bazarda payı, %-lə	53	72	78	79	80	27 bənd
2	“Atəşgah Həyat”	37 436	38 370	60 107	39 087	41 498	110,85
	Bazarda payı, %-lə	25	18	18	15	14	-12 bənd
3	“Qala Həyat”	31 738	19 894	15 897	14 861	15 942	50,23
	Bazarda payı, %-lə	22	9	5	6	5	-16 bənd
4	“Xalq Həyat”	0	0	0	977	3 672	-
	Bazarda payı, %-lə	0	0	0	0	1	-
	Cəmi	146 852	211 021	340 993	267 484	303 744	206,84
	Bazarda payı, %-lə	100	100	100	100	100	100

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Göründüyü kimi 2016-2020-ci illərdə Azərbaycanda həyat sığorta şirkətləri üzrə hesablanmış sığorta haqları və sığorta ödənişləri üzrə istər mütləq, istərsə də nisbi göstəricilərə görə “Paşa Həyat” sığorta şirkəti liderdir.

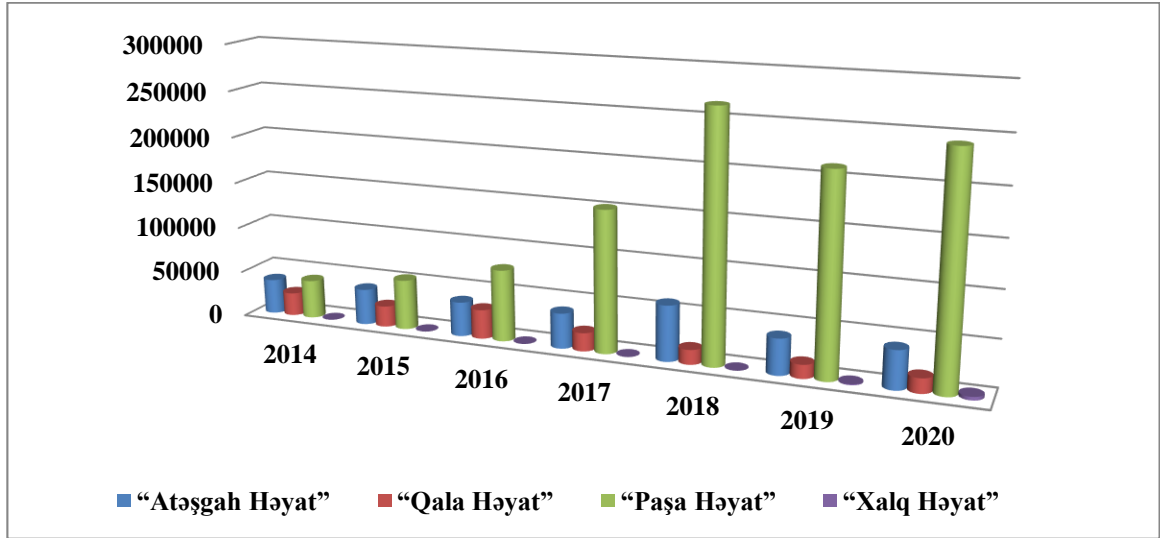

Diagram 2.3.1. Sığorta haqları, min manatla

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Bu müddət ərzində “Paşa Həyat” sığorta yığımlarını 18,7 dəfə, son 4 ildə isə 3,6 dəfə artıraraq ölkə tarixində illik 150 mln. manatdan çox sığorta haqları toplamış ilk sığorta şirkəti olmuşdur. “Paşa Həyat” sığorta yığımları bazarında 2011-ci ildəki payını 36,34%-dən 72,39%-ə və ya 36,05 faiz bəndi yüksəltmişdir.

Təcrübəli sığorta qrupuna daxil olan “Atəşgah Həyat” sığorta şirkəti 2016-2020-ci illərdə hesablanmış sığorta yığımlarını cəmi 4,0 dəfə, son 4 ildə isə cəmi 1,2% artırırsa da, sığorta yığımları bazarında 2011-cü ildəki payı 42,29%-dən 18,18%-ə düşmüşdür.

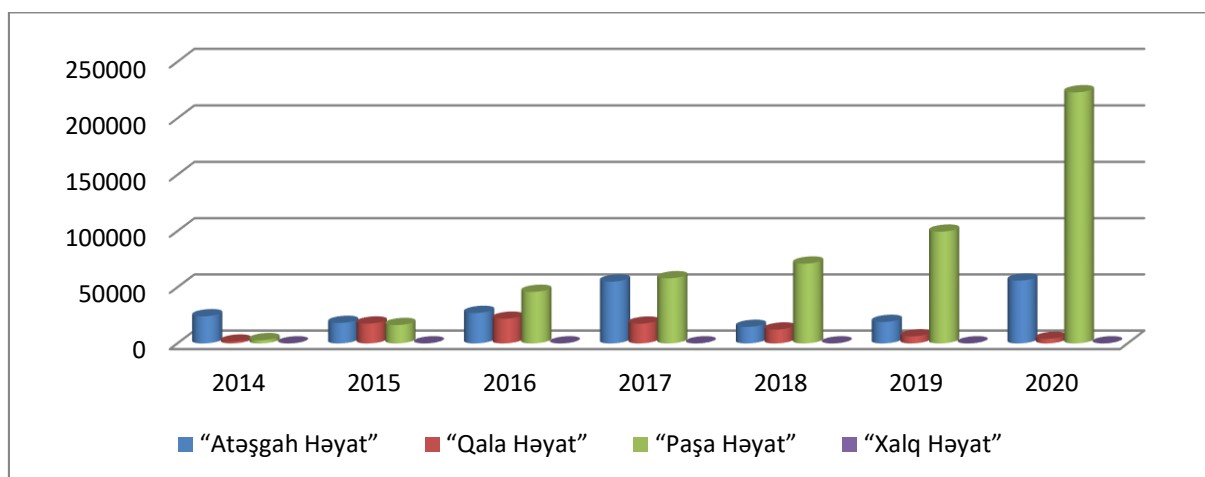
“Qala Həyat” sığorta şirkəti 2016-2020-ci illərdə hesablanmış sığorta yığımlarını cəmi 1,2%, son 4 ildə isə 4,1 dəfə artırırsa da, sığorta yığımları bazarında payı 2011-ci ildəki 21,37%-dən 9,43%-ə düşmüşdür.

Azərbaycanda həyat sığortası şirkətlərinin 2016-2020-ci illər ərzində reallaşdırılan sığorta ödənişlərinin dinamikası (min manatla) [136,140,142]

		2016	2017	2018	2019	2020	2016-dən 2020-ə nisbətən, %- lə
1	“Paşa Həyat”	45 907	58 005	71 045	99 505	222 977	485,71
	Bazarda payı, %-lə	48	44	72	80	79	30 bənd
2	“Atəşgah Həyat”	27 112	55 046	14 720	19 131	55 971	206,45
	Bazarda payı, %-lə	29	42	15	15	20	-9 bənd
3	“Qala Həyat”	21 960	17 583	12 349	6 262	4 052	18,45
	Bazarda payı, %-lə	23	13	13	5	1	-22 bənd
4	“Xalq Həyat”	0	0	0	0	0	-
	Bazarda payı, %-lə	0	0	0	0	0	-
	Cəmi	94 979	130 633	98 115	124 898	283 000	297,96
	Bazarda payı, %-lə	100	100	100	100	100	100

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Cədvəl 2.3.2-dən və diaqramdan görüldüyü kimi 2019-2020-ci illərdə Azərbaycanda həyat sığorta şirkətlərinin sığorta ödənişlərində istər mütləq, istərsə də nisbi göstəricilərə görə “Paşa Həyat” sığorta birincidir. Bu müddət ərzində “Paşa Həyat” sığorta sığorta ödənişlərini 320 dəfə, son 4 ildə isə 20 dəfə artırmışdır. “Paşa Həyat” sığorta ödənişləri üzrə bazar payını 2011-ci ildəki 45,89%-lik bazar payını 2014-cü ildə 10,03%-ə qədər itirsə də, 2017-ci ildə bu payı bərpa edərək 44,40%-ə yüksəltmişdir.

Diaqram 2.3.2. Sığorta ödənişləri

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

“Atəşgah Həyat” sığorta şirkəti 2014-2020-ci illərdə sığorta ödənişlərini 324 dəfə, son 4 ildə isə 2,3 dəfə artırmışdır. Şirkət sığorta ödənişləri üzrə bazarda payını isə müvafiq olaraq 43,13 və 63,6%-dən 143,5%-ə yüksəltmişdir.

“Qala Həyat” sığorta şirkəti 2014-2020-ci illərdə sığorta ödənişlərini 406 dəfə son 4 ildə isə isə 2,3 dəfə artırmış, sığorta ödənişləri üzrə bazarda payını isə 10,98%-dən 13,46%-ə yüksəltmişdir.

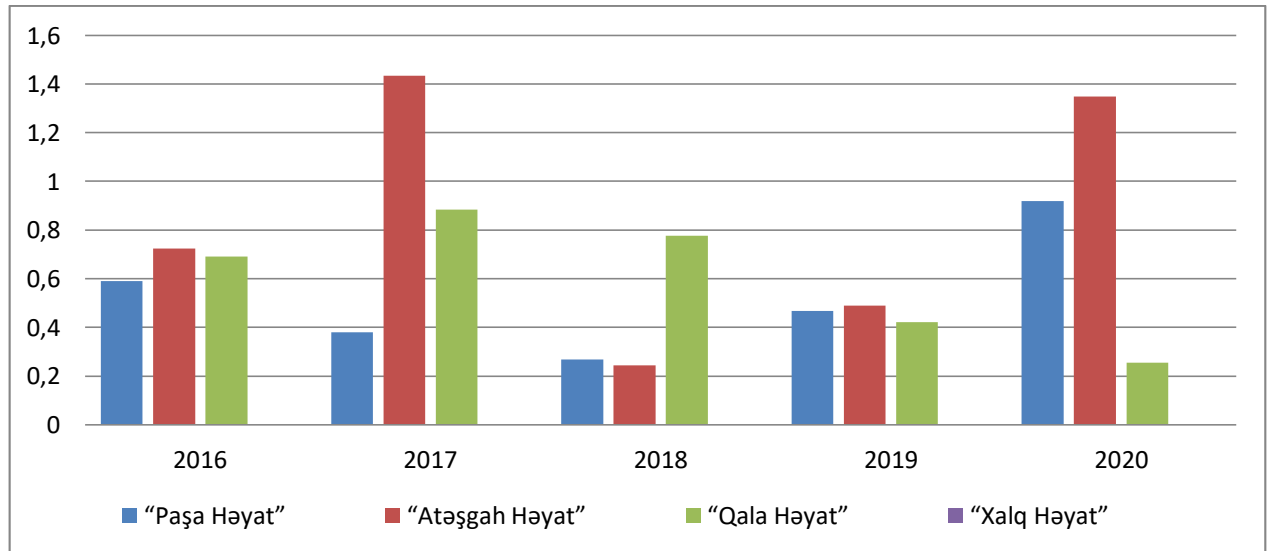
Cədvəl 2.3.3

Azərbaycanda həyat sığortası şirkətlərinin 2011-2017-ci illər ərzində reallaşdırılan sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı, %-lə

		2016	2017	2018	2019	2020	2020-ci il 2016-ə
							nisbətən, %-lə
1	“Paşa Həyat”	0,59	0,38	0,27	0,47	0,92	155,50
2	“Atəşgah Həyat”	0,72	1,43	0,24	0,49	1,35	186,24
3	“Qala Həyat”	0,69	0,88	0,78	0,42	0,25	36,73
4	“Xalq Həyat”	0	0	0	0	0	0,00
	Cəmi	2,01	2,70	1,29	1,38	2,52	125,65

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Cədvəl 2.3.3 və diaqramdan görüldüyü kimi 2011-2017-ci illərdə “Paşa Həyat” sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payına görə 2014-cü ildə ən yüksək göstəriciyə (68,4%) malik olmasına baxmayaraq, sonrakı illərdə bu pay azalaraq 2017-ci ildə 38,0%-ə düşmüşdür ki, bu da bütün həyat sığortası şirkətlərinin ölkə üzrə göstəricisindən (61,9%), həmçinin bütün sığorta şirkətlərinin yekun göstəricisindən (47,6%) xeyli aşağıdır.

Diaqram 2.3.3. Sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı, %-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Bütün bunlara baxmayaraq, “Paşa Həyat” sığorta şirkətinin son 4 ildə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında ortalama payı 48,9% təşkil edir və bunu nəzərə alsaq, şirkətin fəaliyyətini normal saymaq olar.

“Atəşgah Həyat” sığorta şirkəti 2011-2017-ci illərdə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payına görə 2014-cü il istisna olmaqla bütün illərdə şirkətlər üzrə ən yüksək göstəriciyə (143,5%) malik olmuşdur. Yəni faktiki olaraq, “Atəşgah Həyat” sığorta şirkəti 2017-ci ili ziyanla başa vurmuşdur. Bütün bunlara baxmayaraq, “Atəşgah Həyat” sığorta şirkətinin son 4 ildə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında ortalama payı 81,5% təşkil edir və bu göstərici istər həyat sığortasının orta göstəricisindən (49,7%), istərsə də bütün sığorta şirkətlərinin yekun orta göstəricisindən (43,4%) xeyli yüksəkdir və məhz bunu nəzərə alsaq, şirkətin öz müştərilərinə daha həssaslıqla yanaşdığını qeyd etmək olar.

“Qala Həyat” sığorta şirkəti 2011-2014-cü illərdə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payına görə ən aşağı göstəriciyə malik olsa da, 2015-ci ildən başlayaraq bu nisbət sürətlə artaraq 77,3%-dən 88,4%-ə yüksəlmişdir. “Qala Həyat” sığorta şirkətinin son 3 ildə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında ortalama payı 78,3% təşkil edir və bu göstərici istər həyat sığortasının yuxarıda qeyd etdiyimiz orta göstəricisindən, istərsə də bütün sığorta şirkətlərinin yekun orta göstəricisindən xeyli yüksəkdir və məhz bunu nəzərə alsaq, şirkətin də fəaliyyətindəki irəliləyişlərdən danışmaq olar.

Həyat sığortasının formalaşması və fəaliyyətinin müasir vəziyyətini təhlil etmək üçün nəzərdən keçirilməli vacib məsələlərdən biri Azərbaycanın ümumi sığorta bazarında həyat sığortasının yeri və payıdır. Artıq qeyd etdiyimiz kimi 01 yanvar 2018-ci il tarixə Azərbaycanın sığorta bazarında 21 sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərmişdir. Həmin sığorta şirkətlərindən üçü “Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti, “Atəşgah Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti və “Qala Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti həyat sığortası ilə, biri AZRE təkrarsığorta təkrarsığorta ilə, qalanları isə ümumi sığorta fəaliyyəti ilə məşğuldurlar. Ölkənin ümumi sığorta bazarında həyat sığortasının yerini müəyyən etmək üçün bu sığorta növü ilə məşğul olan hər üç sığorta şirkətlərinin son 8 yəni 2011-2017-ci illər ərzində fəaliyyət nəticəsində malik olduqları göstəriciləri və ümumi bazar göstəricilərini müqayisəli təhlil edək. (Cədvəl 2.3.4)

Cədvəl 2.3.4

2016-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda həyat sığorta şirkətlərinin ümumi sığorta bazarında hesablanmış sığorta haqlarında və sığorta ödənişlərindəki payı (min manatla) [141,144]

Göstəricilər	2016	2017	2018	2019	2020
Azərbaycanın sığorta bazarında hesablanmış cəmi sığorta haqları	486074,28	556867	727954	681177	728634
Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqları	146852,18	211021	340993	267484	303744
Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarının sığorta ödənişlərində payı, % lə	30,21	37,89	46,84	39,27	41,69
Azərbaycanın sığorta bazarında reallaşdırılan sığorta ödənişləri	237250,62	257110	240333	301537	465153
Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən reallaşdırılan sığorta ödənişləri	94978,803	130633	98115	124898	283000
Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarının sığorta ödənişlərində payı, % lə	40,03	50,81	40,82	41,42	60,84

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

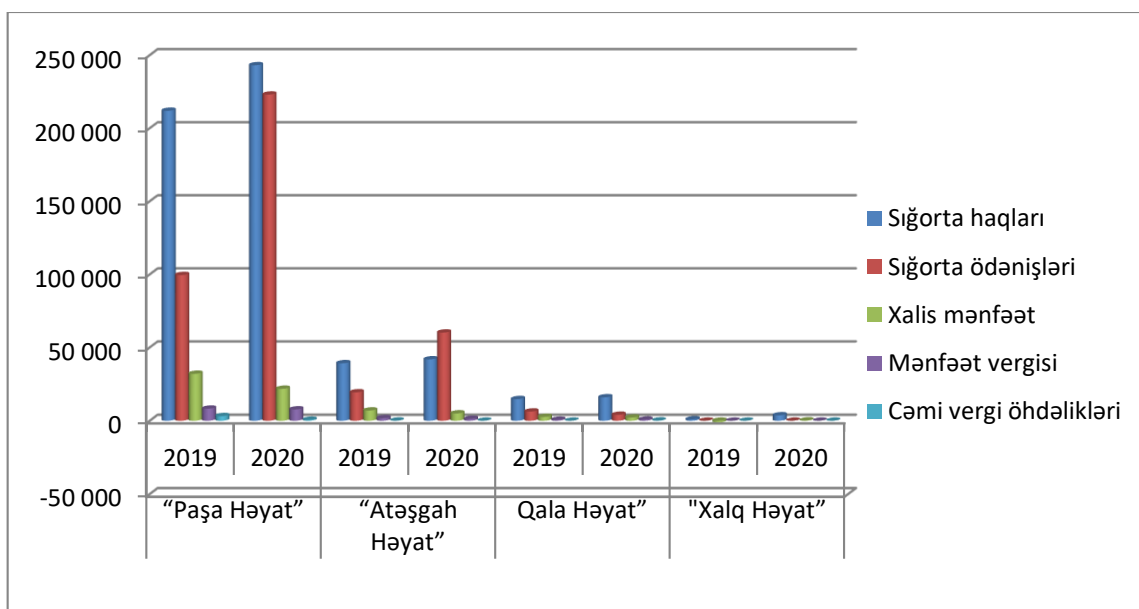
Cədvəl göstəricilərindən aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarında həyat sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarının payı 2011-ci ildəki 9,47%-dən 2013-cü il istisna olmaqla hər il artmış, 2017-ci ildə 37,89%-ə qalxmışdır. Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən reallaşdırılan sığorta ödənişlərinin Azərbaycanın sığorta bazarında reallaşdırılan sığorta ödənişlərində payı 2011-2013-cü illərdə ləng artsa da, 2014-cü ildən başlayaraq bu pay əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 2017-ci ildə 50,81%-ə yüksəlmişdir. Artıq sığorta bazarındakı bu vəziyyət dünya ölkələrinin orta göstəricilərinə yaxındır.

Cədvəl 2.3.5

Sığorta haqları, sığorta ödənişləri, xalis mənfəət, mənfəət vergisi və cəmi vergi öhdəlikləri üzrə şirkətlərinin göstəriciləri (min manatla) [136,140,142]

	Göstəricilər	"Paşa Həyat"		"Atəşgah Həyat"		"Qala Həyat"		"Xalq Həyat"	
		2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
1	Yığılmış sığorta haqları	211 880	243 031	39 204	41 840	14 743	15 951	936	3 671
2	Sığorta ödənişləri	99 505	222 977	19 363	60 149	6 262	4 052	0	5
3	Xalis mənfəət	32 013	21 774	6 961	4 986	2 621	2 189	-1 109	201
4	Mənfəət vergisi	8 223	7 706	1 740	1 246	652	790	0	0
5	Cəmi vergi öhdəlikləri	3 158	637	87	0	0	160	0	0

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Diaqram 2.3.4. Sığorta haqları, sığorta ödənişləri, xalis mənfəət, mənfəət vergisi və cəmi vergi öhdəlikləri üzrə şirkətlərinin göstəriciləri (min manatla)

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl 2.3.6

2019-2020-cı ildə Azərbaycanın sığorta şirkətlərinin həyat və qeyri-həyat sığortası üzrə strukturu, %-lə [141,144,150]

	2019			2020		
	Könüllü sığorta	Həyat sığortası	Qeyri-həyat sığortası	Könüllü sığorta	Həyat sığortası	Qeyri-həyat sığortası
Sığorta təşkilatları tərəfindən bağlanmış müqavilələrin sayı	100	26,54	73,46	100	31,49	68,51
Sığorta təşkilatları tərəfindən bağlanmış müqavilələrin sığorta məbləği	100	0,88	99,12	100	0,75	99,25
Sığorta haqlarından daxilolmalar	100	35,48	64,52	100	40,37	59,63
Təkrar sığorta haqlarından daxilolmalar	100	0,07	99,93	100	0,06	99,95
Hesablanmış sığorta haqları	100	32,60	67,40	100	37,63	62,37
Fiziki şəxslər üzrə hesablanmış sığorta haqları	100	64,69	35,31	100	66,95	33,05
Hüquqi şəxslər üzrə hesablanmış sığorta haqları	100	22,01	77,99	100	32,24	67,76
Sığorta hadisələri ilə əlaqədar hesablanmış sığorta ödənişləri	100	29,55	70,45	100	55,06	44,95
Fiziki şəxslər üzrə sığorta hadisələri ilə əlaqədar hesablanmış sığorta ödənişləri	100	43,50	56,50	100	93,81	6,19

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Cədvəl 2.3.6-də Azərbaycanın sığorta şirkətlərinin 2015-2016-cı ildə həyat və qeyri-həyat sığortası üzrə apardığı əməliyyatların strukturuna görə təhlili verilmişdir. Bu əməliyyatlarda qeyri-həyat sığortası üzrə göstəricilərin payı açıq-aşkar üstün olsa da, məhz bu son 2 ildə ancaq həyat sığortası üzrə göstəricilər artmaqda davam

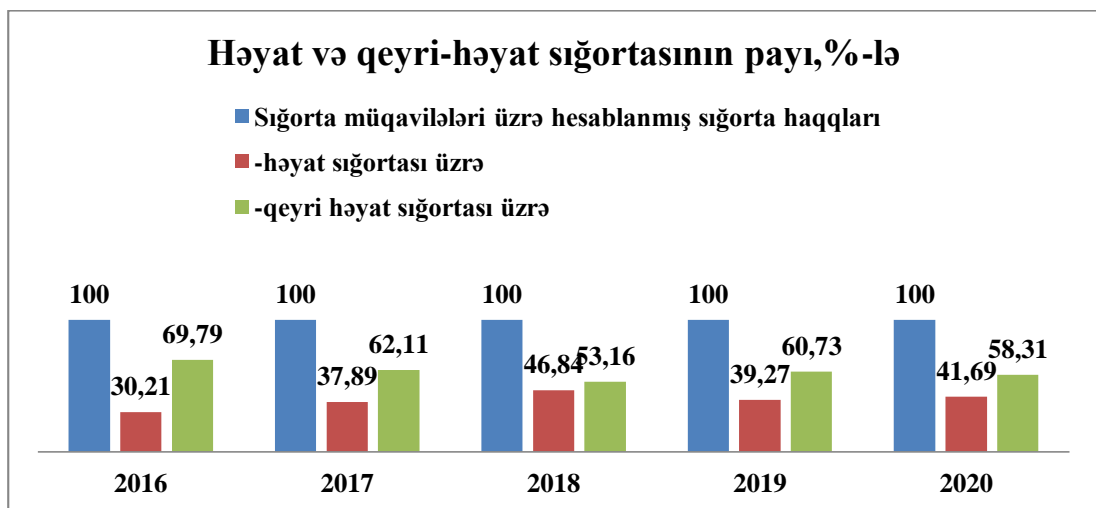
etmişdir. Sığorta təşkilatları tərəfindən həyat sığortası üzrə bağlanmış müqavilələrin sayı üzrə xüsusi çəkisi 24,80%-dən 28,63%-ə; sığorta haqlarından axılolmalar 33,16-dan 36,70-ə; hesablanmış sığorta haqları 30,47-dən 34,21-ə; fiziki şəxslər üzrə hesablanmış sığorta haqları 60,46-dan 60,86-a; hüquqi şəxslər üzrə hesablanmış sığorta haqları 20,57-dən 29,31-ə; sığorta hadisələri ilə əlaqədar hesablanmış sığorta ödənişləri 27,62-dən 50,05-ə; fiziki şəxslər üzrə sığorta hadisələri ilə əlaqədar hesablanmış sığorta ödənişləri 40,65-dən 85,28-ə yüksəlmişdir.

Cədvəl 2.3.7

2016 – 2020-cı illər üzrə Azərbaycan Respublikasında sığorta təşkilatlarında könüllü sığorta haqlarının ümumi məbləğində həyat sığorta haqlarının xüsusi çəkisi,%-lə

Göstəricilər		2016	2017	2018	2019	2020
1	Sığorta müqavilələri üzrə hesablanmış sığorta haqları, cəmi	100	100	100	100	100
1.1	O cümlədən -həyat sığortası üzrə	30,21	37,89	46,84	39,27	41,69
1.2	-qeyri həyat sığortası üzrə	69,79	62,11	53,16	60,73	58,31
2	Sığorta müqavilələri üzrə verilmiş sığorta ödənişləri, cəmi	100	100	100	100	100
2.1	O cümlədən -həyat sığortası üzrə	40,03	50,81	40,82	41,42	60,84
2.2	-qeyri həyat sığortası üzrə	59,97	49,19	59,18	58,58	39,16

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

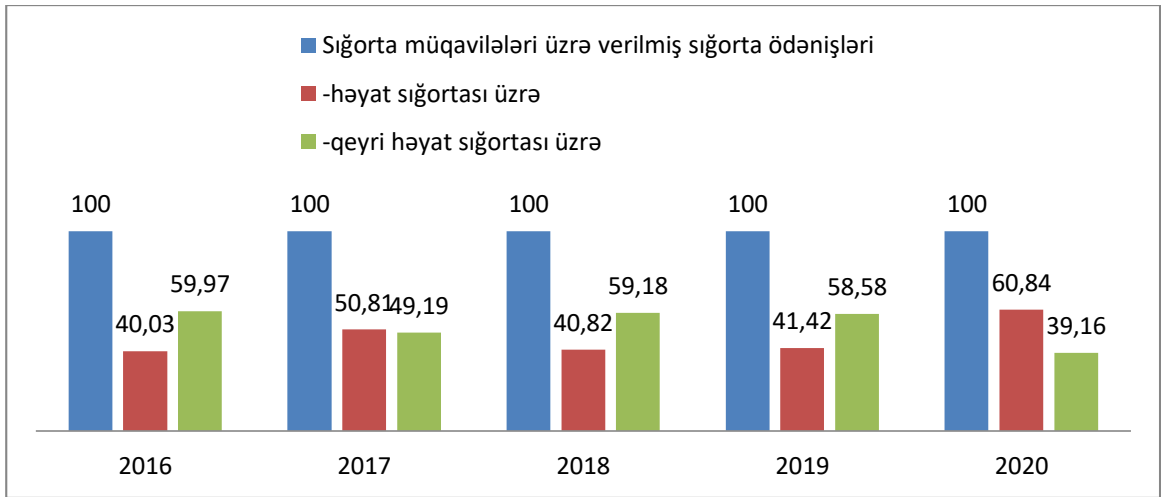

Diaqram 2.3.5. Həyat və qeyri-həyat sığortası üzrə haqların payı,%-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Formalaşmış ümumi bazarın xarakteristikasına nəzər saldıqda demək olar ki, son illər ərzində həyat sığorta şirkətləri dinamik olaraq inkişafdadır. Cədvəl 2.3.16-dan görüldüyü kimi 2011-2016-cı illər ərzində sığorta bazarında həyat sığortası

müqavilələri üzrə hesablanmış sığorta haqqlarının payı 2011-ci ildəki 10,91%-dən 2016-cı ildə 36,70%-ə; sığorta müqavilələri üzrə verilmiş sığorta ödənişləri 27,62%-dən 50,05%-ə yüksəlmişdir.

Diaqram 2.3.6. Həyat və qeyri-həyat sığortası üzrə ödənişlərin payı,%-lə
Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl 2.3.8

Nizamnamə kapitalı, sığorta ehtiyatları, sığorta gəlirləri üzrə nisbi göstəricilər, %-lə [136,140,142]

		"Paşa Həyat"		"Atəşgah Həyat"		"Qala Həyat"		"Xalq Həyat"	
		2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
1	Ödənilmiş nizamnamə kapitalının sığorta ehtiyatlarında payı	12,65	14,63	8,65	13,75	117,43	115,98	1833,41	494,55
2	Şirkətin sığorta haqqlarının sığorta gəlirlərində payı	99,83	99,79	99,90	99,94	100,00	100,00	100,00	100,00
3	Sığorta gəlirlərinin sığorta ehtiyatlarında payı	66,72	88,55	52,25	88,57	132,75	141,85	114,42	121,02

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Cədvəl və diaqramdan görüldüyü kimi "Paşa Həyat" sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə ödənilmiş nizamnamə kapitalının sığorta ehtiyatlarında payı 76,8%-dən 52,96%-ə, həyat sığortası üzrə ödənilmiş nizamnamə kapitalının sığorta ehtiyatlarında payı 104,02%-dən 100,0%-ə, sığorta gəlirlərinin sığorta haqlarında payı 85,97%-dən 21,05%-ə, sığorta gəlirlərinin sığorta ehtiyatlarında payı 89,45%-dən 21,51%-ə, sığorta gəlirlərinin həyat sığortası üzrə ehtiyatlarda payı 85,99%-dən 21,51%-ə enmiş, başqa sözlə, şirkətin bütün qeyd edilən göstəriciləri pisləşmişdir.

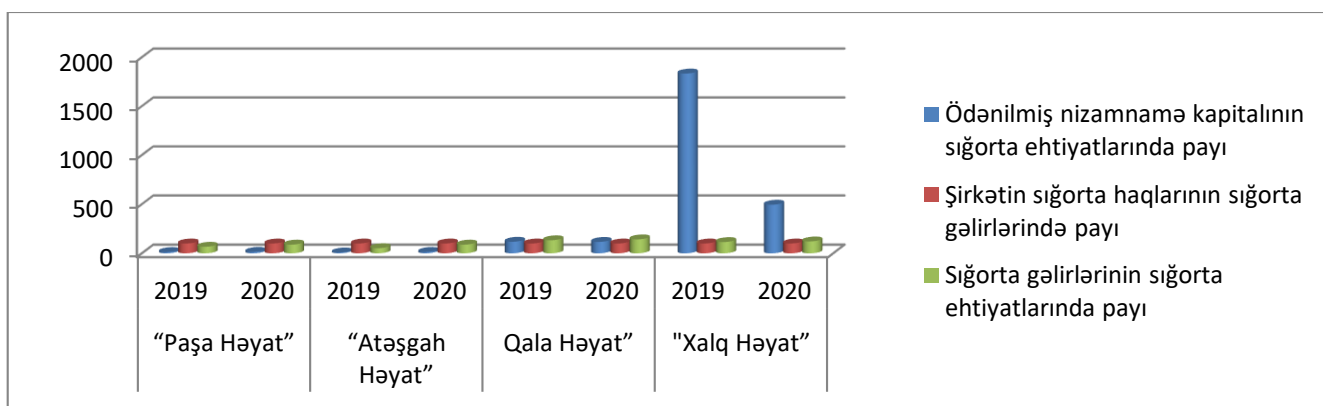

Diagram 2.3.7. Nizamnamə kapitalı, sığorta ehtiyatları, sığorta gəlirləri üzrə nisbi göstəricilər, %-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

“Atəşgah Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə ancaq həyat sığortası üzrə ödənilmiş nizamnamə kapitalının sığorta ehtiyatlarında payı 19,24%-dən 100, %-ə yüksəlmiş, ödənilmiş nizamnamə kapitalının sığorta ehtiyatlarında payı 22,21%-dən 20,49%-ə, sığorta gəlirlərinin sığorta haqlarında payı 104,97%-dən 43,52%-ə, sığorta gəlirlərinin sığorta ehtiyatlarında payı 182,12%-dən 66,66%-ə, sığorta gəlirlərinin həyat sığortası üzrə ehtiyatlarda payı 946,59%-dən 66,66%-ə enmişdir, başqa sözlə, bu şirkətin bütün qeyd edilən göstəriciləri pisləşmişdir.

“Qala Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə ödənilmiş nizamnamə kapitalının sığorta ehtiyatlarında payı 25,1%-dən 46,89%-ə, sığorta gəlirlərinin sığorta ehtiyatlarında payı 98,04%-dən 116,46%-ə, sığorta gəlirlərinin həyat sığortası üzrə ehtiyatlarda payı 98,04%-dən 122,84%-ə yüksəlmiş, həyat sığortası üzrə ödənilmiş nizamnamə kapitalının sığorta ehtiyatlarında payı 100,0%-dən 46,89%-ə, sığorta gəlirlərinin sığorta haqlarında payı 129,09%-dən 100,71%-ə enmişdir.

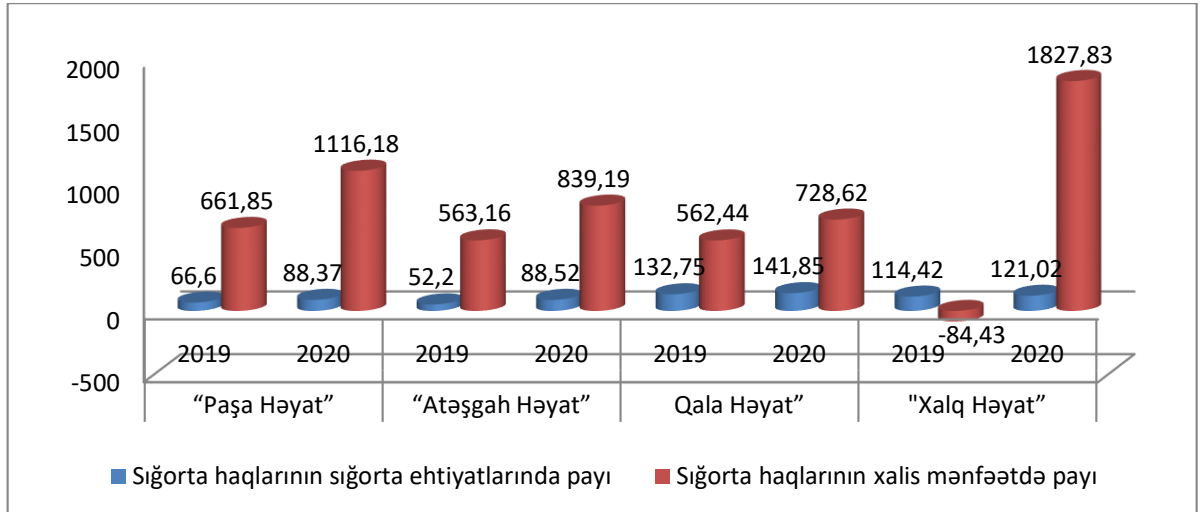
Cədvəl 2.3.9

Sığorta haqları, sığorta ehtiyatları və mənfəət nisbi göstəricilər, %-lə

		"Paşa Həyat"		"Atəşgah Həyat"		"Qala Həyat"		"Xalq Həyat"	
		2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
1	Sığorta haqlarının sığorta ehtiyatlarında payı	66,60	88,37	52,20	88,52	132,75	141,85	114,42	121,02
2	Sığorta haqlarının xalis mənfəətdə payı	661,85	1116,18	563,16	839,19	562,44	728,62	-84,43	1827,83

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Cədvəl və diaqramdan görüldüyü kimi “Paşa Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə sığorta haqlarının həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarında payı 100,02%-dən 102,20%-ə, sığorta haqlarının mənfəətdə payı 306,91%-dən 435,68%-ə yüksəlmiş, sığorta haqlarının sığorta ehtiyatlarında onsuz da çox aşağı rəqəmlə ifadə olunan payı isə 0,02%-dən 0,01%-ə düşmüşdür.

Diaqram 2.3.8. Sığorta haqları, sığorta ehtiyatları və mənfəət üzrə nisbi göstəricilər, %-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

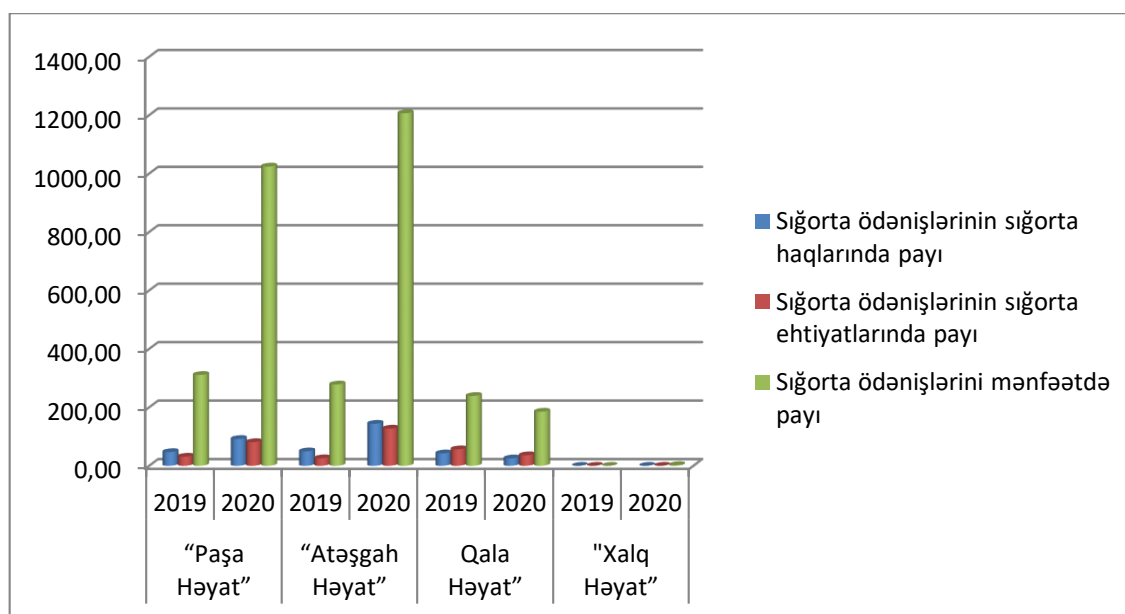
“Atəşgah Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə ancaq sığorta haqlarının mənfəətdə payı 171,53%-dən 13,4 dəfəyə yüksəlmiş, sığorta haqlarının sığorta ehtiyatlarında payı çox cüzi 0,04-dən 0,03%-ə, sığorta haqlarının həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarında payı 9,0 dəfədən 153,17%-ə enmişdir.

“Qala Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə ancaq sığorta haqlarının mənfəətdə payı 10,4 dəfədən 12,2 dəfəyə yüksəlmiş, sığorta haqlarının həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarında payı isə 75,94%-dən 115,64%-ə düşmüş, sığorta haqlarının mənfəətdə çox cüzi olan payı isə dəyişməz - 0,3% qalmışdır.

Sığorta ödənişləri, sığorta haqları, sığorta ehtiyatları və sığorta gəlirləri üzrə nisbi göstəricilər, %-lə

		"Paşa Həyat"		"Atəşgah Həyat"		"Qala Həyat"		"Xalq Həyat"	
		2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
1	Sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı	46,96	91,75	49,39	143,76	42,48	25,40	0,00	0,14
2	Sığorta ödənişlərinin sığorta ehtiyatlarında payı	31,28	81,07	25,78	127,26	56,39	36,03	0,00	0,16
3	Sığorta ödənişlərini mənfəətdə payı	310,825	1024,07	278,145	1206,42	238,907	185,091	0	2,489817

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Diaqram 2.3.9. Sığorta ödənişləri, sığorta haqları, sığorta ehtiyatları və sığorta gəlirləri üzrə nisbi göstəricilər, %-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl və diaqramdan göründüyü kimi "Paşa Həyat" sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı 29,98%-dən 59,10%-ə, sığorta ödənişlərinin sığorta ehtiyatlarında payı və sığorta ödənişlərinin həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarında payı eyni olaraq 31,20%-dən 60,40%-ə, sığorta ödənişlərini mənfəətdə payı isə daha böyük fərqlə artaraq 92,03%-dən 257,48%-ə yüksəlmişdir.

"Atəşgah Həyat" sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı 46,61%-dən 74,42%-ə, sığorta ödənişlərinin sığorta ehtiyatlarında payı və sığorta ödənişlərinin həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarında

payı eyni olaraq 80,86%-dən 110,93%-ə, sığorta ödənişlərini mənfəətdə payı isə daha böyük fərqlə artaraq 79,94%-dən 968,52%-ə yüksəlmişdir.

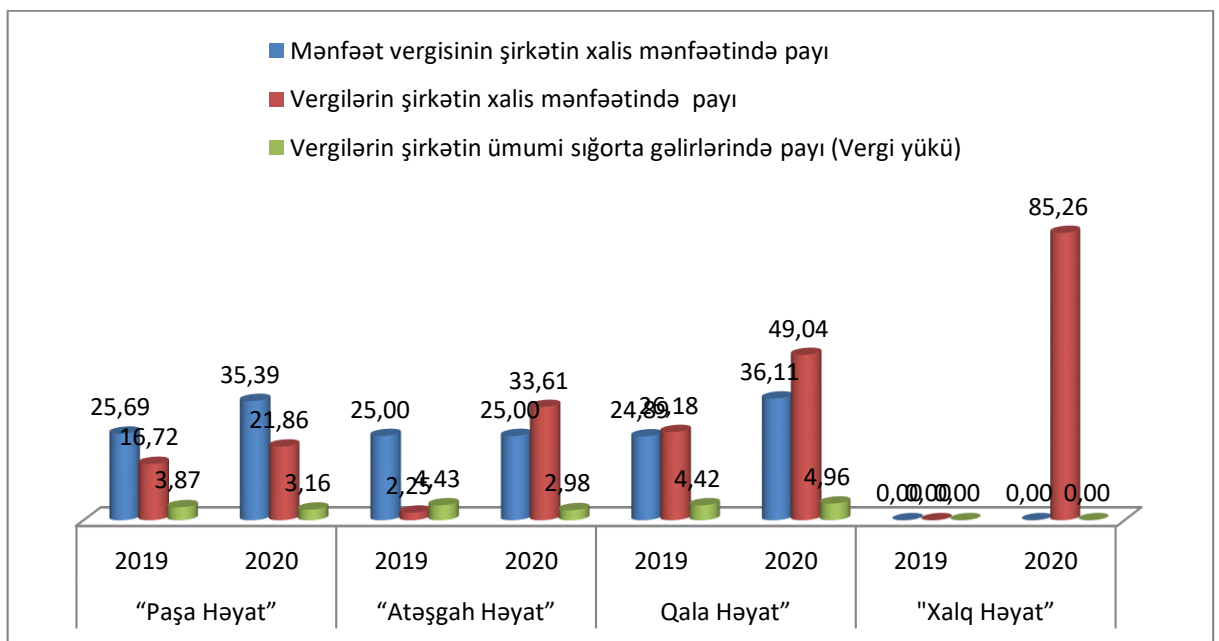
“Qala Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə sığorta ödənişlərinin sığorta haqlarında payı 77,32%-dən 69,19%-ə, sığorta ödənişlərinin sığorta ehtiyatlarında payı və sığorta ödənişlərinin həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatlarında payı eyni olaraq 58,72%-dən 80,01%-ə, sığorta ödənişlərini mənfəətdə payı isə 807,63%-dən 848,03%-ə yüksəlmişdir.

Cədvəl 2.3.11

Mənfəət vergisi, cəmi vergi öhdəlikləri, xalis mənfəət ümumi sığorta gəlirləri üzrə nisbi göstəricilər, %-lə

		“Paşa Həyat”		“Atəşgah Həyat”		“Qala Həyat”		“Xalq Həyat”	
		2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
1	Mənfəət vergisinin şirkətin xalis mənfəətində payı	25,69	35,39	25,00	25,00	24,89	36,11	0,00	0,00
2	Vergilərin şirkətin xalis mənfəətində payı	16,72	21,86	2,25	33,61	26,18	49,04	0,00	85,26
3	Vergilərin şirkətin ümumi sığorta gəlirlərində payı (Vergi yükü)	3,87	3,16	4,43	2,98	4,42	4,96	0,00	0,00

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Diaqram 2.3.10. Mənfəət vergisi, cəmi vergi öhdəlikləri, xalis mənfəət ümumi sığorta gəlirləri üzrə nisbi göstəricilər, %-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl və diaqramdan göründüyü kimi “Paşa Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə mənfəət vergisinin şirkətin xalis mənfəətində payı və vergilərin şirkətin xalis mənfəətində payı eyni olaraq 16,72%-dən 21,86%-ə, vergilərin şirkətin ümumi sığorta gəlirlərində payı və ya vergi yükü 6,34%-dən 23,84%-ə yüksəlmişdir.

“Atəşgah Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə mənfəət vergisinin şirkətin xalis mənfəətində payı 1,53%-dən 24,23%-ə, vergilərin şirkətin xalis mənfəətində payı 2,25%-dən 33,61%-ə, vergilərin şirkətin ümumi sığorta gəlirlərində payı və ya vergi yükü 1,25%-dən 5,77%-ə yüksəlmişdir.

“Qala Həyat” sığorta şirkətində 2015-2016-cı illərdə mənfəət vergisinin şirkətin xalis mənfəətində payı 26,18%-dən 25,19%-ə, vergilərin şirkətin xalis mənfəətində payı 26,18%-dən 49,04%-ə, vergilərin şirkətin ümumi sığorta gəlirlərində payı və ya vergi yükü 1,94%-dən 3,97%-ə yüksəlmişdir.

Bütövlükdə götürüldükdə həyat sığortası şirkətləri üzrə ən yüksək vergi yükü “Paşa Həyat” sığorta şirkətinə düşür.

Cədvəl 2.3.12

Azərbaycanda həyat sığortası şirkətlərinin 2019-2020-ci illər üzrə sığorta haqları və ödənişlərin, vergi öhdəliklərinin əldə etdikləri gəlirlərə görə səmərəlilik göstəriciləri, %-lə [136,140,142]

	2019	2020
Paşa Həyat		
Sığorta haqlarının gəlirlərdə payı	99,83	99,79
Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı	46,88	91,56
Vergilərin gəlirlərdə payı	3,87	3,16
Atəşgah Həyat		
Sığorta haqlarının gəlirlərdə payı	99,90	99,94
Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı	49,34	143,67
Vergilərin gəlirlərdə payı	4,43	2,98
Qala Həyat		
Sığorta haqlarının gəlirlərdə payı	100,00	100,00
Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı	42,48	25,40
Vergilərin gəlirlərdə payı	4,42	4,96
Xalq Həyat		
Sığorta haqlarının gəlirlərdə payı	100,00	100,00
Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı	0,00	0,14
Vergilərin gəlirlərdə payı	0,00	0,00
Cəmi həyat sığortası şirkətləri üzrə		
Sığorta haqlarının gəlirlərdə payı	399,73	399,73
Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı	138,70	260,77
Vergilərin gəlirlərdə payı	12,73	11,10

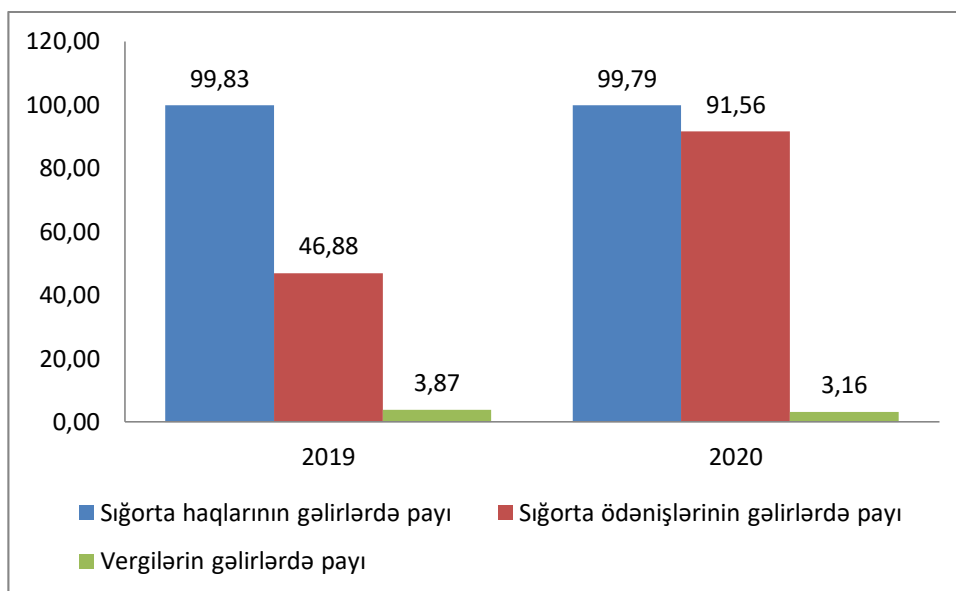
Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Cədvəl 2.3.13

“Paşa Həyat” sığorta şirkətində 2019-2020-ci illər üzrə sığorta haqları, sığorta ödənişləri və vergi öhdəliklərinin gəlirlərə görə səmərəliliyi %-lə

	2019	2020
Sığorta haqlarının gəlirlərdə payı	99,83	99,79
Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı	46,88	91,56
Vergilərin gəlirlərdə payı	3,87	3,16

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Diaqram 2.3.11. “Paşa Həyat” sığorta şirkətində 2019-2020-ci illər üzrə sığorta haqları, sığorta ödənişləri və vergi öhdəliklərinin gəlirlərə görə səmərəliliyi %-lə

[136] *Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir*

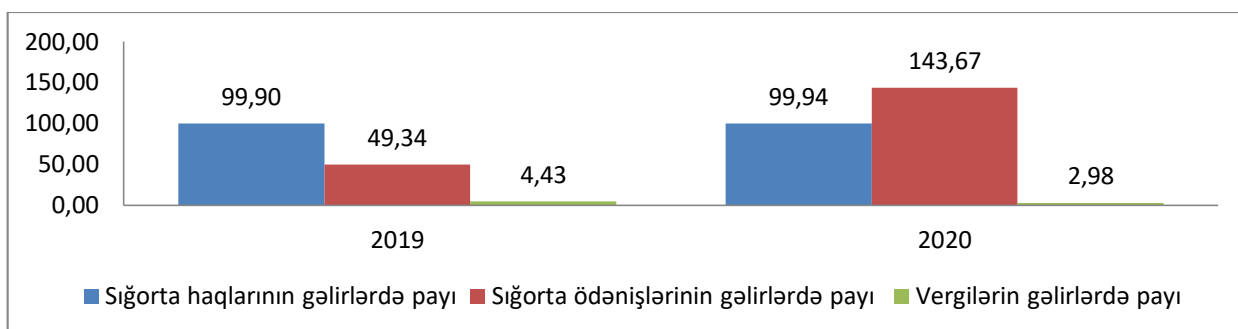
Cədvəl və Diaqramdan görüldüyü kimi “Paşa Həyat” sığorta şirkətində sığorta haqlarının gəlirlərdə payı 2013-cü il istisna olmaqla (68,54%) bir necə dəfə yüksək olmuşdur, məsələn, 2011-ci bu fərq 1,8, 2012-ci ildə 2,6, 2014-cü ildə 2,2, 2016-cı ildə isə 4,8 dəfə təşkil etmişdir. Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı 2011-ci ildə cəmi 3,99%, sonrakı illərdə bir qədər yüksələrək 2015-ci ildə 34,88%, 2016-cı ildə isə 2,8 dəfə təşkil etmişdir. Vergi öhdəliklərinin gəlirlərdə payı 2011-ci ildəki 45,31%-dən 2013-cü ildə 50,7%-ə yüksəlsə də, sonrakı illərdə azalaraq 2016-cı ildə 23,84% olmuşdur.

Cədvəl 2.3.14

“Atəşgah Həyat” sığorta şirkətində 2019-2020-ci illər üzrə sığorta haqları, sığorta ödənişləri və vergi öhdəliklərinin gəlirlərə görə səmərəliliyi %-lə [140]

	2019	2020
Sığorta haqlarının gəlirlərdə payı	99,90	99,94
Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı	49,34	143,67
Vergilərin gəlirlərdə payı	4,43	2,98

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Diaqram 2.3.12. “Atəşgah Həyat” sığorta şirkətində 2019-2020-ci illər üzrə sığorta haqları, sığorta ödənişləri və vergi öhdəliklərinin gəlirlərə görə səmərəliliyi %-lə
Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

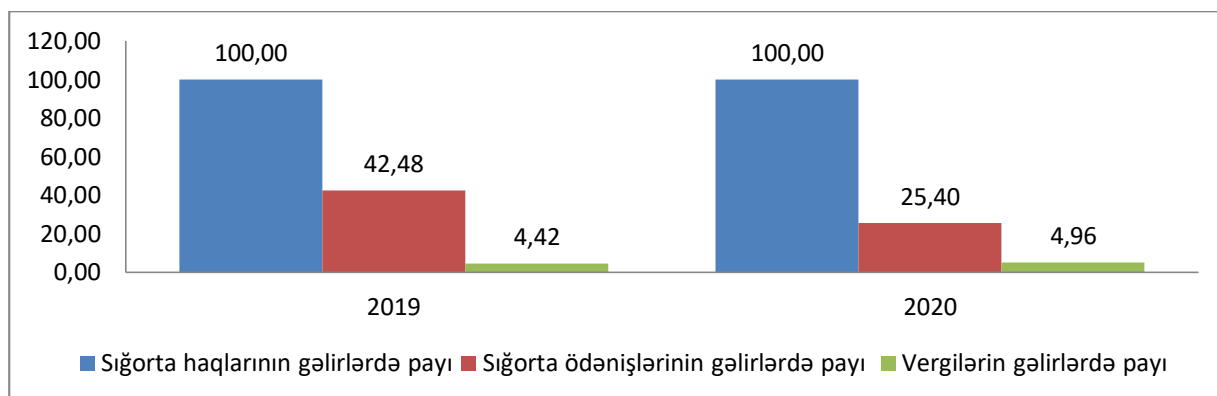
Cədvəl və Diaqramdan göründüyü kimi “Atəşgah Həyat” sığorta şirkətində sığorta haqlarının gəlirlərdə payı 2015-ci il istisna olmaqla (95,27%) bir neçə dəfə yüksək olmuşdur, məsələn, 2012-ci bu fərq 2,6, 2013-cü ildə 1,5, 2016-cı ildə isə 2,3 dəfə təşkil etmişdir. Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı 2012-ci ildə 39,77%-dən 2016-cı ildə 166,40%-ə yüksəlmişdir. Vergi öhdəliklərinin gəlirlərdə payı 2011-ci ildəki 8,09%-dən 2013-cü ildə 9,9%-ə yüksəlsə də, sonrakı illərdə azalaraq 2016-cı ildə 5,77%-ə düşmüşdür.

Cədvəl 2.3.15

“Qala Həyat” sığorta şirkətində 2019-2020-ci illər üzrə sığorta haqları, sığorta ödənişləri və vergi öhdəliklərinin gəlirlərə görə səmərəliliyi %-lə [142]

	2019	2020
Sığorta haqlarının gəlirlərdə payı	100,00	100,00
Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı	42,48	25,40
Vergilərin gəlirlərdə payı	4,42	4,96

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Diaqram 2.3.13. “Qala Həyat” sığorta şirkətində 2019-2020-ci illər üzrə sığorta haqları, sığorta ödənişləri və vergi öhdəliklərinin gəlirlərə görə səmərəliliyi, %-lə
Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

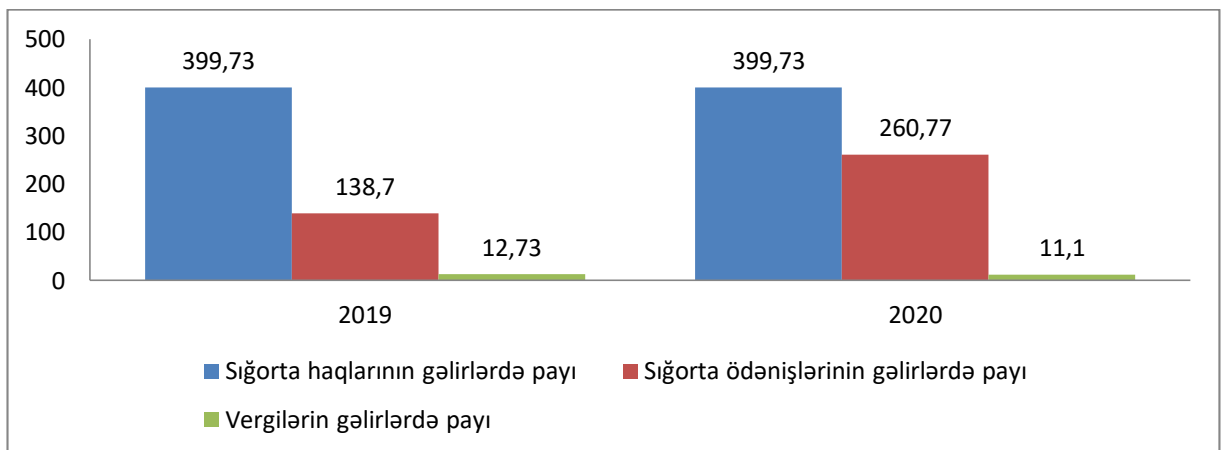
Cədvəl və Diaqramdan göründüyü kimi “Qala Həyat” sığorta şirkətində sığorta haqlarının gəlirlərdə payı ancaq 2011-ci ildə 1,4, 2012-ci ildə 2,4, 2014-cü ildə 2,3 dəfə üstünlüklə, 2013-cü ildə bu fərq azalaraq 99,60%-ə, 2015-ci ildə 77,45%-ə, 2016-cı ildə ir qədər yüksələrək 99,3% təşkil etmişdir. Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı 2011-ci ildə cəmi 1,28%, sonrakı illərdə bir qədər yüksələrək 2014-cü ildə 14,09%, 2015-ci ildə 59,89%, 2016-cı ildə isə 68,7% olmuşdur. Vergi öhdəliklərinin gəlirlərdə payı 2011-ci ildəki 37,72%-dən başlayaraq hər il azalaraq 2014-cü ildə 23,09%, 2015 və 2016-cı illərdə kəskin azalaraq müvafiq olaraq cəmi 7,42-3,97% təşkil etmişdir. Cədvəl və Diaqramdan göründüyü kimi yuxarıda təhlil olunan 3 Həyat sığortası şirkətləri üzrə sığorta haqlarının gəlirlərdə payı 2015-ci il istisna olmaqla (99,20%) bir necə dəfə yüksək olmuşdur, məsələn, 2011-ci bu fərq 2,8, 2012-ci ildə 2,5, 2014-cü ildə 1,5, 2016-cı ildə isə 2,3 dəfə təşkil etmişdir. Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı 2011-ci ildə cəmi 4,98%, sonrakı illərdə yüksələrək 2015-ci ildə 44,49%, 2016-cı ildə isə 1,5 dəfə təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.3.16

Həyat sığortası şirkətləri üzrə 2019-2020-ci illər üzrə sığorta haqları, sığorta ödənişləri və vergi öhdəliklərinin gəlirlərə görə səmərəliliyi %-lə [141]

	2019	2020
Sığorta haqlarının gəlirlərdə payı	399,73	399,73
Sığorta ödənişlərinin gəlirlərdə payı	138,70	260,77
Vergilərin gəlirlərdə payı	12,73	11,10

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Diaqram 2.3.14. Həyat sığortası şirkətləri üzrə 2019-2020-ci illər üzrə sığorta haqları, sığorta ödənişləri və vergi öhdəliklərinin gəlirlərə görə səmərəliliyi %-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

İqtisad elmindən məlum olduğu kimi istənilən sahibkarlıq, biznes strukturunun fəaliyyəti ikili xarakter daşıyır. Onlar bir tərəfdən maksimum mənfəət əldə etmək üçün çalışır, digər tərəfdən isə dövlət büdcəsinin doldurulması üçün sosial institut kimi fəaliyyət göstərirlər. Həyat sığortası şirkətlərinin dövlət büdcəsinə ödədikləri vergilərin gəlirlərdə payı 2011-ci ildəki 42,06%-dən 2013-cü ildə 32,89%-ə, sonrakı illərdə yenə azalaraq 2015-ci ildə 18,93%-ə, 2016-cı ildə 9,45%-ə düşmüşdür.

III FƏSİL. HƏYAT SİĞORTASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ BU BAZARDA DÜNYANIN QABAQCIL TƏCRÜBƏSİNİN TƏTBİQİ İMKANLARI

3.1. Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, incan cəmiyyətinin normal inkişaf etməsində həyat sığortasının rolu böyükdür. Həyat sığortasının normal fəaliyyət göstərdiyi cəmiyyətdə hətta ən böyük təhlükə və bədbəxt hadisələr baş verəndə bu böyük bir kataklizm törədə bilməz və cəmiyyət özünün sabit inkişafını davam etdirər.

Həyat sığortası artıq qeyd edildiyi kimi insanların ən zəruri və vacib tələblərini ödəyən xidmət və məhsullardan, eyni zamanda maliyyə bazarında yığım aləti olmaqdan və həmçinin makro səviyyədə ümumi daxili məhsulun formalaşma elementi olmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasında həyat sığortasının inkişaf etdirilməsinin ən ümdə vəzifələri olan cəmiyyət üzvlərinin sosial problemlərinin həll olunması, ölkənin iqtisadi inkişafına dəstək verilməsi, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində vətəndaşların bu və ya digər problemlərinin həlli, həyat sığortası sahəsində fəaliyyətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və s. bir-biri ilə üzvi surətdə sıx bağlıdırlar və bir birini tamamlayırlar.

Həyat sığortası sahəsinin inkişaf etdirilməsi ümumi sığorta bazarı kimi ölkənin iqtisadi siyasi həyatından asılı olaraq çoxsaylı iqtisadi amillərin təsiri altında formalaşmış və inkişaf etməkdədir. SSRİ-nin dağılması və bu səbəbdən Azərbaycan müstəqillik qazanaraq dünya investisiya bazarına qoşularaq neft və qaz sənayesi sahəsində çoxmilyonlu investisiya cəlb edə bilməsi ölkə iqtisadiyyatını qısa müddət ərzində sürətli inkişaf etdirdi. Neft satışından əldə edilən küllü miqdarda gəlirlər və həmçinin sənayenin bu sahəsinə və infrastruktur layihələrinə qoyulmuş milyardlarla dollar investisiya vəsaitləri hesabına ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində canlanma yaranmışdır. Məhz

bu səbəbdən də 1995-ci ildən başlamış 2012-ci ilə qədər iqtisadiyyat böyük dinamik inkişafa malik olmuşdur. Qeyd edilən səbəblərdən həmin dövr ərzində ölkənin maliyyə büdcə, vergi, gömrük, bank və s. sistemləri möhkəmlənmiş və inkişaf etmişdir. Həmin sistemlərin və dinamik inkişafın təsiri altında formalaşan sürətlə inkişaf edən sahələrdən biri də sığorta sistemi olmuşdur. Bu sistem daxilində isə həyat sığortası xüsusi rol oynamağa başlamışdır.

Təhlillər göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında 1994-cü ildə bağlanmış “Əsrin müqaviləsi”, sonralar isə qəbul olunmuş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, “Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları” əhəmiyyətli rol oynamışdır. Qeyd edilən sənədlər, konsepsiya və proqramların inkişafını nəzərdə tutduğu sahələrdən biri də sığortanın xüsusi sahəsi olan həyat sığortasıdır.

Həyat sığortasının daha da etibarlı olması, cəmiyyət üzvlərinin yaranmış problemlərinin vaxtılı-vaxtında həll olunması ən vacib məsələlərdən biri məhz elə sığortanın bu növünün səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsidir.

Bu istiqamətdə makrosəviyyədə aparılan mühüm tədbirlərdən biri “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə strateji yol xəritəsidir.

Bu sənəddə qeyd edildiyi kimi ölkə iqtisadiyyatında 1991-1994 cü illər ərzində tənəzzül dövrü, 1995-2003-cü illər dərin iqtisadi islahatlar, keçid və bərpa dövrü 2004-2014-cü illər isə iqtisadi inkişaf və tərəqqi dövrü olmuşdur. [7,səh 11] İnkişafın bu mərhələlərinin hər biri iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin dinamik fəaliyyətinə bir cür təsir etmişdir. Elə sığorta sistemi də bu dövrlər ərzində fərqli inkişaf parametrlərinə malik olmuşdur. 2004-cü ildə respublikamız adambaşına milli gəlirin həcminə görə yoxsul ölkələr qrupuna, 2005-ci ildə aşağı orta gəlirli, 2009-cu ildən bəri isə yuxarı-orta gəlirli ölkələr qrupuna daxil olmuşdur. [7 səh 9]. Həmin dövrlərin xarakterinə uyğun olaraq ölkə iqtisadiyyatı, onun xarakterinə uyğun olaraq ölkənin maliyyə, büdcə, bank, pul, kredit, investisiya, vergi, sığorta sistemləri də fəaliyyət göstərir.

Aparılan təhlilər bir daha sübut edir ki, ölkə iqtisadiyyatı nə qədər dinamik inkişaf edərsə, onun struktur elementləri olan müxtəlif sistemlər və həmçinin də sığorta sistemi onunla paralel inkişafa malik olur. Belə ki, Azərbaycanda 2004-2015-ci illər ərzində real

olaraq iqtisadi artım 10,6% səviyyəsində olmuş, ümumi daxili məhsulun həcmi 7,6 dəfə artmışdır. [7, səh 22] həmin dövr ərzində adambaşına ÜDM həcmində 6,5 dəfə artım olmuş, nəticədə Azərbaycan dünyanın 134 ölkəsi arasında 79-cu yerə yüksəlmiş, əhalinin sosial rifahı əhəmiyyətli səviyyədə yaxşılaşmışdır. əhalinin yoxsulluq səviyyəsi 2004-cü ildəki 40,2 faizdən 4,9%-ə enmişdir. (4) tədqiqatın ikinci fəslində həyat sığortasının müasir vəziyyəti ilə aparılan təhlillərdən aydın olur ki, həqiqətən də həyat sığortası ölkə iqtisadiyyatının iqtisadi inkişaf və tərəqqi dövründə daha da inkişaf etmişdir. Həmin dövrlərdə meydana çıxan mütərəqqi meyllər hesabına ölkə iqtisadiyyatı yüksək dinamikaya malik olmuş və bu da öz növbəsində həyat sığortasının inkişaf etməsinə öz təsirini göstərmişdir.

Bütövlükdə, Azərbaycanın həyat sığortası bazarında şirkətlərin sayı son 7 ildə sabit qalmış, onların nizamnamə kapitalı minimum tələblər səviyyəsini ötərək artmış və bu, şirkətlərin ümumi sığorta bazarında mövqeləri möhkəmləndirmişdir.

Cədvəl 3.1.26.

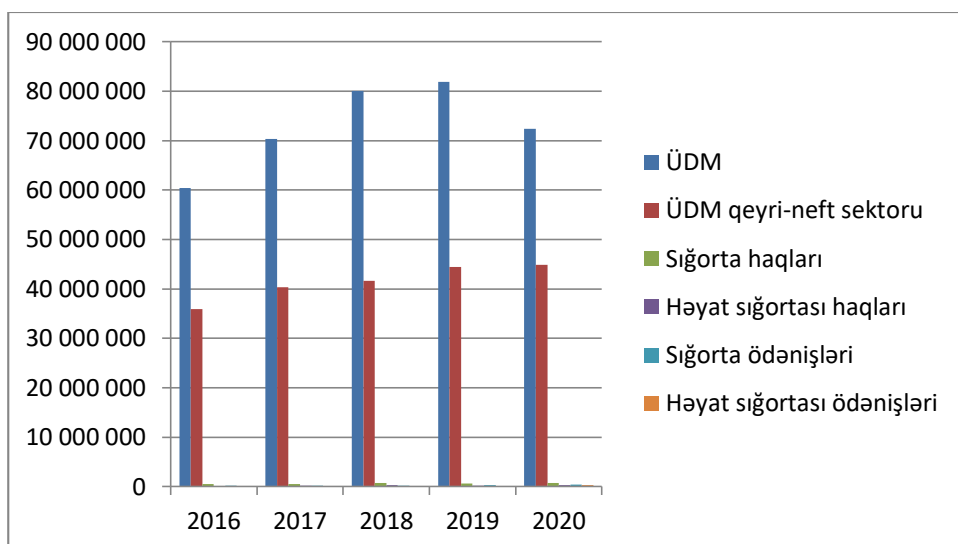
Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin makroiqtisadi parametrləri [150,141,144]

	2016	2017	2018	2019	2020
ÜDM	60 425 200	70 337 800	80 092 000	81 896 200	72 432 200
ÜDM qeyri-neft sektoru	35 951 100	40 328 000	41 662 000	44 481 800	44 862 100
Sığorta haqları	486 074	556 867	727 954	681 177	728 634
Həyat sığortası haqları	146 852	211 021	340 993	267 484	303 744
Sığorta ödənişləri	237 251	257 110	240 333	301 537	465 153
Həyat sığortası ödənişləri	94 979	130 633	98 115	124 898	283 000

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

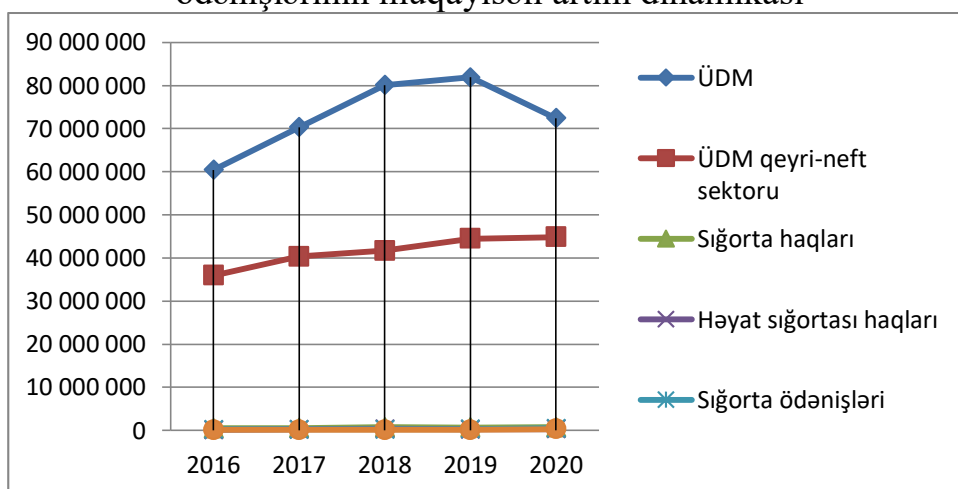
Cədvəl 3.1.26., diaqram və qrafikdən görünür ki, təhlil olunan 2011-2017-ci illər ərzində Azərbaycanda ÜDM 34,7%, o cümlədən qeyri-neft ÜDM-i 72,5%, sığorta haqları 2,34 dəfə, o cümlədən həyat sığortası haqları 9,4 dəfə, sığorta ödənişləri 3,6 dəfə, o cümlədən həyat sığortası ödənişləri 331,4 dəfə artmışdır. Belə fərqli inkişaf dinamikasını və meyllərini diaqram və qrafik təsvirlər də əyani sübut edir.

Diaqram 3.1.26. Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin makroiqtisadi parametrləri

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Qrafik 3.1.4. Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin müqayisəli artım dinamikası

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Sığorta ödənişlərinin də illik artım tempi istər ÜDM-in, istərsə də qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in artım tempini 2017-ci il istisna olmaqla bütün illərdə üstələmiş, lakin 2015 və 2016-cı ildə qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in artım tempindən geri qalmışdır. Həyat sığortası haqları üzrə isə ÜDM-in, həmçinin qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in artım tempindən gerilik ancaq 2013-cü ildə olmuşdur. Həyat sığortası ödənişləri üzrə isə ÜDM-in, həmçinin qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in artım tempini üstələməsi özünü daha böyük fərqlə göstərmişdir. Məsələn, bu fərq 2012-ci ildə 10,8 dəfə, 2014-cü ildə isə 6,9 dəfə kimi böyük üstünlükdə biruzə vermişdir.

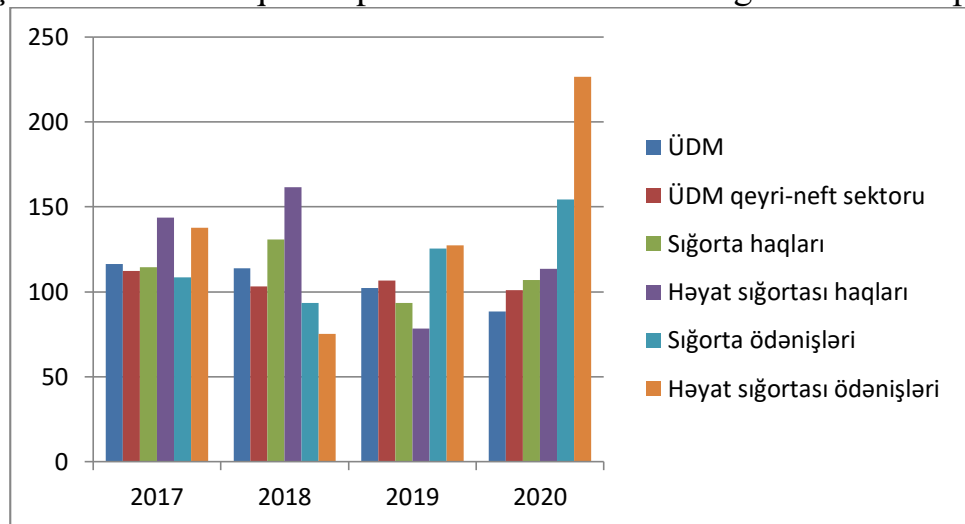
Cədvəl 3.1.27.

Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının sığorta haqları və sığorta ödənişləri üzrə makroiqtisadi parametrlərin əvvəlki ilə görə artım tempi, %-lə

	2017	2018	2019	2020
ÜDM	116	114	102	88
ÜDM qeyri-neft sektoru	112	103	107	101
Sığorta haqları	115	131	94	107
Həyat sığortası haqları	144	162	78	114
Sığorta ödənişləri	108	93	125	154
Həyat sığortası ödənişləri	138	75	127	227

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Diaqram 3.1.27. Azərbaycanca sığorta təşkilatlarının sığorta haqları və sığorta ödənişləri üzrə makroiqtisadi parametrlərin əvvəlki ilə görə artım tempi, %-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəl 3.1.28.

Sığorta haqları və ödənişlərinin ÜDM-də payı, %-lə

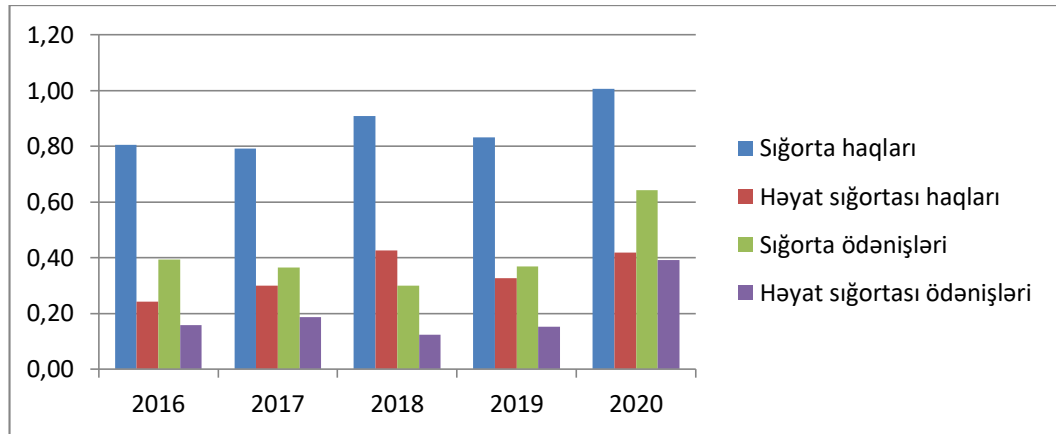
	2016	2017	2018	2019	2020
Sığorta haqları	0,80	0,79	0,91	0,83	1,01
Həyat sığortası haqları	0,24	0,30	0,43	0,33	0,42
Sığorta ödənişləri	0,39	0,37	0,30	0,37	0,64
Həyat sığortası ödənişləri	0,16	0,19	0,12	0,15	0,39

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Cədvəl və diaqramdan görüldüyü kimi təhlil olunan illər ərzində istər sığorta haqları, o cümlədən həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının, istərsə də sığorta ödənişləri və o cümlədən həyat sığortası üzrə sığorta ödənişlərinin ÜDM-də payı 1%-i də keçməmişdir. Sığorta haqlarının ÜDM-də payı 2014-cü ildən sonra bir qədər yüksəlsə

də 0,8% ətrafında qalmış, həyat sığortası haqları 0,3%-ə yaxın, sığorta ödənişləri bir qədər artsa da 0,29-0,37%, həyat sığortası ödənişləri isə 0,05-0,19% olmuşdur.

Diaqram 3.1.28. Sığorta haqları və ödənişlərinin ÜDM-də payı, %-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Lakin belə inkişaf meyillərinə baxmayaraq, ölkədə sığorta haqlarının ÜDM-dəki payı 2011-ci ildəki 0,46%-dən 2017-ci ildə 0,79%-ə, sığorta ödənişlərinin ÜDM-də payı 0,14%-dən, 0,37%-ə yüksəlməsinə, həmçinin 2016 və 2017-ci il istisna olmaqla, sığorta haqlarının və sığorta ödənişlərinin orta illik artım tempininin ÜDM-in, o cümlədən qeyri-neft ÜDM-nin artım tempini qabaqlamasına baxmayaraq, bu göstəricilər istər sığorta xidmətinə tələblər, istərsə də qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi baxımından çox aşağı hesab olunmaqdadır.

Cədvəl 3.1.29.

Sığorta haqları və ödənişlərinin qeyri-neft ÜDM-də payı, %-lə

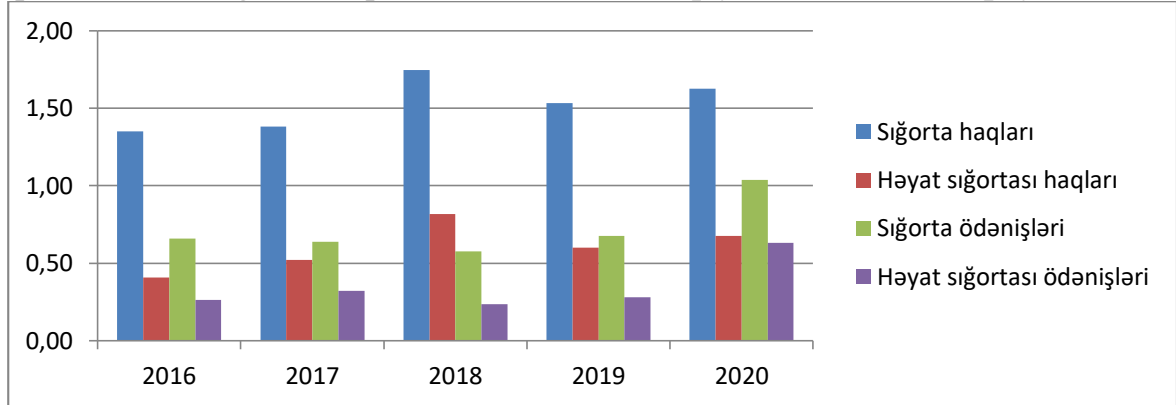
	2016	2017	2018	2019	2020
Sığorta haqları	1,35	1,38	1,75	1,53	1,62
Həyat sığortası haqları	0,41	0,52	0,82	0,60	0,68
Sığorta ödənişləri	0,66	0,64	0,58	0,68	1,04
Həyat sığortası ödənişləri	0,26	0,32	0,24	0,28	0,63

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmış və tərtib edilmişdir

Cədvəl və diaqramdan görüldüyü kimi təhlil olunan illər ərzində sığorta haqlarının qeyri-neft ÜDM-də payı 2011-ci ildəki 1,03%-dən 2017-ci ildə 1,39%-ə, o cümlədən həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının payı 0,10%-dən 0,53%-ə, sığorta

ödənişlərinin payı 0,31%-dən 0,64%-ə, həyat sığortası üzrə sığorta ödənişlərinin payı 0,0%-dən 0,33%-ə yüksəlmişdir. Təbii, bu göstəriciləri də qənaətbəxş saymaq olmaz.

Diaqram 3.1.28. Sığorta haqları və ödənişlərinin qeyri-neft ÜDM-də payı, %-lə

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Ölkə iqtisadiyyatında davamlı inkişafın təmin edilməsi, makroiqtisadi səviyyəli göstəricilərin dinamikasının təmin edilməsi, sabit inkişaf üçün etibarlı bazanın yaradılması pul, kredit, valyuta, qiymətli kağızlar və s. bazarların normal inkişaf etdirilməsi etibarlı sığorta sisteminin fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Bu sistemin daxilində həyat sığortası xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilmə aparılması çox vacib və zəruridir.

Qeyd edilən istiqamətdə səmərəliliyin yüksəldilməsi və təkmilləşmənin aparılması üçün ən zəruri məsələlərdən biri əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsindən, bu siyasətin elementləri olan yoxsulluq səviyyəsinin azalmasından, təqaüd ödənişlərinin artımından, minimum əmək haqqının artırılmasından və s. ibarətdir.

Ölkəmizdə vətəndaşların həyat səviyyəsi yüksəldikcə həyat sığortası göstəriciləri də yüksəlməyə başlamışdır. Ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi bir neçə mühüm göstərici ilə xarakterizə olunur. Azərbaycanın yoxsulluq səviyyəsində yaşayan əhalinin xüsusi çəkisi 2005-ci ildən 2017-ci illər ərzində 29,3%-dən 5%-ə qədər azalmışdır. Həmin dövr ərzində dövlət tərəfindən sosial müdafiə və təminat xərclərinin artırılması nəticəsində əhaliyə pensiya və müavinət ödənişləri 6,7 dəfə artmışdır. Qeyd edilən dövr ərzində çox zəruri sosial göstərici olan minimum əmək haqqı üç dəfədən çox artaraq 2005-ci ildəki aylıq 30 manatdan 2014-cü ildə 130 manata çatmışdır.

Strateji yol xəritəsində nəzərdə tutulan hədəflərə nail olunması, ölkədə daha da dayanıqlı, əhatəli və şaxələndirilmiş iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın sahələrinin tarazlı inkişafının təmin olunması üçün zəruri olan sığorta bazarında səmərəliliyin artırılması və təkmilləşdirilmənin reallaşdırılması üçün vacib olan məsələlərdən biri də həyat sığortası biznesinin yaxşılaşdırılmasıdır. İnsan həyatının davamlı və onun fəaliyyətinin etibarlı olması həyat sığortasının qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir. Sığortanın bu növündə iştirakçı olan hər bir tərəf və həmçinin iştirakçı olmayan dövlət özü də maraqlıdır. Çünki hər bir vətəndaşın, əhalinin, hər bir fərdin sağlamlığı, həyatı və onun normal fəaliyyəti üçün elə bir səmərəli şərait yaradılmalıdır ki, bu biznes hər üç tərəfin maraqlarının reallaşmasını təmin etsin. Bunun üçün də həyat sığortası biznesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və bu sığorta növünün fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üçün uyğun olan həm siyasi, həm iqtisadi, həm də təşkilati amillər yüksək səviyyədə təmin olunmalıdır.

Eyni zamanda müəyyən edilmişdir ki, təhsil səviyyəsi, orta yaş həddi, sosial müdafiə sistemi kimi amillərin həyat sığortasından istifadəyə təsiri çox zəifdir. Buna görə də qiymət sabitliyinin qorunması və bank sisteminin davamlı inkişafının təmin edilməsi həyat sığortası investisiyalarının həcmnin artmasına təsir edən əsas amillərdir. Ümumiyyətlə araşdırmalar göstərir ki, əhalinin gəlirləri artdıqca həyat sığortasına olan tələb də artır. Təsadüfi deyildir ki, həyat sığortası yüksək gəlirli dövlətlərdə daha böyük əhəmiyyətə malikdir. Əhalinin gəlirləri ilə həyat sığortasına olan tələb arasındakı münasibətin formalaşmasında əsasən bir neçə amil rol oynayır. Birincisi, gəlir artdığı zaman insanın həm istehlak səviyyəsi, həm də onun insan kapitalı olaraq dəyəri artır. Belə halda isə daha böyük dəyərə malik olan insan kapitalının qorunması məsələsinin əhəmiyyəti artır.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də həyat sığortası şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsidir. İstənilən iqtisadi və biznes strukturunun sabit dayanıqlı və davamlı inkişaf etməsi üçün onun fəaliyyət göstərdiyi bazarda mövcud olan şərait əsasında strukturun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi vacib tələblərdən biridir. Çünki həmin strukturun fəaliyyət göstərdiyi bazarın dayanıqlılığının təmin edilməsi və sistemin

qarşısında duran makroiqtisdi məqsədlərin reallaşdırılması üçün rəqabətqabiliyyətlilik fəaliyyətin ən vacib elementlərindəndir. Bu baxımdan da həyat sığortası sahəsində səmərəliliyin yüksəldilməsi və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsi vacibdir. Təcrübə göstərir ki, istənilən sistemin normal inkişaf şəraitinin, dinamikliyinin təmin edilməsi üçün sistemdəki elementlər arasında şəffaf rəqabət mühiti olmalıdır. Bunun da nəticəsində sistem elementləri rəqabətə qoşula və sistemi inkişaf etdirə bilirlər.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi yolu ilə maliyyə bazarında fəaliyyətinin genişləndirilməsidir. Təcrübə göstərir ki, kapitallaşma səviyyəsinin artırılması iqtisadi strukturun sürətli inkişaf etməsini, onun fəaliyyətinin böyüməsi və genişlənməsini təmin edir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən həyat sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı öz səviyyəsinə görə xarici ölkələrin analoji şirkətlərinin eyni göstəricisindən dəfələrlə geri qalır. Aydın məsələdir ki, sığorta şirkətlərinin bazarda iqtisadi fəaliyyətlərinin genişləndirmək üçün həm nizamnamə kapitalının və ümumiyyətlə malik olduqları kapital səviyyəsinin yüksək olması vacib şərtlərdəndir. Məhz elə bu baxımdan da uyğun bazarda fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün minimum kapital həcmnin daimi artırılması dövlətin diqqət mərkəzindədir. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən həyat sığorta şirkətlərinin hər üçünün malik olduqları minimum kapital səviyyəsi həmin kapitala dövlət tərəfindən müəyyən edilən minimum həcmdən yüksəkdir.

Nizamnamə kapitalının artırılması və həmçinin fəaliyyət dövründə əldə olunmuş mənfəət və yığımlar hesabına kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldərək maliyyə bazarına qoyuluşların artırılması fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün etibarlı mənbədir. Təhlillər aparılan illər, yəni 2011-2017-ci illər ərzində əldə olunmuş dinamik səviyyənin saxlanması fəaliyyətin səmərəliliyini daha da artıraraq, bu sahədə daha da yüksək nəticələrin əldə olunmasını təmin edə bilər. Bu faktı nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, sığorta şirkətləri üçün ən vacib göstəricilərdən biri məhz elə məcmu kapital göstəricisidir. Azərbaycanda mövcud olan qaydalara görə dövlət sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə nəzarət edərkən bu göstəricini əsas götürür.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin artırılması və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün vacib olan şərtlərdən biri də şirkətlərin xidmətlərinin say tərkibinin artırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsidir. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda sığorta bazarında tətbiq edilən sığorta xidmətlərinin sayı 40-a yaxındır. Bu qabaqcıl ölkələrdə tətbiq edilən sığorta növlərinin sayından dəfələrlə azdır. Eyni vəziyyət həyat sığortası sahəsində də mövcuddur. Tədqiqatın birinci fəslinin ikinci paragrafında həyat sığortası sahəsində tətbiq edilən sığorta növləri nəzərdən keçirilmiş və onların sayının çox az olduğu məlumdur. Məhz elə bu səbəbdən də qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə tətbiq edilən sığorta növlərinin artırılmasını və eyni zamanda onların əhatə dairəsinin həm ölkənin regionları miqyasında, həm də müəssisə təşkilatlar və fiziki şəxslər miqyasında genişləndirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Xidmətlərin say tərkibinin artırılması və həmçinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi sığorta şirkətlərinin dinamikliyini yüksəltməklə onların həm iqtisadi, həm də kommertiya səmərəliliyinin artırılmasını təmin edəcəkdir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda bu günə qədər Milli Təkrar Sığorta Şirkətinin yaradılmaması təkrar sığorta sisteminin müasir standartlara uyğun qurulması istiqamətində çətinliklər yaratmaqla, həm də daxili bazarın inkişafını əngəlləyir. Həmçinin yığım xarakteri daşıyan həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün lazımi hüquqi bazanı yetərli saymaq olmaz. Bundan əlavə, sığorta şirkətlərinin sərbəst vəsaitlərini səhmlərin və qiymətli kağızların alınmasına yönəldilməsi istiqamətində lazımi şərait yaradılmayıb.

Azərbaycanın sığorta bazarında anderraytinqlə bağlı vəziyyət daha çox narahatlıq doğurmalıdır. İcbari sığortada anderraytinqlə bağlı iştirakçıların sayı məhduddur və sağlam anderraytinqin olmaması sektorun inkişafını ləngidən əsas problemlərdən biridir. Bu sektorda olan əsas nailiyyət həyat sığortası ilə bağlıdır. Qeyri-həyat sığortası devalvasiyadan da zərər çəkib və hazırda sığorta sektoru bank sektorundan tam asılıdır. Tənzimləyici qurumlar, banklar tərəfindən bu sektorun inkişafına kifayət qədər diqqət yetirilmir. Sığorta bazarı ilə bağlı müvafiq tənzimləmə vasitələrinin tətbiqi sistemi belə çtin vəziyyətdən çıxarmağa yardımçı ola bilər.

Azərbaycan sığorta bazarının daha uğurlu inkişafı üçün aşağıdakıların həyata keçirilməsi zəruridir:

- sığorta xidmətlərinə tələbi stimullaşdıracaq bəzi makroiqtisadi göstəricilərin ölçülüb və məqsədli artımı, əhəlinin və biznesin sığorta savadlılığının yüksəldilməsinə nail olunması və ölkənin sığorta bazarının genişləndirilməsi;
- ümumi sığorta haqlarında məcburi sığorta növlərinin payının azaldılması və icbari sığorta sisteminin işinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi hesabına sığorta bazarında mövcud struktur diporsiyalarının aradan qaldırılması;
- milli təkrarsığorta bazarının və sığorta bazarı infrastrukturunun inkişafı;
- sığorta şirkətlərinin rəqabət və şəffaflıq əsasında effektivliyinin yüksəldilməsi;
- sığortaçının risklərini təkrarsığortaya ötürülməsi zamanı daha reytingli təkrarsığortaçıların xidmətindən istifadə olunması;
- özünü tənzimləmə alətlərinin inkişaf etdirilməsi;
- sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi;
- ölkə sığorta bazarının etibarlılığının artırılması;
- sığorta sahəsində sivil dünya dövlətlərinin təcrübəsindən istifadə edilməsi;
- sığorta bazarının mütəmadi monitorinqinin aparılması;
- əhəlinin sığorta sahəsində maarifləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə kütləvi informasiya vasitələri ilə təbliğat və izahat işlərinin daha intensiv aparılması.

Həyat sığortası şirkətlərinin fəaliyyət səmərəliliyinin artırılması və təkmilləşdirilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də onların fəaliyyətində xarici maliyyələşmə mənbələrinin genişləndirilməsidir. Strateji yol xəritəsində qeyd olunduğu kimi Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2016-2030-cu illər üçün təsdiqlənmiş Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə qoşulmuşdur. [7, səh 55] Bu məqsədlərdə inkişafın ən vacib elementlərindən biri kimi xarici kapitalın sərfəli şərtlərlə istifadə olunması və onun vasitəsilə inkişafın genişləndirilməsi və səmərəliliyin artırılması nəzərdə tutulur. Bunun reallaşdırılması məqsədilə xarici kapitalın uyğun bazarda geniş istifadəsi üçün zəruri imkanlar yaradılması, xarici investorlar üçün cəlbedicilik artırılmalı və onların ölkə bazarındakı biznes maraqları təmin olunmalıdır. Bu vasitə ilə həm inteqrasiya, həm

qloballaşma məqsədləri genişlənərək reallaşar və perspektiv şirkətlərin xaricə çıxışı təmin edilə bilər.

Aparılan təhlillər və əldə olunan nəticələr göstərir ki, həyat sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün yalnız irəli sürülən təkliflər deyil, çoxsaylı müxtəlif istiqamətlər vardır ki, onların reallaşdırılması da vacib şərtlərdəndir. Bunlara - sığorta şirkətlərinin yığımlarının strateji layihələrə cəlb olunması, onların investisiya aktivliyinin artırılması, şirkətlərin dinamikliyinin yüksəldilməsi, fəaliyyət diversifikasiyasının artırılması və s. aid edilə bilər. Məhz bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi böhranların ölkə iqtisadiyyatını bürüdüüyü bir vaxtda səmərəliliyin yüksəldilməsinin və fəaliyyətin təkmilləşməsinin təmin edilməsi üçün yuxarıda sadalanan bütün təkliflərin kompleks halda reallaşdırılması zəruridir. Yalnız o halda həyat sığortası şirkətlərinin dinamik inkişafı təmin ediləcək, səmərəlilik yüksələcək və davamlı olaraq təkmilləşmələr aparılacaq.

3.2 Həyat Sığortasının dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi imkanları

Həyat sığortası Azərbaycanda özünəməxsus inkişaf yolu keçərək müəyyən inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Bu sektorun inkişafı əsasən son illər daha sürətlə getmiş və bu sahəyə maraq artmışdır. Onu da nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda orta yaş həddi dünya ölkələri ilə müqayisədə çox deyildir bu zaman həyat sığortasının əhəmiyyəti daha da artır. Məhz elə bu məqam da son illər bu sektorun inkişafına təkan verən əsas amil rolunda çıxış etmişdir. Həyat sığortası Azərbaycanda inkişaf etsə də bu inkişaf səviyyəsi bu sahədə qədim tarixi köklərə malik olan dövlətlərin inkişaf səviyyəsindən geri qalır. Bu eyni zamanda bu sahədə zaman etibarilə Azərbaycanın təcrübə toplamaq imkanlarının az olması ilə bağlıdır. Buna görə də bu sahənin daha sürətli inkişafını təmin etmək, bu sahədə daha qabaqcıl metodları tətbiq etmək və həyat sığortasının iqtisadiyyatda payının artırılması məqsədilə sınaqdan uğurla keçmiş və inkişaf etmiş dövlətlər tərəfindən tətbiq edilən zəngin təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi imkanlarının təhlil edilməsi əhəmiyyətlidir. Azərbaycan iqtisadiyyatının özünəməxsusluğu nəzərə almaqla bu təcrübənin tədqiq edilərək Azərbaycanda tətbiq edilə biləcək

istiqlamətlərinin seçilməsi gələcəkdə bu sektorun davamlı inkişafı üçün strategiyanın qurulmasında baza rolunda çıxış edə bilər. Dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi zamanı təhlil etdiyimiz dövlətlərdən fərqli olan bir sıra amillərin nəzərə alınması vacibdir.

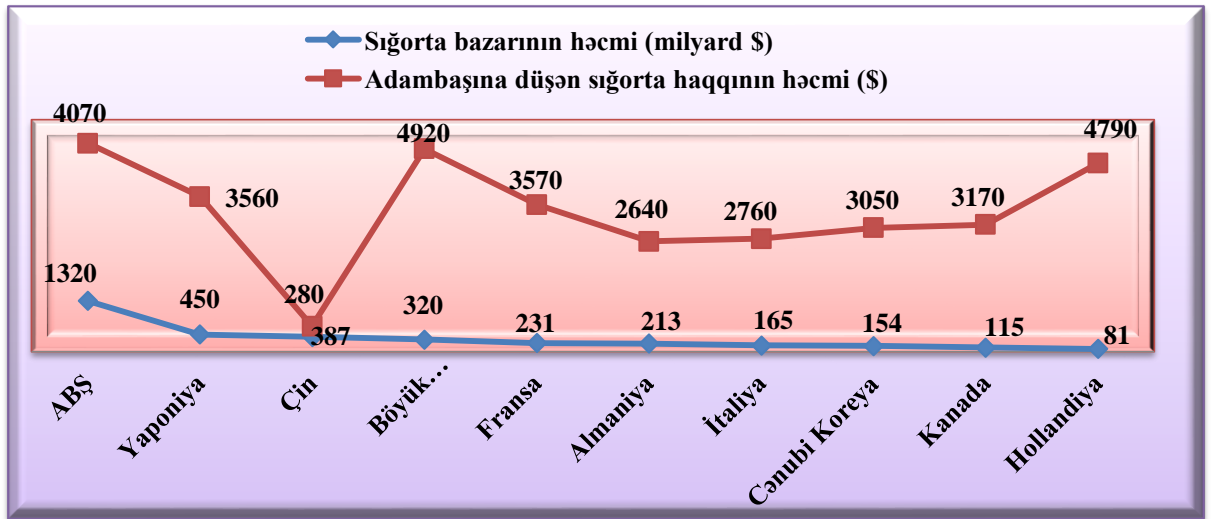
İlk növbədə onu nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanın daxili bazarı kiçikdir və həyat sığortasına olan tələb Amerika və Böyük Britaniya kimi dövlətlərdəki qədər deyildir. İkinci vacib məsələ bu sahədə tam azad mühitin yaradılması qarşısında dayanan maneələrdir. Yəni xarici şirkətlərin Azərbaycanın daxili bazarını ələ keçirmək imkanlarının genişdir. Azərbaycanda sığorta sektorunun inkişafı yaxın tarixə təsadüf etdiyindən əhəlinin böyük hissəsinin, xüsusilə də regionlarda yaşayan əhəlinin həyat sığortası haqqında məlumatları çox azdır. Yəni bu halda sığorta sahəsində tətbiq ediləcək dəyişikliklərə iqtisadi subyektlərin reaksiyası daha uzun dövrü əhatə edə bilər. Buna görə də həyat sığortasında qabaqcıl dövlətlərin təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi imkanlarını təhlil edərkən bu məsələlərin nəzərə alınması vacibdir.

“Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”sində [7] inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sığorta bazarının yüksək inkişaf potensialı məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirilməkdədir. Sənəddə qlobal inkişaf proseslərində bu bazarın mühümlüyü önə çəkilir və beynəlxalq miqyasda sığorta bazarının artacağı aydın ifadə olunur. Həmçinin, bu bazarda həm həyat, həm də qeyri-həyat sığortasının xüsusi rolu və inkişaf zərurətləri də əsaslandırılır. Digər tərəfdən, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sığorta penetrasiyası (sığorta haqlarının ÜDM-ə nisbəti) səviyyəsinin aşağı, ÜDM-in artım səviyyəsinin isə yüksək olması bu ölkələrdə, o cümlədən də Azərbaycanda sığorta bazarının artım imkan və potensiallarının mövcudluğunu göstərməkdədir. Əsasən də bu ölkələrin sığorta bazarında həyat sığortasının inkişaf imkanlarının və ona olan tələbin artma meyilləri də müşahidə olunmaqdadır.

Müasir dünyada baş verən dəyişiklik və inkişaf meyilləri sığorta sahəsindən də yan keçməməkdədir, xüsusilə də insanların sığorta anlayışına və sığorta mədəniyyətinə olan münasibətləri tədricən müsbət baxımdan dəyişməsi ilə müşahidə olunmaqdadır. İnsanların sığorta xidmətlərinə könüllü olaraq müraciət etməsi və bu sahənin

imkanlarından bəhrələnməsi özünü göstərməkdədir və bu fikiri həm də sığorta fəaliyyətinin genişlənməsi və xidmət çeşidlərinin artması da sübut etməkdədir. Həmçinin insanların digər vacib olan illik xərclərinin tərkibində sığorta xərclərinin də planlaşdırması və onun faydasını qəbul edərək bu məhsulların əldə etməsinə üz tutması da özünü göstərməkdədir. Sığorta fəaliyyətinin genişlənməsini, həm də qlobal dünyada bu sahə üzrə olan göstəricilər də sübut etməkdədir.

Diaqram 3.2.29. Dünyanın on ən iri və inkişaf etmiş sığorta bazarları.
(2016, ABŞ dolları) [148,149]

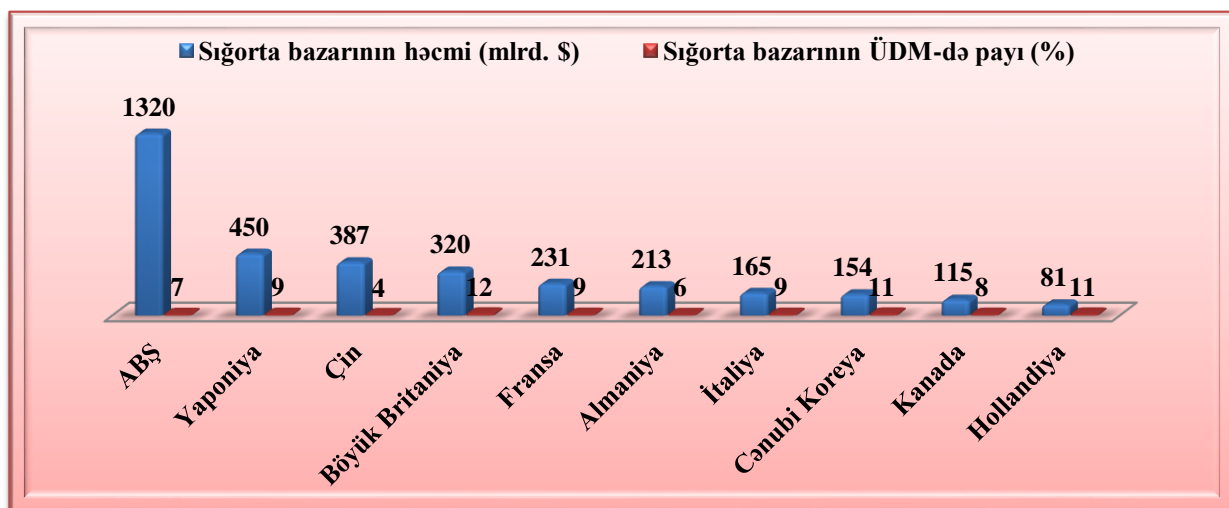
Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Diaqramdan aydın görünür ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində sığorta bazarının fəaliyyət sahəsi də yetərincə yüksəkliyi ilə müşahidə olunur. Belə ki, ABŞ-da sığorta bazarının həcmi 1320 milyard dollar, Yaponiyada 450 milyard dollar, Çində 387 milyard dollar, Böyük Britaniyada 320 milyard dollar, Fransada 231 milyard dollar, Almaniya 213 milyard dollar, İtaliyada 165 milyard dollar, Cənubi Koreyada 154 milyard dollar, Kanadada 115 milyard dollar, Hollandiyada isə 81 milyard dollar təşkil edir. Digər tərəfdən, bu ölkələrdə adambaşına düşən sığorta haqlarına görə daha yüksək göstəriciləri ilə ABŞ (4070 dollar), Yaponiya (3560 dollar), Böyük Britaniya (4920 dollar), Fransa (3570 dollar) və Hollandiya (4790 dollar) xüsusilə fərqlənməkdədir. [148,149]

Digər maraqlı və əhəmiyyət kəsb edən məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, müvafiq ölkələrdə digər ölkələr ilə müqayisədə sığorta bazarlarının həmin ölkələrin

ÜDM-indəki malik olduğu pay da kifayətgədər yüksəkliyi ilə nəzərə çarpır və bu fikiri aşağıdakı diaqramın göstəriciləri də ifadə etməkdədir.

Diaqram 3.2.30. Dünyanın on inkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarının göstəriciləri (2016, ABŞ dolları) [148,149]

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Mövcud vəziyyət onunla izah edilir ki, həmin ölkələrdə insanlar yüksək sığorta mədəniyyətinə yiyələnməklə yanaşı, həm də icbari sığorta xidmətindən böyük həvəslə istifadə edirlər, eyni zamanda könüllü sığorta məhsullarına da böyük maraq göstərirlər. Məhz bütün bu amillərin nəticəsidir ki, həmin ölkələrdə hər bir insanın müxtəlif sığorta növləri üzrə daimi əsasda 8-10, bəzən isə daha çox sığorta müqaviləsi qüvvədə olur. Araşdırılan ölkələrdə sığorta xidmətlərinin inkişaf səviyyəsini başqa məqamlardan da qiymətləndirmək mümkündür:

- ↪ Birincisi, sığorta xidmət bazarı bu ölkələrin iqtisadiyyatında aparıcı sahələrdən biri hesab olunur;
- ↪ Sığorta sektoru həmin ölkələrin iqtisadiyyatında kifayətgədər ciddi dəyər yaradan sahələrdən biri kimi çıxış edir;
- ↪ Sığorta bazarının xidmətləri həm fiziki şəxslərin, həm də hüquqi şəxslərin özəl və iş-biznes həyatının bütün sferalarına yüksək şəkildə nüfuz etməkdədir.

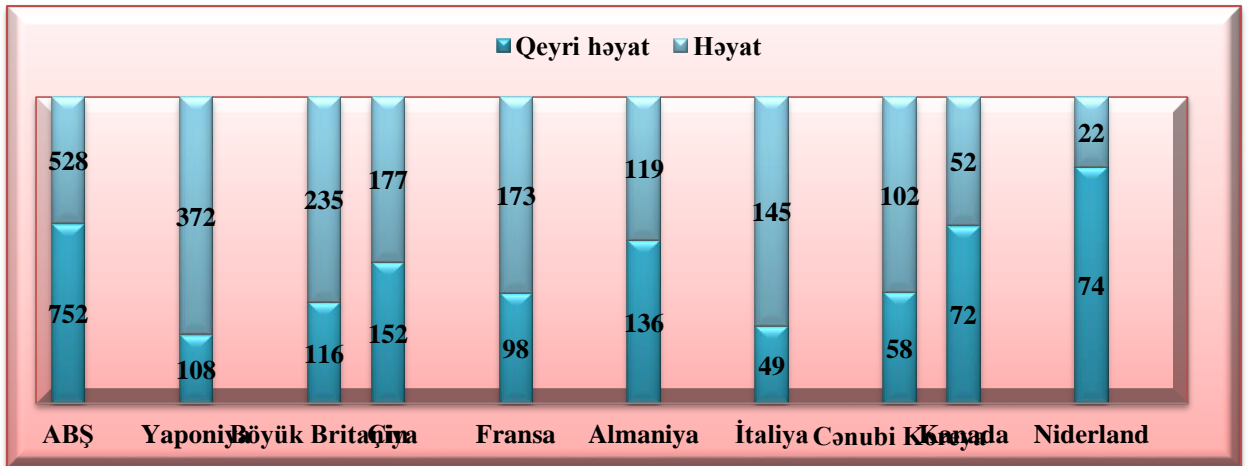
Xüsusilə də qeyd etmək lazımdır ki, həyat sığortası bu ölkələrdə daha çox ehtiyac hiss edilən sahələrdən birinə çevrilməkdədir. Və digər inkişaf etmiş ölkələr kimi, bu ölkələrdə də insanlar müxtəlif növ zərərlərin ola bilmə ehtimalını qəbul edir

və baş verəcək fəalkətlərin heç olması maddi və mənəfi zərərlərə qarşı qabaqlayıcı tədbirləri həyata keçirmək məqsədilə:

⇔ Həm həyat sığortası;

⇔ Həm də qeyri-həyat sığortası xidmətlərindən anlaşılıqlı şəkildə istifadədə maraqlı olurlar.

Diagram 3.2.31. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarları strukturlarının göstəriciləri (milyard ABŞ dolları, 2014-cü il) [148,149]

Qeyd: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Ümumiyyətlə həyat sığortasının tətbiqi imkanlarından danışarkən ilk növbədə onun sosial xərc aspektinin nəzərə alınması vacibdir. Yəni həyat sığortası yarandığı ilk vaxtlarda məhz sosial ehtiyacların ödənilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Bu baxımdan Azərbaycanda orta yaş həddinin aşağı olması, müharibə şəraitinin mövcudluğu nəticəsində hərbiçilərin ölüm hadisələrinin tez-tez baş verməsi həyat sığortasının daha da inkişaf etdirilməsini zəruri edir. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda ailələrin çoxunda gəlirlər bir ailə üzvünün fəaliyyəti nəticəsində əldə edilir və bu da həmin ailələri bədbəxt hadisə və ya xəstəlik səbəbindən öz gəlirlərindən məhrum olması üçün imkan deməkdir. Qeyd etdiyimiz amilləri nəzərə almaqla o nəticəyə gələ bilərik ki, həyat sığortasının əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından Azərbaycanda əhəmiyyəti böyükdür. Buna görə də həyat sığortasının təbliğ edilməsi və əhalinin həyat sığortası xidmətləri təmin edilməsi vacibdir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, həyat sığortası sektorunun inkişafına imkan yaratmaqla dövlət özünün sosial xərclərini azaltmağa nail olur. Yəni həyat

sığortası təşkilatlarının inkişafı bu sahədə olan xərclərin böyük hissəsinin onların öz üzərinə götürməsi deməkdir. Dövlət tərəfindən təklif edilən müavinət və yardımlardan fərqli olaraq əhalinin yardımları sığorta təşkilatları vasitəsilə əldə etməsi onlara daha çox və müxtəlif xidmətlərdən yararlanmaq imkanı yaradır. Buna görə də Azərbaycan üçün hal-hazırda müşahidə edilən böhran dövründə sosial xərclərin azaldılması baxımından həyat sığortasına önəm verilməsi səmərəli olar. Həyat sığortasının inkişafına imkan yaradılması sosial xərclərin azaldılması və sosial ehtiyacların ödənilməsinə xidmət etməklə eyni zamanda dolayı olaraq yeni iş yerlərinin açılmasına, sığorta sektorunun ÜDM-də payının artmasına imkan yaradır. Buna görə də həyat sığortası sektorunun inkişafına dövlət dəstəyinin verilməsi ümumi iqtisadi inkişafa və eyni zamanda əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsinə imkan yaradır. Beləliklə, həyat sığortasının digər fəaliyyət sahələrindən fərqli olaraq sosial xarakterə malik olması və bir çox hallarda ailələr üçün qaçılmaz olan pul vəsaitlərini təmin etməsi onun əhəmiyyətini daha da artırır. Buna görə də dövlət tərəfindən bu sektorun inkişafının təşviq edilməsi istər maddi istərsə də mənəvi baxımdan əhəmiyyətli olmaqla sosial və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi baxımından vacibdir.[80]

Həyat sığortası sahəsində dünya ölkələrinin təcrübəsini nəzərdən keçirərkən diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də bu sektorun inkişafının ilkin mərhələlərində həyat sığortası sahəsində vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsidir. Yəni bu sahənin inkişafının iqtisadi və sosial üstünlüklərini nəzərə almaqla dövlətin bu sektorun inkişafına verə biləcəyi ən səmərəli dəstək məhz vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsidir. Böyük Britaniyanın təcrübəsindən məlum olduğu kimi, ilk dəfə olaraq bu sahədə vergi güzəştləri təqüdçülər üçün həyat sığortası şirkətləri tərəfindən vəsaitlərin ödənilməsinə tətbiq edilmişdir. Bu da onunla əlaqədar idi ki, həmin dövrdə əhalinin bu qrupunun maliyyə dəstəyinə ehtiyacı çox idi.

Bu təcrübə əsasında Azərbaycanda da sığortalananların qruplaşdırılması zəruridir. Qruplaşdırma əsasında sığorta ödənişlərinə daha çox ehtiyacı olan əhalinin toplandığı həyat sığortası istiqamətinə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi səmərəli olar. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, dövlətin sosial xərcləmələrində də məhz əhalinin yardıma daha çox ehtiyacı olan qrupuna ödənilən vəsaitlər daha böyük paya malikdir.

Buna görə də, vergi güzəştləri vasitəsilə həyat sığortasının ən çox vəsait ödənilən sahələrinin büdcədə yükünü azlatmaq mümkündür. Bu zaman vergi güzəştləri tətbiq etməklə vergi daxil olmaları azalsa da, bu addım vasitəsilə həyat sığortası sektoruna əhalinin daha çox hissəsinin cəlb edilməsi sığorta təşkilatlarının inkişafına yol açmaqla onların iqtisadiyyata yaratdığı dəyəri artırmaqla ümumilikdə dövlətin gəlirlərinin artmasına səbəb olacaqdır. Azərbaycanda həyat sığortası ödənişlərində vergi güzəştlərinin tətbiq ediləcəyi sığortalananlar qrupuna hərbi ailələrini, yaşlı əhali qrupunu, tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən əhali qrupunu və digər həyat üçün təhlükə yarada biləcək sahələrdə fəaliyyət göstərən əhali qrupunu aid etmək olar. Qeyd edilən əhali qruplarında ölüm hadisələrinin baş verməsi ehtimalının çox olması və bununla da ölüm halı baş verdiyi zaman bu ailələrinin gəlirlərdən məhrum olması onlara ödənişlərin həcmində çox olması və dərhal ödənməsini tələb edir. Buna görə də bu istiqamətlər üzrə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi istər sosial ehtiyacların daha səmərəli ödənilməsi, istər sığorta sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi, istərsə də ümumi iqtisadi artımın təmin edilməsi baxımından əhəmiyyətliyədir.[126]

Dünya təcrübəsində həyat sığortasının inkişafına əhəmiyyətli təsir etmiş tədbirlərdən biri liberal idarəetmə sisteminin tətbiq edilməsi olmuşdur. Məhz azad idarəetmə sisteminin tətbiqi nəticəsində Böyük Britaniya həyat sığortası sahəsində dünya da ən çox inkişaf etmiş dövlətlərdən biri sayılır. [129] Azad idarəetmə sisteminin tətbiqi sığorta bazarında fəaliyyət göstərən şirkətlərə daha geniş imkanlar açaraq onların iqtisadiyyatda rolunun artırılmasına şərait yaradır. Bu dolayı yolla həyat sığortasının inkişafının təşviq edilməsidir. Yəni ilk dövrlərdə dövlətin bu sahədə idarəetməni daha azad etməsi şirkətlərin imkanlarını genişləndirərək onlara inkişaf etməsinə və əhalinin daha böyük hissəsini həyat sığortası xidmətləri ilə təmin edilməsinə imkanı yaradır.

İqtisadiyyatın istənilən sektorunun inkişafının təmin edilməsi üçün bu sektora daxil olan iqtisadi subyektlər üzərində ilkin mərhələdə nəzarətin yumşaldılması vacibdir. Yalnız belə nəzarət altında iqtisadi subyektlər inkişaf edərək bazarda öz yerlərini tutacaqdır. Bu baxımdan həyat sığortası şirkətlərinin inkişaf edərək bazarı tutması nəticəsində təklifin tələbi qarşılamaı həm onların gəlirliyinin yüksək

səviyyəyə çatmasına, həm də əhalinin sığortaya ehtiyacı olan qrupunun həyat sığortası ilə demək olar ki tam təmin edilməsinə səbəb olacaqdır. Lakin, şirkətlər öz yerini tutduqdan sonra dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi önəmlidir. Ona görə ki, tam müstəqil idarəetmənin tətbiqi şirkətlərin gəlirləri artıqdan sonra onların haqsız rəqabət aparmasının qarşısını alacaqdır. Azərbaycanın kiçik bazara sahib olması isə bu ehtimalın daha böyük olduğunu göstərir.

Azərbaycanda əhalinin həyat sığortası xidmətləri haqqında geniş məlumatının olmaması yumşaq idarəetmənin tətbiq edilməsinin daha uzun dövrü əhatə edəcəyini demək olar. Onu nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda həyat sığortası yüksək inkişaf səviyyəsinə və iqtisadiyyatda böyük paya sahib deyildir o zaman həyat sığortası sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün qeyd etdiyimiz nəzarət metodlarından istifadə edilməsi səmərəli olar. Buna görə də sığorta sektoru üzərində dövlət nəzarətinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə xidmət edən hüquqi sənədlərdə həyat sığortasının inkişaf mərhələlərinə uyğun olaraq nəzarət prosedurlarının dəyişdirilməsi istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi vacibdir.

Dünya təcrübəsindən bizə məlum olduğu kimi həyat sığortasının iqtisadiyyatda payını artıran və onun böyük həcmdə kapital cəlb etməsinin əsas səbəbi zamanla onun xarakterini dəyişərək yalnız ölüm halı ilə bağlı xərclərin ödənilməsi vasitəsi deyil, vasitəçilik əməliyyatları həyata keçirərək iqtisadiyyatın maliyyələşməsinə təmin edən bir alətə çevrilməsi olmuşdur. Bunun nəticəsində, artıq XIX əsrin əvvəllərindən etibarən həyat sığortası təşkilatları qərb dövlətlərində böyük maliyyə insitutlarına çevrilmişdilər. [118] Bu baxımdan, Azərbaycanda həyat sığortası təşkilatlarının maliyyə insitutu kimi inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın davamlılığının təmin edilməsi üçün əhəmiyyətli vasitəyə çevrilə bilər. Onuda nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda maliyyə bazarları zəif inkişaf etmişdir və bu da sərbəst pul vəsaitlərinin yatırılması baxımından müəyyən əngəllər yaradır o zaman həyat sığortası sektorunun vasitəçilik əməliyyatlarının genişləndirilməsi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Bu əməliyyatların həcmnin genişləndirilməsi ilə əhalinin pul vəsaitlərini daha səmərəli və təhlükəsiz formada iqtisadiyyatın inkişafına transformasiyası edilməsi mümkündür. Xüsusilə indi ki dövrdə, neftin qiymətinin azalması ilə Azərbaycan iqtisadiyyatında

gəlirlərin azaldığı dövrdə bu məqamın əhəmiyyəti daha da artır və daha çox yığıma yönələn pul vəsaitlərinin yenidən iqtisadiyyata cəlb edilməsinə şərait yarada bilər. Azərbaycan iqtisadiyyatında hal-hazırda yaşanan böhranın yaranmasının əsas səbəblərindən biri bank sisteminə olan inamın itməsi və bank sisteminin daha çox risk daşmasıdır.

Bu baxımdan, sərbəst pul vəsaitlərinin yönəldilməsi üçün həyat sığortası alternativ vasitə kimi çıxış edərək iqtisadi aktivliyin artırılmasına və dolayısı yolla inflyasiyanın qarşısının alınmasına xidmət edə bilər. Əgər bankların həyata keçirdiyi vasitəçilik əməliyyatları hər iki tərəfin gəlir əldə etmək marağına xidmət edərsə, həyat sığortasında vasitəçilik əməliyyatları eyni zamanda sosial aspektdə malikdir və ailə üzvlərinin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. Buna görə də, həyat sığortası sektoruna pul vəsaitlərinin cəlb edilməsinin təşviqi üstünlüyə malikdir və onun iqtisadi və sosial dəyəri daha yüksəkdir. Beləliklə həyat sığortasına daha geniş anlamda yanaşma vacibdir və bu istiqamətdə islahatların reallaşdırılması və zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycanda maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə imkan yarada bilər.

Həyat sığortasının vasitəçilik əməliyyatlarından danışarkən bir vacib məqamın nəzərə çatdırılması vacibdir. Bu məqam həyat sığortasının uzunmüddətli maliyyələşmənin həyata keçirilməsində səmərəli vasitə olmasıdır. Əslində həyat sığortasının vasitəçilik əməliyyatlarında əhəmiyyətinin artması məhz bu məqam ilə bağlı olmuşdur. Uzunmüddətli layihələri həyata keçirən və təşkilatlar üçün həyat sığortasına pul yatırılması səmərəlidir. [105] Həyat sığortası vasitəsilə uzunmüddətli maliyyələşmənin təmin edilməsi həmin təşkilatların yenidən kreditləşməyə ehtiyaclarının azlmasına və bununla da layihələrin həyata keçirilməsinin xərclərinin azalmasına səbəb olur.

Bu məqam xüsusilə Amerika Birləşmiş Ştalarında həyat sığortasının əhəmiyyətinin artmasında böyük rola malik olmuşdur. Buna görə də Azərbaycanda həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi eyni zamanda iqtisadiyyatda daha təhlükəsiz uzunmüddətli maliyyələşmənin həyata keçirilməsinə imkan yaradar. Bank sektorunda verilən kreditlərin adətən cəlb edilmiş vəsaitlərin müddətindən asılı olaraq çox uzun

müddəti əhatə etmir. Banklar maliyyə təşkilatı olaraq daha qısa zamanda gəlir əldə etmək marağı daha çoxdur. Bunun nəticəsində bir çox hallarda uzunmüddətli layihələrin icrası zamanı zəruri olan vəsaitlər təkrar kreditləşmə vasitəsilə əldə edilir. Banklar üçün həm də uzunmüddətli kreditləşmənin həyata keçirilməsi daha risklidir. Ona görə ki, bank sistemində baş verə biləcək volatilliyin təsiri ilə cəlb edilmiş vəsaitlərin geri qaytarılması şəraitində uzunmüddətli kreditlər banklar üçün risk mənbəyinə çevrilir. Lakin, həyat sığortasının xarakteri onu daha uzunmüddətli dövrü əhatə etməsinə səbəb olur ki, bu da həyat sığortasının daha az risk daşıyan maliyyə instrumentinə çevirir. Buna görə də hal-hazırda bank sistemində olan etibarsızlığın artması və bank sektorunun riskli bir sahəyə çevrilməsi həyat sığortasının əhəmiyyətini Azərbaycan üçün daha da artırır. Həyat sığortası vasitəsilə uzunmüddətli və az riskli maliyyələşmənin həyata keçirilməsi iqtisadi fəallığın təmin edilməsi baxımından səmərəli olar.

Həyat sığortasının inkişafının əsas aspektlərindən biri də bu sahədə rəqabəti təmin edən azad bazarın yaradılmasıdır. Azad idarəetmə sisteminin əhəmiyyətini qeyd etdik. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, azad bazar yaradılmadan liberal idarəetmə sistemi səmərəli ola bilməz. Ona görə ki, ilk növbədə iqtisadi subyektlər üçün azad mühit yaradılmalıdır ki, onları da liberal idarəetmə imkanları yaradılsın. [127] Qərbi dövlətlərində azad bazar münasibətlərinin dərin tarixi köklərə malik olduğunu nəzərə alaraq Hindistanda həyat sığortasının liberallaşdırılması istiqamətində atılmış addımların Azərbaycan tətbiq edilməsi daha səmərəli olar. Ona görə ki, həyat sığortası formalaşmağa başlayanda artıq qərbi dövlətlərində azad bazar münasibətləri inkişaf etmişdi. Lakin, Hindistan bu sahədə fərqli inkişaf yolu keçərək tarixin müxtəlif dövrlərində həm azad bazarsız, həm də azad bazara əsaslanan həyat sığortası münasibətlərini inkişaf etdirmişdir. Tarixi ardıcılığa əsaslanaraq deyə bilərik ki, Hindistanda həyat sığortası münasibətlərinin ilkin dövrlərində xarici şirkətlərin rəqabətliyinin yüksək olması yerli şirkətləri bazardan çıxardığından hökumət azad bazar münasibətlərinin qarçısını alaraq həyat sığortası sektorunu öz əlində cəmləşdirdi.

Buna görə də bu sahədə azad bazar münasibətlərinin inkişaf etdirilərkən bu məqama diqqət yetirilməsi çox vacibdir. Azərbaycanda da həyat sığortası şirkətlərinin

rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması onların bazarda mövqelərinin xarici şirkətlər daxil olduğu halda itirilməsinə səbəb ola bilər. Buna görə də bu sahədə xarici şirkətlərlə əməkdaşlıq üzərində və onların bazarda davranışı üzərində güclü nəzarətin həyata keçirilməsi vacibdir. Eyni zamanda Azərbaycanın daxili bazarının kiçik olması da böyük xarici həyat sığortası şirkətlərinə asanlıqla haqsız rəqabət həyata keçirmək imkanı verə bilər. Ancaq bu o demək deyildir ki, həyat sığortası bazarını liberallaşdırmaq və xarici şirkətlərin daxil olmasına icazə vermək lazım deyildir. Əksinə, həyat sığortası bazarının inkişafı yalnız azad bazarın formalaşdırıldığı halda mümkündür. Həyat sığortası vasitəsilə ödənilən sığorta ödənişlərinin həcmının sığorta təşkilatlarının bazarda azad rəqabət aparması nəticəsində formalaşması həyat sığortası imkanlarının genişlənməsinə və əhalinin maraqlarına xidmət edən yeni formalarının yaranmasına və bu sahədə xidmət çeşidinin artmasına səbəb olur.

Təsadüfi deyildir ki, həyat sığortası sektorunun dövlət tərəfindən idarə edilməsinin mənfi nəticələri Hindistan hökuməti tərəfindən başa düşüldü və 1990-cı illərdə bu sektorun yenidən liberallaşdırılması istiqamətində addımlar atıldı.(86) Bu dəfə həyata keçirilən islahatların üstün cəhəti ondan ibarət idi ki, xarici şirkətlərin bazara daxil olmasına icazə verilsə də paya sahib olmada müəyyən məhdudiyyətlər tətbiq edilirdi. Bununla yanaşı xarici şirkətlər yerli şirkətlərlə birgə səhmdarlıq formasında əməkdaşlıq etməklə bazara daxil ola bilərdilər. Daxili bazarın qorunması baxımından bu formada əməkdaşlığın qurulması bazarın elastikliyinə artırmaqla həm liberal münasibətlərin inkişafına, həm də yerli təşkilatların gəlirliyinin qorunmasına şərait yaradırdı.

Azərbaycanda da bu təcrübənin tətbiq edilməsi səmərəli olar. Həyat sığortası münasibətlərini azad rəqabət mühitində inkişaf etdirməklə yanaşı daxili bazarın qorunmasını təmin etməklə həm həyat sığortası sektorunun üstünlüklərindən istifadə etmək, həm də yerli şirkətlərin bazardan çıxarılmasının qarşısını almaq olar. Bunlarla yanaşı həyat sığortası sektorunda azad bazarın yaradılması maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsinə də dəstək verəcəkdir. Ona görə ki, yığım instrumenti olaraq həyat sığortasının təklif etdiyi üstünlüklər bu sahəyə olan tələbatı artırmaqla gələcəkdə həm həyat sığortası təşkilatlarının səmərəli rəqabət apara bilməsi üçün, həm də

müştərilərin həyat sığortasının maliyyə vasitələrinə əlyətənliliyinin təmin edilməsi üçün maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsi zəruri olacaqdır.

Beləliklə, həyat sığortası sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün, və bununla da iqtisadiyyatda pul dövriyyəsinin səmərəliliyinin artırılması, yığımda olan vəsaitlərin istehsala yönəldilməsi, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və yaradılan dəyərin artırılması üçün bu sahədə inkişaf etmiş azad bazarın və sağlam rəqabət mühitinin yaradılması vacibdir. Azərbaycanda bu sahədə geniş imkanların və kəşf edilməmiş biznes sektorunun mövcudluğu qeyd etdiyimiz istiqamətlərin səmərəli tətbiq edilməsi və ümumilikdə həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün şərait yaradır. Gələcəkdə həyat sığortası Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsi və maliyyə səmərəliliyinin artırılması üçün əsas sahələrdən birinə çevrilə bilər.

Hindistanın həyat sığortası təcrübəsində diqqət çəkən və böyük əhəmiyyətə malik olan məqamlardan biri də dövlət tərəfindən həyat sığortasının regionlarda yayılmasının təşviq edilməsidir. O dövrdə regionlarda ölüm hallarının daha tez-tez baş verməsi və regionlardakı əhalinin orta yaş həddinin daha yüksək olması Hindistan hökumətini belə addım atmağa məcbur etmişdir. [116] Eyni yanaşma Azərbaycan üçün özünü doğrulda bilər. Ona görə ki, Azərbaycanda da regionlarda yaşlı əhali daha çox üstünlüyə malikdir bu da bu regionlarda həyat sığortasının əhəmiyyəti daha da artırır. Regionlarda həyat sığortasının inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi eyni zamanda səhiyyə sisteminin inkişaf səviyyəsi ilə də bağlıdır. Regionlarda səhiyyənin yaxşı inkişaf etməməsi və əhali üçün müalicə vasitələrinin əlyətən olmaması ölüm hallarının baş vermə ehtimalını daha da artırır. Bu baxımdan da regionlarda əhalinin həyat sığortası xidməti ilə təmin edilməsi vacibdir. Lakin regionlarda həyat sığortasının inkişaf etdirilməsində bir sıra əhəmiyyətli amillərin nəzərə alınması vacibdir. İlk növbədə regionlarda əhalinin gəlir səviyyəsinin eyni olmamasını qeyd edə bilərik. Buna görə də həyat sığortasının regionlarda inkişaf etdirilməsi üçün dövlət tərəfindən vergi güzəştləri vasitəsilə xidmətin xərclərinin azaldılması səmərəli olar.

Digər amil isə regionlarda həyat sığortasının əsasən ölüm hadisələrini ilə bağlı olan formasının inkişaf edərək onun vasitəçilik instrumenti olaraq inkişaf etdirilməsi

imkanlarının az olmasıdır. Onu nəzərə alsaq ki, inkişaf etmiş dünya ölkələrində həyat sığortası sektorunun əsas aparıcı qüvvəsi məhz onun vasitəçilik instrumenti olmasıdır bu zaman özəl sığorta şirkətlərinin regionlara cəlb edilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi ehtiyacı yaranır. Yəni özəl şirkətlərin əsas məqsədinin gəlir əldə etmək olması və regionlarda da bu imkanların az olması regionlarda həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün əlavə təşviqedicə tədbirlərin görülməsini zəruri edir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, ilk mərhələdə dövlət vergi güzəştləri və digər stimullaşdırıcı tədbirlər vasitəsilə istər regionlarda yaşayan əhalini, istərsə də regionlarda fəaliyyət göstərən özəl sığorta şirkətlərini həyat sığortasının inkişaf etdirilməsinə yönəltməlidir. Regionlarda həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi əhalinin rifah halının yüksəldilməsi və sosial ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd etdiyimiz kimi həyat sığortasının maliyyə sektorunda payının əhəmiyyətli artımı onun yığıcı instrumenti kimi əhəmiyyətinin artması olmuşdur. Həyat sığortasının inkişafı prosesində onun maliyyə instrumenti kimi formalaşması həyat sığortasının iki istiqamət üzrə bölünməsinə səbəb olmuşdur. Bu səbəbdən, Amerika Birləşmiş Ştatlarında həyat sığortasının cəlb ediciliyinin artırılması məqsədilə universal həyat sığortası formalaşdırılmışdır. Belə ki, sığortalananlara həm dividend ödənişlərinin həyata keçirilir, həm də ölüm halı ilə bağlı xərclər qarşılır. [113] Universal həyat sığortası vasitəsilə əhalinin sığorta vasitəsilə əldə etdikləri üstünlüklər artırılmış və bununla da xidmət səviyyəsi yüksəldilmişdir. Eyni təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi imkanları da genişdir. Azərbaycanda həyat sığortası bazırının inkişaf səviyyəsinin aşağı olması şəraitində daha çox fərdlərin həyat sığortasına cəlb edilməsi üçün universal həyat sığortası səmərəli vasitədir. Müəyyən olunmuş dövrlərə uyğun olaraq sığortalananların dividend əldə etməsi onlar üçün bu sektorun əhəmiyyətini artıracaqdır.

Universal həyat sığortasının Azərbaycan bazarı üçün diqqət çəkən məqamlarından biri də regionlarda həyat sığortasının inkişaf səviyyəsidir. Qeyd etdiyimiz kimi regionlardakı demoqrafik vəziyyətlə əlaqədar olaraq həyat sığortasına ehtiyac çox olsa da gəlirlilik səviyyəsinin aşağı olması bu sektorun inkişafına mane olur. Bu baxımdan universal həyat sığortası regionlarda qeyd olunan hər iki

çatışmazlığın aradan qaldırılmasına xidmət etməklə regionların sosial-iqtisadi inkişafına yardım etmiş olar. Əgər həyat sığortası təşkilatlarının regionlarda gəlirlilik səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədar olaraq sığorta fəaliyyəti göstərmək maraqlarının az olması problemi universal həyat sığortasının tətbiqi ilə aradan qalxmış olar və dövlətin bu istiqamətdə vergi güzəştləri ilə stimullaşdırıcı tədbirlər görməsinə ehtiyac qalmaz. Bu da dolayı yolla, eyni şərtlərlə sığorta sektorunda dövlət xərcləmələrinin azaldılmasına gətirib çıxarar. Bununla yanaşı universal həyat sığortası həyat sığortasının Azərbaycanda yığım instrumenti kimi inkişaf etdirilməsinə dəstək verə bilər. Bu xidmət ilə sektorun cəlbediciliyinin artırılması əhalinin sərbəst pul vəsaitlərinin həyat sığortası xidmətlərinə yönəlməsinə səbəb olacaqdır. Nəticədə isə həyat sığortası sektorunun vasitəçilik əməliyyatları hesabına cəlb edilmiş vəsaitlərin yenidən iqtisadiyyata yatırılması iqtisai artıma və iqtisadi aktivliyin yüksəlməsinə imkan yaradar.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, həyat sığortası sektoru yüksək inkişafa nail olduqdan sonra böyük həcmdə pul vəsaitlərinin özünə cəlb edərək növbəti mərhələdə dövlətin və digər maliyyə təşkilatlarının maliyyələşməsində iştirak edir. Bu məqam Amerikada özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Belə ki, Amerikada həyat sığortası təşkilatları istər dövlət qiymətli kağızlarına, istərsə də bankların qiymətli kağızlarına böyük yatırımlar həyata keçirirlər. [118] Bu da həm sığorta təşkilatlarının gəlir əldə etməsi baxımından, həm də dövlətin öz maliyyələşməsini daha az risk daşıyan təşkilatlarla həyata keçirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Azərbaycanda da gələcəkdə həyat sığortasının yüksək inkişafı əldə edildikdən sonra bu məqamın nəzərə alınması vacibdir. Xüsusilə böhran dövründə iqtisadi aktivliyin yüksəldilməsi və istehsalın dövlət tərəfindən dəstəklənməsi üçün həyat sığortasının bu imkanlarından istifadə edilməsi səmərəli olar. Həyat sığortasının iqtisadiyyata verə biləcəyi bu üstünlükləri nəzərə alaraq bu sektorun inkişaf etdirilməsinin dəstəklənməsi vacibdir. Yığırda olan sərbəst pul vəsaitlərinin həyat sığortası vasitəsilə cəlb edilərək dövlətin maliyyələşməsinə və digər maliyyə təşkilatlarının inkişafına yönəldilməsi hal-hazırda maliyyə sektorunda müşahidə edilən böhranın aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli vasitələrdən birinə çevrilə bilər.

Böyük Britaniyada həyat sığortası sisteminin inkişafından danışarkən orada savadlı aktuarilərin olması məsələsini qeyd etmişdik. Bu aktuarilər həm sığorta risklərinin dəqiq hesablanması, həm də bu sektorda yeni xidmət çeşidlərinin yaradılmasında böyük paya sahib idilər. [129] Buna görə də deyə bilərik ki, həyat sığortası sektorunun inkişafında ixtisaslı kadrların yetişdirilməsi vacibdir. Azərbaycanda bu sektorun inkişaf səviyyəsinin yüksək olmaması eyni zamanda bu istiqamətdə təhsilin də zəif olmasına səbəb olmuşdur. Əgər həyat sığortası sektorunun inkişaf edərək əsas maliyyə instrumentlərindən birinə çevrilməsindən danışılırsa, bu zaman bu sektorda risklərin düzgün qiymətləndirilməsi üçün ixtisaslı kadrların olmasının əhəmiyyəti daha da artır. Ümumiyyətlə həyat sığortası sektorunun inkişafı kompleks şəkildə həyata keçirilməlidir və bunun içərisində həyat sığortası sektoru üzrə təhsil əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Həyat sığortası sektoru geniş imkanlara malik olduğundan bu sahənin hər bir aspekti elmi yanaşmanı tələb edir. Buna görə də gələcəkdə həyat sığortası sektorunun inkişafına dəstək vermək məqsədilə bu istiqamətdə təhsil müəssisələrinin və elmi araşdırma mərkəzlərinin yaradılması vacibdir.

Göründüyü kimi Azərbaycanda həyat sığortasının inkişafı üçün münbit şərait vardır və bu sahədə dünya təcrübəsində tətbiq edilmiş səmərəli vasitələrin tətbiqi imkanları genişdir. Bu imkanların geniş olması ilk növbədə Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının hakim olması və azad iqtisadi münasibətlərə əsaslanan maliyyə sisteminin inkişaf etməsidir. Azad münasibətlər sistemi həyat sığortasının azad bazar şəraitində ədalətli rəqabət əsasında inkişaf etməsinə imkan yaradıraraq onun iqtisadiyyatda payının artmasına səbəb ola bilər. Son dövrlər həyata keçirilən islahatlar bir sıra sahələrlə yanaşı eyni zamanda maliyyə bazarlarının inkişafına yönəldilmişdir ki, bu da həyat sığortasının inkişaf etməsi imkanlarını daha da artırır. Ölkə rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən yeni iqtisadi siyasətin xarakteri həyat sığortasının inkişaf etdirilməsi üçün yeni və zəngin imkanlar yaradır. Bununla yanaşı sosial ehtiyacların ödənilməsi və regionlarda əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması üçün həyata keçirilən dövlət proqramlarının reallaşdırılmasına da həyat sığortası əhəmiyyətli dəstək verə bilər. Həyat sığortasının iqtisadi siyasətin sosial təminat, maliyyə dayanıqlığı, uzun müddətli maliyyələşmə, sosial xərclərin səmərəliliyinin artırılması, maliyyə

bazarlarının inkişafı və bu kimi digər mühüm aspektlərinə müsbət təsir etmək və Azərbaycanda inkişaf etmək imkanlarının olması gələcəkdə Azərbaycanda həyat sığortasının inkişaf edəcəyini və iqtisadi sistemdə əhəmiyyətlə paya sahib olacağını proqnozlaşdırmaq çətin deyildir.

NƏTİCƏ

1. Azərbaycanca hazırda mövcud vəziyyət həyat sığortası əməliyyatlarının yüksək gəlirliliyinə görə sığorta portfelində daha böyük paya malik olduğu xarici ölkələrin təcrübəsinə uyğun deyil. Bunun üçün həm bütövlükdə bazarın özü, həm də onun fəaliyyətinin tərkib hissəsi olan həyat və qeyri həyat, icbari və könüllü sığorta sahələrinin inkişaf etdirilməsi vacibdir. Azərbaycanda bu sistemin zəif inkişaf etməsi maliyyə, bank, səhiyyə və s. sektorlar ilə yanaşı, insanların uzunömürlülyünə də mənfi təsir göstərir. Əhalinin yığım bazarı maliyyə resurslarının cəlb olunmasına görə ən praktik və ən real mənbələrindən biri olmasına baxmayaraq, ən zəif mənimsənilən və zəif inkişaf edən bazar segmentidir. Həyat sığortasının inkişafı dövlətin sosial xərclərinin azaldılması, həmçinin həyat səviyyəsinin dəyişməsi və həyat sığortasına olan tələblərin dəyişməsi fonunda sığorta şirkətlərinin təklif etdiyi xidmətlərin müxtəlifliyi onların tələblərinin ödənilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Həyat sığortası dövlət sosial xərclər baxımından yükünü azaltmaqla yanaşı kapital bazarlarının inkişafına dəstək verməklə ümumilikdə iqtisadiyyatın və maliyyə bazarlarının inkişafında yaxından iştirak edir. Belə halda həyat sığortası vasitəçi kimi iqtisadi subyektlərin maliyyələşməsinə dəstək vermiş olur.
2. Sığorta bazarının, o cümlədən də həyat sığortasının inkişafı sahəsində mövcud olan problemləri aşağıdakı kimi sıralamaq olar:
 - qeyri-neft sektourunun kifayət qədər inkişaf etməməsi;
 - sığorta sektouru üzrə hüquqi-normativ bazanın təkmil olmaması;
 - milli sığorta bazarında xarici kapitalın iştirakına qoyulan məhdudiyyətlərin qalması;
 - sığorta bazarında inhisarçılığının mövcudluğu;
 - əksər sığorta təşkilatlarının kapital təminatında banklardan asılı olması;
 - vətəndaşların sığorta bazarına olan inamsızlığı;
 - sığorta sahəsində maariflənmə prosesinin kifayət qədər ləng getməsi.
3. Həyat sığortası təcrübəsi dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində uzun müddətdir mövcud olmuşdur. Azərbaycanda vətəndaşların həyat və sağlamlıq sığortası

ilə bağlı sığorta sektoru yalnız müvafiq qanun qəbul edildikdən sonra yeni şirkətlərin meydana gəlməsi ilə təzəliklə inkişaf etməyə başlayır. Statistika göstərir ki, Azərbaycanın həyat sığortası bazarı ümumi sığorta bazarının cəmi 47%-i (2017; 2014-cü ildə 24,5%-i) təşkil etdiyi halda, Avropada bu segment ən azı 60 faizə yaxındır. ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinin əhalisinin 80%-i toplam həyat sığortası polislərinə malikdirlər və bu, faktiki olaraq ümumi sığorta bazarının 60-70%-ni təşkil edir. Qərb ölkələrində həyat sığortasının bu cür böyük populyarlığını əhalinin yüksək sığorta mədəniyyəti və bunun nəticəsi olaraq, gəlirin əldə edilməsinə zəmanət verən sərmayə üsulları haqqında kifayət qədər məlumatlı olması ilə izah edilir. Azərbaycanda həyat sığortası xidmətləri ölkənin sığorta bazarının yeni bir sahəsi kimi xarakterizə olunur. Ölkəmizdəki həyat sığortası öz işçilərinin sağlamlığı və həyatlarını təmin etməyə məsul olan işəgötürənlər tərəfindən həyata keçirilir. Fərdi həyat sığorta polislərinin sayı isə çox azdır. Son illərdə əhalinin sığorta sahəsinə maraqları bir qədər artsa da, həyat sığortasının artımı əsasən dövlət tərəfindən işəgötürənlərin öz işçilərinin həyat və sağlamlığının sığortalamağa məcbur edilməsi ilə bağlıdır.

4. Həyat sığortası sektoru ÜDM-in artmasına nəzərən artıma görə orta göstəricidən yüksək olan az sayda sektorlardan biridir. Belə ki, araşdırmalar göstərir ki, ÜDM daxili məhsulun hər 1% artımının qarşılığında mərkəzi və şərq Avropa ölkələrində həyat sığortası premiumu 1.1-2.2% arası artır. Azərbaycanda konkret obyektlər üzrə ixtisaslaşmış sığorta şirkətləri yoxdur. Sığorta şirkətlərinin məşğul olması üçün 28 növ fəaliyyət var. Ölkədəki 21 sığorta şirkəti bu 28 növ fəaliyyətin hər biri ilə məşğul olur. Bu da vətəndaşların tələbatının zəif olduğunu göstərir.
5. Aparılan təhlillər göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi kifayət dərəcədə təkmildir və onların sığorta sistemlərinin qanunvericilik bazasında əks olunan ən mühüm parametrlərin ölkəmizin sığorta sisteminin qanunvericilik bazasında əks olunması vacibdir. Bu, hər şeydən əvvəl qanunların sığorta olunanın, əhalinin sığorta maraqlarını müdafiə etməsini, sığortaçıların

maraqlarının qorunmasını təmin etməli və sistemin fəaliyyətinin səmərəli nəticələrinin təmin olunmasını reallaşdırmalı və qaydalar daimi təkmilləşdirilməlidir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində sığorta sisteminin Ümumi Daxili Məhsuldakı payı 15-20% arasında dəyişir. Azərbaycan üzrə bu göstərici hələ bu gün də heç 1% həddində deyildir. Məhz elə bu göstəricilərin yüksəldilməsi, həmin göstəricilər üzrə sığorta bazarının keyfiyyətcə yenidən təşkili, inkişaf etdirilməsi və uyğun bazarda dünya göstəriciləri səviyyəsinə yaxınlaşmağın təmin edilməsi bu gün sığorta sisteminin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir.

Aparılan təhlil nəticəsində məlum olur ki, bazarda fəaliyyət göstərən yalnız 12 sığorta şirkətinin nizamnamə kapitalının həcmi 10-50 mln. manat arasında dəyişir. Qalan 10 sığorta şirkətinin kaptal həcmi 10 mln. manatdan da aşağıdır. Göstəricilərdən aydın olur ki, həyat sığortası ilə məşğul olan üç şirkətin hamısı Maliyyə Nazirliyi tərəfindən qoyulmuş nizamnamə kapitalı tələbinə əməl etmişlər.

6. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarında həyat sığorta şirkətləri tərəfindən hesablanmış sığorta haqlarının payı 2011-ci ildəki 9,47%-dən 2013-cü il istisna olmaqla hər il artmış, 2017-ci ildə 37,89%-ə qalxmışdır. Həyat sığorta şirkətləri tərəfindən reallaşdırılan sığorta ödənişlərinin Azərbaycanın sığorta bazarında reallaşdırılan sığorta ödənişlərində payı 2011-2013-cü illərdə ləng artsa da, 2014-cü ildən başlayaraq bu pay əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 2017-ci ildə 50,81%-ə yüksəlmişdir. Artıq sığorta bazarındakı bu vəziyyət dünya ölkələrinin orta göstəricilərinə yaxındır.

Təhlil olunan illər ərzində istər sığorta haqları, o cümlədən həyat sığortası üzrə sığorta haqlarının, istərsə də sığorta ödənişləri və o cümlədən həyat sığortası üzrə sığorta ödənişlərinin ÜDM-də payı 1%-i də keçməmişdir. Sığorta haqlarının ÜDM-də payı 2014-cü ildən sonra bir qədər yüksəlsə də 0,8% ətrafında qalmış, həyat sığortası haqları 0,3%-ə yaxın, sığorta ödənişləri bir

qədər artsa da 0,29-0,37%, həyat sığortası ödənişləri isə 0,05-0,19% olmuşdur. Lakin belə inkişaf meyillərinə baxmayaraq, ölkədə sığorta haqlarının ÜDM-dəki payı 2011-ci ildəki 0,46%-dən 2017-ci ildə 0,79%-ə, sığorta ödənişlərinin ÜDM-də payı 0,14%-dən, 0,37%-ə yüksəlməsinə, həmçinin 2016 və 2017-ci il istisna olmaqla, sığorta haqlarının və sığorta ödənişlərinin orta illik artım tempinin ÜDM-in, o cümlədən qeyri-neft ÜDM-nin artım tempini qabaqlamasına baxmayaraq, bu göstəricilər istər sığorta xidmətinə tələblər, istərsə də qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi baxımından çox aşağı hesab olunmaqdadır.

7. Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də həyat sığortası şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsidir. Bazarın dayanıqlılığının təmin edilməsi və sistemin qarşısında duran makroiqtisadi məqsədlərin reallaşdırılması üçün rəqabətqabiliyyətlilik fəaliyyətin ən vacib elementlərindəndir. Bu baxımdan da həyat sığortası sahəsində səmərəliliyin yüksəldilməsi və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsi vacibdir.

Həyat sığortasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi yolu ilə maliyyə bazarında fəaliyyətinin genişləndirilməsidir. Təcrübə göstərir ki, kapitallaşma səviyyəsinin artırılması iqtisadi strukturun sürətli inkişaf etməsini, onun fəaliyyətinin böyüməsi və genişlənməsini təmin edir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən həyat sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı öz səviyyəsinə görə xarici ölkələrin analoji şirkətlərinin eyni göstəricisindən dəfələrlə geri qalır.

8. Həyat sığortasının daha sürətli inkişafını təmin etmək, bu sahədə daha qabaqcıl metodları tətbiq etmək və həyat sığortasının iqtisadiyyatda payının artırılması məqsədilə sınaqdan uğurla keçmiş və inkişaf etmiş dövlətlər tərəfindən tətbiq edilən zəngin təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi imkanlarının təhlil edilməsi əhəmiyyətlidir. Azərbaycan iqtisadiyyatının özünəməxsusluğu nəzərə almaqla bu təcrübənin tədqiq edilərək Azərbaycanda tətbiq edilə biləcək

istiqamətlərinin seçilməsi gələcəkdə bu sektorun davamlı inkişafı üçün strategiyanın qurulmasında baza rolunda çıxış edə bilər. Dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi zamanı təhlil etdiyimiz dövlətlərdən fərqli olan bir sıra amillərin nəzərə alınması vacibdir.

İlk növbədə onu nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanın daxili bazarı kiçikdir və həyat sığortasına olan tələb Amerika və Böyük Britaniya kimi dövlətlərdəki qədər deyildir. İkinci vacib məsələ bu sahədə tam azad mühitin yaradılması qarşısında dayanan maneələrdir. Yəni xarici şirkətlərin Azərbaycanın daxili bazarını ələ keçirmək imkanlarının genişdir. Azərbaycanda sığorta sektorunun inkişafı yaxın tarixə təsadüf etdiyindən əhəlinin böyük hissəsinin, xüsusilə də regionlarda yaşayan əhəli həyat sığortası haqqında məlumatları çox azdır. Yəni bu halda sığorta sahəsində tətbiq ediləcək dəyişikliklərə iqtisadi subyektlərin reaksiyası daha uzun dövrü əhatə edə bilər.

“Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”sində inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sığorta bazarının yüksək inkişaf potensialı məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirilməkdədir. Sənəddə qlobal inkişaf proseslərində həm həyat, həm də qeyri-həyat sığortasının xüsusi rolu və inkişaf zərurətləri də əsaslandırılır. Digər tərəfdən, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sığorta penetrasiyası (sığorta haqlarının ÜDM-ə nisbəti) səviyyəsinin aşağı, ÜDM-in artım səviyyəsinin isə yüksək olması bu ölkələrdə, o cümlədən də Azərbaycanda sığorta bazarının artım imkan və potensiallarının mövcudluğunu göstərməkdədir.

9. Həyat sığortasının inkişafının əsas aspektlərindən biri də bu sahədə rəqabəti təmin edən azad bazarın yaradılmasıdır. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, azad bazar yaradılmadan liberal idarəetmə sistemi səmərəli ola bilməz. Ona görə ki, ilk növbədə iqtisadi subyektlər üçün azad mühit yaradılmalıdır ki, onları da liberal idarəetmə imkanları yaradılsın. İqtisadiyyatın istənilən sektorunun inkişafının təmin edilməsi üçün bu sektora daxil olan iqtisadi subyektlər üzərində ilkin mərhələdə nəzarətin yumşaldılması vacibdir. Tam müstəqil idarəetmənin tətbiqi şirkətlərin gəlirləri

artıqdan sonra onların haqsız rəqabət aparmasının qarşısını alacaqdır. Buna görə də sığorta sektoru üzərində dövlət nəzarətinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə xidmət edən hüquqi sənədlərdə həyat sığortasının inkişaf mərhələlərinə uyğun olaraq nəzarət prosedurlarının dəyişdirilməsi istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi vacibdir.

Azərbaycanda da həyat sığortası şirkətlərinin rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması onların bazarda mövqelərinin xarici şirkətlər daxil olduğu halda itirilməsinə səbəb ola bilər. Buna görə də bu sahədə xarici şirkətlərlə əməkdaşlıq üzərində və onların bazarda davranışı üzərində güclü nəzarətin həyata keçirilməsi vacibdir. Eyni zamanda Azərbaycanın daxili bazarının kiçik olması da böyük xarici həyat sığortası şirkətlərinə asanlıqla haqsız rəqabət həyata keçirmək imkanı verə bilər. Həyat sığortası vasitəsilə ödənilən sığorta ödənişlərinin həcmünün sığorta təşkilatlarının bazarda azad rəqabət aparması nəticəsində formalaşması həyat sığortası imkanlarının genişlənməsinə və əhalinin maraqlarına xidmət edən yeni formalarının yaranmasına və bu sahədə xidmət çeşidinin artmasına səbəb olur. Daxili bazarın qorunması baxımından bu formada əməkdaşlığın qurulması bazarın elastikliyinə artırmaqla həm liberal münasibətlərin inkişafına, həm də yerli təşkilatların gəlirliyinin qorunmasına şərait yaradırdı.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

(Azərbaycan dilində)

1. Abbasov A.B, Abbasov S.A. Maliyyə biznesi. Dərslük. Bakı; İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2014-356 səh.
2. Aktuar hesablamaların aparılmasına dair təlimat. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının "27 mart 2014-cu il tarixli Q-08 nomrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. (17 nömrəli əlavə)
3. Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması : təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri, Bakı-2010.
4. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 50-ci fəslü.
5. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji yol xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
6. "Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. AR MM-in 31 may 1996-cı il tarixli qərarı.
7. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə strateji yol xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
8. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (16 dekabr 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş əlavə və dəyişikliklərlə) www.tax.gov.az
9. Azərbaycan-2020: Gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
10. Azərbaycanda sığorta sistemi: iqtisadi və sosial proseslərə multiplikator təsiri kimi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2011, 108 səh.
11. Ələkbərov Ə.Ə. Azərbaycan dövlətinin sosial iqtisadi inkişafında vahid büdcə sistemi rolu. Bakı-Elm, 2005-352 s.
12. Ələkbərov Ə.Ə. Sosial iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin

- tənzimlənməsi (monoqrafiya). Bakı; Elm, 2007-448 s.
13. "Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. AR MM-in 20 may 1997-ci il tarixli qərarı.
 14. Həyat sığortası qaydaları. (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti tərəfindən təsdiq olunmuş)
 15. Xankişiyev.B.A., "Sığorta fəaliyyətinin əsasları (dərs vəsaiti). Bakı, 2006.
 16. Xankişiyev.B.A., Abdullayev.P.N. "Sığorta işi" (dərs vəsaiti). Bakı, 20152004.
 17. Xudiyev N.N. Sığortanın əsasları Az.DİU - 2015
 18. Xudiyev N.N.Sığorta işi: müasir kurs Az.DİU - 2015
 19. Xudiyev N.N.Milli sığorta bazarının maliyyə-vergi tənzimlənməsinin prioritetləri // Azərbaycanın vergi jurnalı. - 2015. - № 1. - S. 109-116.
 20. "İcbari sığortalar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. 24 iyun 2011-ci il.
 21. «İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında» Qanun
 22. İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti. Akademik Ə.M.Abbasov i.e.d M.M.Bağirov, i.e.d. D.A.Bağirov, i.e.d. S.H.Pürhani, Bakı, "Nurlan", 2005,-546 səh. (II) cild
 23. Kərimov A. və başqaları. Maliyyə. Dərslik. Bakı-2001, 480s
 24. "Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. AR MM-in 05 may 1999-cu il tarixli qərarı.
 25. «Sərnişinlərin icbari sığortası haqqında» Qanun
 26. "Sığorta fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. AR MM-in 25 dekabr 2007-ci il tarixli qərarı.
 27. "Tibbi sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu. AR MM-in 28 may 1999-cu il tarixli qərarı.
 28. Şəkərəliyev A. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı 1999, 670s
 29. Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. Sosial - iqtisadi statistika. Dərslik.Bakı: "İqtisad Universiteti nəşriyyatı", 2008, -388s.

Rus dilinda

30. Авдашева С., Руденский П. Страхование жизни как псевдострахование и его роль в развитии российского страхового рынка// Вопросы экономики. 2002. № 10. - С.82-95
31. Адамчук Н.Г. Экономические основы страхования жизни//Страховое дело. 2003. №9. С. 55-59.
32. Адамчук Н.Г., Юлдашев Р.Т. Обзор страховых рынков ведущих стран мира (серия «Мировые страховые рынки»). М.: Анкил, 2001 - 120 с.
33. Айнетдинов, М. Значение рискованной составляющей в программах долгосрочного страхования жизни // Страховое ревью. 2001. - № 6. С. 15-18.
34. Аксютин, С.В. Страховой рынок РФ: проблемы и перспективы // Проблемы развития территории. – 2014. – № 2.
35. Андреева Э. Основные проблемы страхования жизни в России // Страховое дело. 2005. №7. - С.31-37
36. Андреева Э.А. Долгосрочное страхование жизни в России// Атлас страхования. -2005. №8. С. 17-19
37. Андреева Э.А. Страхование как инструмент повышения социального благосостояния работников // Актуальные проблемы управления рисками и страхования: Научные труды I Международного заочного симпозиума. М.: МИИР, 2004. - С.4-10
38. Балакирева В.Ю. «Перспективы развития личного страхования в России». - М., 1999г.
39. Балакирева, В.Ю. Страхование жизни: развитие с вариантами // Финансы. 1997. -№ 4.- С. 37-40.
40. Бесфамильная JT.В., Цыганов А.А. Методология стандартизации в страховании// Финансы. 2002. № 6. - С.42-45
41. Воблый К.Г. "Основы экономики страхования". Москва-2005, 430с
42. Гвозденко А.А "Основы страхования". Москва. ФИС. – 2008,520с
43. Гвозденко А.А. Финансово-экономические методы страхования: Учебник. М.: Финансы и статистика, 1998г.

44. Гомелля В.Б "Основы страхового дела". Москва. СОМИНТЭК-2004, 486с
45. Гомелля В.Б., Туленты Д.С. Страховой маркетинг (Актуальные вопросы методологии, теории и практики). М.:, АНКИЛ, 1999г.
46. Грищенко Н.Б. Эволюция форм страховой защиты.// Финансы, №7,2002г.
47. Демидов Д.В. Опыт мирового страхового хозяйства в компенсации влияния инфляции на страхование жизни. М.: Финансы и статистика, 1995.
48. Дэвид Бланд. Страхование: теория и практика. Москва. ФИС- 1998, 380с
49. Дюжиков Е. Место России на европейском страховом рынке// Финансы. - 2005. № 1. С.44-47
50. Дюжиков Е. Об уровне страховой культуры населения// Страховое ревью. - 2003. №2.-С. 12-16
51. Ефимов С.Л. Организация работы страховой компании: теория, практика, зарубежный опыт. М., 2003. 246 с.
52. Завриев С.В. О государственной поддержке долгосрочного страхования жизни//Финансы. 1999. №6. С. 44-47.
53. Зубец А.Н. Основные причины отказа от страхования // Страховое ревью. 2000.-№ 3,4.
54. Калинин Н.Н. Новые продукты в страховании жизни: проблемы разработки//Страховое дело.2003. №4. С.44-51.
55. Карпов В.Н. Основные направления развития страхования жизни на российском страховом рынке // Финансы. 2001. - № 4.
56. Кириллов М. Страхование жизни//Вестник НАУФОР. 2003. №12. С.12-15.
57. Колесникова Т.В. Мировой рынок страховых брокеров: современный аспект / Т.В. Колесникова // Развитие страхового рынка России в современных условиях: сб. науч. тр. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2011. с. 75 - 77.
58. Коломин Е.В. Направления развития страхования жизни в России// Личное страхование в России. Опыт. Проблемы. Перспективы. -М.: Дайджест, 2001. С. 149-154
59. Коломин Е. В. О социальных приоритетах развития страхования// Финансы. 2002. №9. - С. 58-62

60. Корнилов И.А. Статистический анализ риска на региональном рынке страхования жизни. Монография. М., МЭСИ, 2000, 240 с.
61. Кричевский, Н.А. О некоторых аспектах взаимодействия страховых компаний и банков // Финансы. 2002. - № 2. - С. 47-50.
62. Кричевский, Н.А. Проблемы и перспективы развития страховой инвестиционной деятельности / Н.А. Кричевский, Д.А. Волжанин // Финансы. -2004.-№ 11.-С. 50-53.
63. Левант Н.А. Страхование жизни: как вернуть доверие страхователей? //Финансы.- 2000.- № 1.
64. Левант Н.А. Долгосрочное страхование жизни в условиях нестабильной экономики // Финансы. 1999. - № 6.
65. Левант Н.А. Будет ли страхование жизни в России?// Финансы. 1998. №12. -С.28-30
66. Левант Н.А. Особенности проведения долгосрочного страхования жизни в современных условиях// Личное страхование в России. Опыт. Проблемы. Перспективы. -М.: Дайджест, 2001. С.105-112
67. Лукинов А.И. Основные направления развития страхового рынка в Германии в XXI в. / А.И.Лукинов // Страховое дело, 2003. №2 - с. 50-60.
68. Моторин М.А. Новейшая история организации и регулирования страховой деятельности в РФ. // Финансы, №8, 2002г.
69. Муравьева И.П. Некоторые аспекты развития мирового и российского рынка страхования жизни//Финансы. 2001. №2. С.56-59.
70. Николаева Е. Востребованность страхования жизни в России// Страховое ревю. 2002. №7. - С. 13-16
71. Окорокова О.А., Улыбина Л.К. Зарубежный и отечественный опыт развития страхового рынка //Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. –2012.– № – С. 667-675.
72. Пастухов Б.И. Долгосрочное страхование жизни как источник инвестиций //Финансы. 1998. №8. С.37-38.

73. Пастухов Б.И. Современное состояние страхового рынка и пути выхода их кризиса. //Финансы, 1998г., №10.
74. Пастухов Б.И., Климов Р.Н. Состояние и перспективы развития законодательной базы страхования в России // Финансы. 2000. - № 4.
75. Плешков А. Орлова И. Перспективы развития рынка страхования жизни //Страховое ревю. 2000. №2. С.30-37.
76. Пылов К.И. Некоторые вопросы регулирования страхования жизни// Личное страхование в России. Опыт. Проблемы. Перспективы. М.: Дайджест, 2001. - С.89-96
77. Сазонов А.В. Анализ тенденций развития страхования жизни в России//Финансы и кредит. 2003. №4. С.45-52.
78. Сахирова Н.П. Страхование. Учебное пособие. М. Проспект, 2006 – 470с
79. Скамай Л.Г. "Страхование". Москва. Изд. ИНФРА-М. 2001, 446с
80. Словарь - справочник терминов по страхованию и перестрахованию . Москва – 2002, 320с
81. Сплетухов Ю.А. Современный страховой рынок России и перспективы его развития // Аудитор. 1999. - .№ 12.
82. Страхование отдельных видов предпринимательского риска: методическая разработка. СПб – 2006, 180с
83. Турбина К.Е. Тенденции развития мирового рынка страхования / К.Е.Турбина - М.: Анкил, 2000. - 320 с.
84. Турбина К.Е., Дадьков В.Н. Взаимное страхование / К.Е. Турбина, В.Н.Дадьков. М.: Анкил, 2007. - 342 с.
85. Турбина К.Е. Оценка рентабельности страховых операций российских страховых организаций//Финансы. 2003. № 6. С.45-49.
86. Турбина, К. Е. Тенденции развития мирового рынка страхования. М.: Анкил, 2000. - 320 с.
87. Фалин А.Г. Финансовый андеррайтинг в страховании жизни //Страховое дело. 2003. №8. С. 36-40.

88. Фатеев А. Страховой рынок России: отчетные и реальные показатели. // Финансы. 2004. - № 8.
89. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов / Под редакцией ред. проф.Г.Б.Поляка: - М: ЮНИТИ-ДАНА 2-е изд. 2009 г. : 512 с.
90. Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право / Ю.Б. Фогельсон. - М.: Издательство БЭК, 2004. 312 с.
91. Худиев Н.Н. Вопросы глобализации национальных страховых рынков в СНГ. Журнал "Финансы", Москва, 2004, №2
92. Худиев Н.Н. Формирование единого страхового рынка в СНГ: причины, формы и тенденции. Журнал "Страховое дело". Москва, 2005, №2
93. Худиев Н.Н. Перспективы и пути реформирования олигополистической модели страховых рынков в СНГ. Журнал Финансы. Москва 2013 №3 с.49-50
94. Чебунин А.В. Актуальные гражданско-правовые проблемы страхования: Учеб.пособие / А.В. Чебунин. Иркутск: ЮИ ИГУ, 2002. - 194 с.
95. Чернова Г.В. Страхование: Учебник / Г.В.Чернова М.: Проспект, - 2009 - 432 с.
96. Чехонин М. Инвестиционно-ориентированное страхование жизни//Страховое ревю. №1. С.4-8.
97. Шаталов С.Д. Долгосрочное страхование жизни в финансовой системе России// Личное страхование в России. Опыт. Проблемы. Перспективы. -М.: Дайджест, 2001. С.27-34
98. Шахов В.В. Страхование: Учебник для вузов. / В.В.Шахов - М.: ЮНИТИ, 2008. 455 с.
99. Швецова Ирина Михайловна, Долгосрочное страхование жизни как механизм социальной защиты населения: Дис. . канд. экон. наук. М., 2004.- 215 с.
100. Шихов.А.К "Страхование" Москва.ЮНИТИ - 2001. "Основы страховой деятельности". Отв. Ред.Т.А.Федерова. Москва, Издательство БЭК. 1999,443с

101. Щиборщ К.В. Долгосрочное страхование жизни в России: тенденции и перспективы развития//Финансы. 2002. №12. С.56-60.
102. Юлдашов Р.Т , Ю.Н.Тронин. "Российское страхование: системный анализ понятий и методология финансового менеджмента." Москва – 2010, 526с
103. Юргенс И.Ю. Проблемы развития национальной системы страхования в условиях экономического кризиса.//Финансы, 1998г., №10.
104. Янова, С.Ю. Социальное страхование: организация и финансовый механизм. СПб.:Изд-во СПбГУЭФ, 2000. - 200 с.

İngilis dilində

105. Arnika S., Sarika T. Indian Life Insurance Industry – The Changing Trends. Researchers world, 2012.
106. Baldwin B.G. New life insurance investment advisor: achieving financial security for you and your family through today's insurance products. McGraw - Hill. - 2001. - 400 p.
107. Beck T, Webb I. 2003. Economic, demographic, and institutional determinants of life insurance consumption across countries. *The World Bank Economic Review* **17**: 51–88.
108. Brooks R. What will heppen to financial makkets when baby boomers retire. IMF, 2000
109. Browne MJ, Kim K. 1993. An international analysis of life insurance demand. *Journal of Risk and Insurance* 60: 616–634
110. Calomiris, Charles W., and Joseph R. Mason. “Resolving the Puzzle of the Under Issuance of National Bank Notes.” National Bureau of Economic Research, Inc., NBER Working Papers No. 10951, December 2004.Collins Dictionary of Economics, Harper Collins publishers LTD, 1998r.
111. Daykin Ch. D. Aktuarial and financial problem associated with the development of complementary schemes. International Social Assembly (ASSA). Athens. 1995
112. Drummond M., 'Brien B.O and others. Methos for the Economic Evaluation of Health Care Programmes. Oxford Pres, 2004
113. Flow of Funds Accounts of the United States. Federal Reserve statistics, 2013

114. Freldstein P. J., Health Care Economics, Thomson Press, 2005
115. Funds held in Life and Pension products in 2012. Association of British Insurers, 2013.
116. Insurance Regulatory and Development Authority of India. Annual report 2011-2014.
117. James T. Rowe, Philip A. Velazquez. Individual life products — current issues and trends. // Risk Insights, 2001, №3.
118. Kaoru T., Biresh K. Evaluating cost efficiency and returns to scale in the Life Insurance Corporation of India using data envelopment analysis. Volume 39, Issue 4, December 2005, Pages 261–285.
119. Management of Solid Health-Care Waste at Primary Health-Care Centres, A Decision-Making Guide Immunization, Vaccines and Biologicals (IVB) Protection of the Human Environment Water, Sanitation and Health (WSH), World Health Organization Geneva, 2005.-220p.
120. Marijana C., Sndra L., Klime P. Insurance Sector Development and Economic Growth in Transition Countries. EuroJournals Publishing, Inc, 2009.
121. McDermott R. Improving diabetes care in the primary health care setting: a randomised cluster in the Torres Strait, Australia. September 2000
122. Murphy, Sharon. "Life Insurance in the United States through World War I". EH.Net Encyclopedia.
123. Palande P. S., Shah R. S., Lunawat M. L. Insurance in India: Changing Policies and Emerging Opportunities. Response books, 2003.-344p.
124. Poterba, James M., The History of Annuities in the United States (April 1997). NBER Working Paper No. w6001
125. Rhyne R., R.bogue and others,Community-Oriented Primary Care: Health Care for the 21st Century, APHC, 2005
126. Ronald K., Holt., Rinehart. The Life Insurance Game. New York, 1985. pages 186-187
127. Sukhvinder S. Impact of Privatization Policy and FDI on Life Insurance Corporation. Edu Podia Publications Ltd, Sep 3 2014.

128. Szablicki R. 2002. Growth and the life insurance market. *Draft Paper from the Department of Economics*, Vienna University of Business Administration and Economics.
129. Tapas K.P., Debashis A. The Life Insurance Industry in India: Current State and Efficiency.
130. Tarimo E, Webster EG. Primary Health Care concepts and challenges in a changing world; Alma Ata revisited. WHO/SHS/CC/94.2
131. Tarimo E. Essential health service packages: use, abuse and future directions. WHO/ARA, Current Concerns series, December 1997: Comments focus on developing countries
132. Timeline: The History of Life Insurance. Life health pro, September 1 2011
133. Ward, Damian, and Ralf Zurbruegg. 2000. "Does Insurance Promote Economic Growth? Evidence from oecd Countries." *Journal of Risk and Insurance* 67:489–506
134. World Health Organization (WHO), «Guidelines for safe disposal of unwanted pharmaceuticals in and after emergencies,» WHO/EDM/PAR/99.2, 1999

İnternet materialları

135. <http://www.eh.net/encyclopedia/article/murphy.life.insurance.us.Murphy>, Sharon. "Life Insurance in the United States through World War I". EH.Net Encyclopedia, edited by Robert Whaples. August 14, 2002.
136. https://www.pasha-holding.az/az/business/pasha_life.html PAŞA Həyat Sığorta - Pasha Holding
137. <http://www.axa-equitable.com/axa/history.html> Axa Equitable History . (2012) Axa-Equitable.com. Retrieved from
138. <http://www.jstor.org/stable/1123112>Roe, M. (1993). Foundations of Corporate Finance: The 1906 Pacification of the Insurance Industry (3 ed., Vol. 93). Columbia Law Review Association Inc. doi:
139. <http://www.parasol.ua/news/153> © Parasol.ua Insurance Market Outlook // Munich Re Economic Research. — 2016. URL:

140. <http://www.ateshgah.com/az/about/ateshgah-hayat/> Atəşgah Həyat - Atəşgah Sığorta
141. <https://www.fimsa.az/> Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası
142. <http://www.qala.az/> Qala Həyat
143. <http://www.maliyye.gov.az/> Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi
144. <http://www.sigorta.maliyye.gov.az>
145. <http://www.aia.az>
146. <http://www.banker.az>
147. <http://www.fed.az/az/news/read/23774>Sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı
148. <https://chinadaily.com.>, wikipedia
149. <http://fins.az/sigorta/928696>
150. <http://www.stat.gov.az>
151. <http://www.fiar.ro/downloads/2017/insurance/Kurt-KARL.pdf> Global economic outlook and implications for the insurance ... - FIAR Swiss Re Economic Research & Consulting | 2017
152. <https://www.cbar.az/>